

EKONOMICKÝ ČASOPIS

24 | 1976 | 2

8.— Kčs

27 apríla 1976

S - I - C

Z OBSAHU

OKÁLI, Ivan: Objektívna povaha socialistických výrobných vzťahov a možnosť ich spoločenského riadenia — VINCÚR, Pavol: O problémoch rozvoja dlhodobého plánovania v Československu — MELIŠEK, František — MOKRÝ, Vladimír: Analýza štrukturálnych zmien v hlavných oblastiach ekonomiky — ANDRÁŠIK, Ladislav: Možnosti využitia poznatkov teórie navedenia v ekonomickej analýze — BARTA, Vladimír — ZELENKA, Jan: Využití ekonometrických modelů pro prognózy tržní spotřeby — NOTKIN, A.: Typ rozšírenej reprodukcie v rozvinutom socializme — Recenzie a bibliografia

Ekon. Čas., 24, 1976, č. 2, s. 97–204

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

895 30 Bratislava, Klemensova 19

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Časopis pre marxisticko-leninskú ekonomickú teóriu

Ekonomický časopis prináša state a diskusné príspevky z oblasti marxistickej politickej ekonómie, plánovitého riadenia a rozvoja socialistickeho národného hospodárstva, teórie hospodárskej politiky, financií, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných úsekových ekonomík. Venuje pozornosť otázkam medzinárodnej socialistickej integrácie, vedeckotechnickej revolúcie a využívaniu ekonomicko-matematických metód. Zaoberá sa aj ekonomikou kapitalistických a rozvojových krajín a kritikou buržoáznych ekonomických teórií. Prináša recenzie teoretických prác, bibliografiu a správy z vedeckého života.

Ekonomický časopis печатает статьи и дискуссии из области марксистской политической экономики, планового управления и развития социалистического национального хозяйства, теории экономической политики, финансов, экономики промышленности, сельского хозяйства и других отраслевых экономик. Он уделяет внимание вопросам международной социалистической интеграции, научно-технической революции и использованию экономико-математических методов. Занимается также и экономикой капиталистических и развивающихся стран равно как и критикой буржуазных экономических теорий. В журнале публикуются рецензии теоретических работ, библиография и новости из научной жизни.

Ekonomický časopis brings articles and discussions on marxist political economy, planned management and development of the socialist national economy, theory of the economic policy, finances, industrial economics, economics of agriculture and other branch economics. It gives attention to the questions of the international socialist integration, scientific-technical revolution and applying of the economic-mathematical methods. It also deals with the economic problems of the capitalist and developing countries and with the critics of the bourgeois economic theories as well. It brings reviews of theoretical publications, bibliography and news about the scientific life.

Hlavný redaktor Andrej Lantay
Výkonná redaktorka Frída Švajdlerová
Redaktorka Katarína Rybanská
Tajomníčka redakcie Naďa Proksová

Redakčná rada: Ivan Figura, Štefan Fišera, Vladislav Garaj, Štefan Heretik, Pavel Hoffmann, Filip Hronský, Michal Hronský, Jan Iša, František Jarušek, Miloslav Jirges, Milan Kodaj, Ján Kúkel, Adam Laščiak, Ivan Okáli, Ján Pívara, Pavol Rapoš, Štefan Samson, Eduard Šarmír, Ladislav Unčovský, Libor Zátopek, Ján Zervan

Adresa redakcie: ul. Obrancov mieru 2, 884 16 Bratislava, telefón 35761-5

Číslo bolo redakčne spracované v októbri 1975

OBSAH

State

OKÁLI, Ivan: Objektívna povaha socialistických výrobných vzťahov a možnosť ich spoločenského riadenia — — — — —	99
VINCÚR, Pavol: O problémoch rozvoja dlhodobého plánovania v Československu — —	113
MELIŠEK, František — MOKRÝ, Vladimír: Analýza štrukturálnych zmien v hlavných oblastiach ekonomiky — — — — —	123
ANDRÁŠIK, Ladislav: Možnosti využitia poznatkov teórie navedenia v ekonomickej analýze — — — — —	148

Konzultácie

BÁRTA, Vladimír — ZELENKA, Jan: Využití ekonometrických modelů pro prognózy tržní spotřeby — — — — —	170
--	-----

Zo zahraničnej vedy

NOTKIN, A.: Typ rozšírenej reprodukcie v rozvinutom socializme — — — —	181
--	-----

Recenzie a bibliografia

SEREGHYOVÁ, J.: Podnik v podmínkách socialistické integrace — M. Šikula —	193
ČÍŽKOVSKÝ, M.: Tendence k státněmonopolnímu plánování na úrovni Evropských společenství — E. Gollvitzzerová — — — — —	196
Bibliografia — L. Greiner — — — — —	200

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

ОКАЛИ, Иван: Объективный характер социалистических производственных процессов и возможность общественного руководства ими — — — — —	99
ВИНЦУР, Павол: О проблемах развития долгосрочного планирования в Чехословакии	113
МЕЛИШЕК, Франтишек — МОКРЫ, Владимир: Анализ структурных изменений в главных областях экономики — — — — —	123
АНДРАШИК, Ладислав: Возможности использования познаний теории наведения в экономическом анализе — — — — —	148

Консультации

БАРТА, Владимир — ЗЕЛЕНКА, Ян: Использование эконометрических моделей для прогнозов рыночного потребления	170
---	-----

Наука за рубежом

НОТКИН, А.: Вид расширенного воспроизводства в развитом социализме	181
--	-----

Рецензии и библиография

ШЕРЕГИЙОВА, Я.: Предприятие в условиях социалистической интеграции — М. Шик у л а	193
ЧИЖКОВСКИ, М.: Тенденции к государственномонопольстическому планированию на уровне Европейских сообществ — Е. Голлвитцера	196
Библиография — Л. Грайнер	200

CONTENTS

Articles

OKÁLI, Ivan: Objective Character of Socialist Production Relationships and Possibilities of their Social Control	99
VINCÚR, Pavol: On Problems Concerning the Development of Long Range Planning in Czechoslovakia	113
MELIŠEK, František — MOKRÝ, Vladimír: Analysis of Structural Changes in Principal Areas of Economy	123
ANDRÁŠIK, Ladislav: Possibilities of Utilizing the Theory of Tracking in Economic Analysis	148

Consultations

BÁRTA, Vladimír — ZELENKA, Jan: Utilization of Econometric Models for Forecasting Market Consumption	170
--	-----

Science Abroad

NOTKIN, A.: Types of Extended Reproduction under Developed Socialism	181
--	-----

Book Reviews and Bibliography

SEREGHYOVÁ, J.: An Enterprise under Conditions of Socialist Integration — M. Šik u l a	193
ČÍZKOVSKÝ, M.: Tendencies to State Monopoly Planning at the Level of the European Community — E. Gollvitzzerová	196
Bibliography — L. Greiner	200

Objektívna povaha socialistických výrobných vzťahov a možnosť ich spoločenského riadenia

OKÁLI, Ivan

Už vyše storočnou praktickou aktivitou svetového komunistického hnutia je overená téza marxizmu o objektívnom charaktere — materiálnosti výrobných vzťahov. Pridať výrobným vzťahom prívlastok *objektívny* znamená, ako všetci vieme, najprv uznať, že sú objektívnou realitou, že vznikajú v spoločenskej výrobe a vyvíjajú sa tu pod tlakom rozvoja výrobných síl, bez ohľadu na to, či si ich ľudia uvedomujú, želajú, či pre ne vytvárajú vhodné podmienky alebo prekážky, a pod. Ako filozoficky chápaná materialita sú výrobné vzťahy objektívno-historickou dimenziou ľudského konania v tom zmysle, že ľudia, a to nielen ako indivíduá, ale aj ako celé pokolenia, sa do už utvorenej sústavy výrobných vzťahov, možno povedať, rodia. Pritom v triedne rozdelenej spoločnosti sa ľudia zaraďujú (alebo sú zaraďovaní) do spoločenských výrobných vzťahov „nie ako indivíduá, lež ako príslušníci triedy“ [1].

Špecifická črta objektívnej povahy výrobných vzťahov pritom — ako sa všeobecne uznáva — spočíva v tom, že výrobné vzťahy tak ako všetky spoločenské javy sa konštituuju, existujú a pôsobia vždy iba ako produkt ľudského konania. Objektívne je teda vo výrobných vzťahoch nerozlučne späté so subjektívnym a oba tieto aspekty výrobných vzťahov sa nielen prelínajú, ale aj navzájom podmieňujú. Vo vysvetľovaní tejto väzby, a najmä pri charakteristike miesta a funkcie, ktorú v nej má aktivita subjektov, pravda, začínajú sa stanoviská rozchádzať. Jedna skupina ekonómov i filozofov vykladá tézu o postavení objektívnych výrobných vzťahov v konaní ľudí v tom zmysle, že činnosť subjektov je len akýmsi „neutrálnym prostredím“, v ktorom sa výrobné vzťahy vo všetkých spoločensko-ekonomických formáciách utvárajú a pretvárajú bez priamej, *na ne samé*, zameranej činnosti subjektu. Druhá časť teoretikov možnosť istého, objektívne danosti rešpektujúceho pôsobenia subjektu na výrobné vzťahy uznáva.

Je pochopiteľné, že vysvetlenie väzby medzi objektívnou povahou výrobných vzťahov a konaním subjektov má prvoradý význam pre socialistickú spoločnosť;

ktorá sa usiluje plánovite regulovať vývoj svojich existenčných podmienok. A zaostruje sa naň pozornosť najmä v spojitosti s trvalým procesom zdokonaľovania sústavy riadenia a fungovania socialistickej ekonomiky, v ktorom hrá spoločenský subjekt a jeho vedomie reprezentované vedúcimi orgánmi komunistickej strany a socialistickeho štátu rozhodujúcu úlohu. Uznanie možnosti cielavedome spoločensky riadiť vývoj výrobných vzťahov vyúsťuje do predpokladu, že nepretržitý proces zdokonaľovania sústavy riadenia a fungovania národného hospodárstva, ktorý sa často nazýva ekonomickými reformami, predstavuje formu pohybu socialistických výrobných vzťahov.¹ Popieranie tejto možnosti i jeho odôvodnenie takou interpretáciou objektívneho charakteru socialistických výrobných vzťahov, ktorá možnosť aktívneho pôsobenia subjektu na socialistické výrobné vzťahy vylučuje, je výrazne formulované v stanovisku M. Kodaja. „Podľa môjho názoru — hovorí M. Kodaj — nie »výrobné vzťahy« sa v reforme (t. j. v ekonomickej reforme — I. O.) »menia«, a nie »výrobné vzťahy sú v reforme v pohybe«, a ani nie tieto vzťahy treba »prispôbovať novej etape rozvoja výrobných síl«, ale iba poznatky o týchto vzťahoch sa zmenili, menia sa a dostali sa do pohybu... Výrobné vzťahy... sa vyvíjali objektívne, nezávisle od vôle a vedomia ľudí aj pred reformou, aj v nej, a budú sa snáď ešte intenzívnejšie vyvíjať (v uvedenom zmysle objektívne, t. j. bez regulatívnych zásahov spoločenského subjektu — I. O.) aj po nej. Prvotným je bytie, vedomie je druhotné a odráža iba objektívnu skutočnosť.“²

Na prvý pohľad sa zdá, že polemiky o výklade objektívnosti výrobných vzťahov sa nielen pohybujú na abstraktnej rovine (to nemožno popierať), ale že aj krúžia nedezerne vysoko nad skutočnými a aktuálnymi ekonomickými problémami. Zdanie však, ako vraví známe úslovie, často klame. Chápanie objektívno-materiálnej povahy výrobných vzťahov v skutočnosti stojí na začiatku poznania možností ich spoločenskej regulácie i riešenia ich protirečení, je prvým stupňom k vysvetleniu spoločenskej zaradenosti, aj obsahu hospodárskej politiky a vôbec všetkej hospodárskej aktivity štátu, úvodom k poznaniu štruktúry socialistických výrobných vzťahov, ich pomeru k ekonomickým zákonom, k ekonomickým záujmom a pod.

Odpoveď na nastolenú otázku má však aj druhú tvár a tá sa obracia k ekonomickej teórii, k jej zmyslu a kontaktom s hospodárskym dianím. Otvára úvahy o tom, či sa politická ekonómia socializmu má uspokojiť iba s úlohou pozorovateľa a do seba samej uzavretého registrátora väzieb, procesov a ich zákonitostí, ktoré akoby priam osudovo určovali ekonomické správanie spoločnosti, alebo či sa má usilovať o účasť v osvojovaní a pretváraní spoločensko-ekonomickej skutočnosti. A stojí azda aj na začiatku reťaze poznatkov vedúcich k po-

¹ Pozri [2]. V článku sa uvádzajú aj zhodné stanoviská sovietskych autorov.

² Pozri [3]. M. Kodaj, pravda, zužuje proces ekonomických reforiem na ich jednu pomerne krátku etapu. Poznamenávame to len kvôli tomu, aby sme sa vyhli diskusií o tomto vedľajšom aspekte skúmaného problému.

chopeniu spôsobu, akým môže ekonomická teória svoju aktívnu funkciu vykonávať a aké metódy má pri tom používať.

Stojíme teda pred otázkou, či a ako môže cielavedomé, vo vedomí sformované a vedomím usmerňované projektovanie a usmerňovanie zmien v sústave riadenia a fungovania národného hospodárstva, ktoré sú nerozlučne späté s aktivitou komunistickej strany a štátu, ovplyvňovať, ba dokonca regulovať vývoj socialistických výrobných vzťahov. Možno to pripustiť a vysvetliť, ak uznávame výrobné vzťahy v pomere k vedomiu a k aktivite, ktorá je s ním spojená, za primárne a určujúce? Nie je táto otázka iba návratom, a azda aj zbytočným návratom k problému, ktorého riešenie už na všeobecnej rovine obsahuje jedna zo základných téz materialistického chápania dejín? Alebo sa táto otázka upriamuje na také nové konkrétne súvislosti a také prvky ekonomického pohybu, ktoré presahujú rámec doterajších vysvetlení? Či napokon nejde o neprimerané, reálnemu problému nezodpovedajúce formulovanie otázky? Ako je teda objektívna povaha socialistických výrobných vzťahov zlučiteľná s tézou, že ich vývoj môže ovplyvňovať aktivita spoločenského subjektu?

Metodologické východiská pre posúdenie vytýčeného problému nám dáva marxistická filozofia. Dnes prevládajúce a akceptované stanovisko k otázke vzťahu medzi objektívnym a subjektívnym je zhruba takéto: „Pojmy objektívne a subjektívne sú korelatívne. Objektívne sa zachytáva, odráža vo vedomí ľudí; subjektívne sa spredmetňuje, mení sa v procese praktickej činnosti na objektívne. Objektívne podmienky kladú isté hranice činnosti ľudí, ktorá môže byť úspešná len v tej miere, v akej je adekvátna týmto podmienkam a správne ich berie do úvahy. Súčasne však výsledky ľudskej činnosti sa vždy samy zaraďujú do objektívnych podmienok ďalšieho rozvoja spoločnosti. Pri čítaní Hegelovej knihy *Veda logiky* V. I. Lenin poznamenal, že »myšlienka o premene ideálneho na reálne je hlboká: je veľmi dôležitá pre históriu.«

Výstavba socializmu je príkladom premeny ideálneho na reálne: socializmus, ktorý bol najprv ideou, cieľom boja robotníckej triedy, sa uskutočnil, a teda stal sa objektívnou podmienkou ďalšieho rozvoja spoločnosti, jej pohybu ku komunizmu.“ [4]

Tieto myšlienky sú pre nás užitočné. No práve istou ozvenou na ne je otázka, ako sa mení ideálne na reálne, aký je vo všeobecnosti mechanizmus vzájomných dialektických prechodov medzi objektívnym a subjektívnym? Pri hľadaní odpovede si dovoľíme využiť a uviesť niekoľko myšlienok zo štúdie G. S. Arefjevej, ktorá predstavuje istý súhrn a syntézu súčasných poznatkov sovietskych filozofov³ o vzťahu medzi objektívnym a subjektívnym, medzi vedome konajúcim človekom a jeho vonkajším svetom. Myšlienky Arefjevej citujeme presne, i keď v usporiadaní, ktoré lepšie vyhovuje „logike“ nášho kladenia otázky.

³ Ako svojich predchodcov, o poznatky ktorých sa pri štúdiu kategórií objekt a subjekt opierała, Arefjevová uvádza S. L. Rubinštejna, N. V. Dučenka, P. V. Koptina, V. I. Černova, V. A. Lektorského a i. Pozri [5, s. 48–51].

„Vieme, že už pre starý (predmarxovský — I. O.) materializmus bol základnou formou vzťahu človeka k svetu poznávací vzťah... Na vyjadrenie teoretickej väzby človeka a prírody, ktorá sa chápala v duchu jednoduchého nazerania, stačili kategórie »hmota« a »vedomie«.“

„Rozumie sa samo sebou, že kategórie »hmota«, »vedomie« sa nezahadzujú; iba sa konkretizujú pomocou kategórií »objekt« a »subjekt«. Vo vzťahu k prvým vystupujú neskôr uvedené ako pojmy konkrétnejšie, a preto aj obsahovo bohatšie. Takáto konkretizácia je však možná len na základe uznania prvotnosti hmoty vo vzťahu k vedomiu.“

„Stotožňovanie objektívnej reality a objektu vedie k jednej z dvoch krajností, alebo k metafyzickému materializmu, alebo k subjektívnemu idealizmu. V prvom prípade sa popiera aktívny vzťah subjektu k svetu; v druhom sa hypertrofuje aktivita subjektu, čo vedie k záveru o splodení objektu, a spolu s ním aj bytia, vedomím subjektu.“

„Objektom je, prirodzene, nie celá skutočnosť, ale len jej určitý fragment s historicky premenlivými a pohyblivými hranicami.“

„Rozlišovaním objektu a objektívnej reality vyzdvihujeme spoločenskú povahu samého objektu. Veď najmä úroveň rozvoja spoločnosti a jej konkrétne potreby vyčleňujú tie stránky objektívnej reality, na ktoré človek sústreďuje svoju pozornosť, robiac ich objektom skúmania a praktického pretvárania. Z uvedeného vyplýva, že kategórie »objekt« a »subjekt« sú korelatívne. Pretože objektívna realita... sa mení na objekt len vtedy, keď sa stáva predmetom činnosti, len v spojitosti so subjektom — nositeľom činnosti.“

„Vo vzájomnom vzťahu objektu a subjektu ako aktívna stránka vystupuje subjekt. Takáto aktivita však nie je neobmedzená, pretože v praxi na seba bezprostredne vzájomne pôsobia človek s objektom ako hmotným výtvorom, ktorý je podriadený objektívnym zákonom. Možno teda vraviť o osobitnej aktivite objektu. Veď povaha činnosti subjektu podstatne závisí od osobitostí objektu.“

„Ak kategória »hmota« umožňuje postaviť objektívnu realitu proti subjektívnej, tak kategória »objekt« umožňuje vyčleniť to, čo je funkčné a v procese činnosti späté so subjektom, a potom tento objekt historicky preskúmať.“ [5]

Na vysvetlenie objektívnosti výrobných vzťahov, ako vyplýva z citovaného stanoviska G. S. Arefjevovej, nestačí len ich zaradenie do sféry hmotného bytia. Ako súčasť spoločenskej materiality sa výrobné vzťahy stávajú objektom, s ktorým majú subjekty kontakty prostredníctvom svojej praktickej i teoretickej činnosti. Ľudská aktivita musí v tejto objekt-subjektivej väzbe rešpektovať vnútorné zákony objektu, t. j. v danom prípade objektívne ekonomické zákony a tú vnútornú štruktúru každého výrobného vzťahu, ktorá je daná rozvojom výrobných síl a celkovým zameraním fungujúcej sústavy výrobných vzťahov.

Celým Marxovým ekonomickým učením sa vinie myšlienka, že aktívne pretváranie vonkajšieho sveta produktívnou prácou je druhovým znakom človeka, podobou, v ktorej prebieha výmena látok medzi človekom a prírodou, a v tomto zmysle základnou a trvalou podmienkou ľudskej existencie. Z toho vyplýva,

že objektívna realita obklopujúca človeka nie je nejako záhrobne oddelená od ľudských činov a môže byť nimi, bez ohľadu na to, či sa s ňou stretávame v prírode lesov, riek a polí, alebo v ľuďmi vytvorenej „novej prírode“ strojov, miest a prúdov produkcie, ovplyvňovaná a menená. Popierať rovnakú povahu vzťahu medzi subjektom a objektom v tej časti spoločenskej „prírody“, ktorú poznáme ako výrobné vzťahy, môže viesť k dvojakým záverom. Buď sa ekonomická základňa vytrhne zo sféry objektívnej reality, ktorú si ľudia aktívne osvojujú práve vďaka tomu, že jestvuje nezávisle od ich vedomia, alebo sa akákoľvek objektívna realita (filozoficky chápaná hmota vo všetkých jej podobách) pokladá za nedostupnú ľudskej aktivite, resp. za niečo, čo je izolované od ciela-vedomého procesu výmeny látok medzi človekom a prírodou. V oboch prípadoch (raz v užšom a druhýkrát v širšom meradle) sa však stretávame s návratom k predmarxovskému nazieravému materializmu, ktorý pri výklade javov tohto sveta narábal iba s pojmami hmota (bytie) a vedomie, a ktorý uznával iba teoreticko-poznávací vzťah človeka k prírode.

Zástancovia názoru o neodvratnej neúspešnosti akýchkoľvek zásahov ľubovoľného subjektu do objektívne existujúcich výrobných vzťahov, a teda aj oponenti stanoviska uznávajúceho socialistické výrobné vzťahy za objekt vedomého spoločenského riadenia, využívajú vo svojej argumentácii často aj jednu, podľa nášho názoru trochu zjednodušenú interpretáciu niektorých Leninových myšlienok. Opierajú sa predovšetkým o známu Leninovu charakteristiku výrobných vzťahov ako „materiálnych spoločenských vzťahov (t. j. takých, ktoré sa vytvárajú bez toho, aby prechádzali vedomím ľudí...)“ [6].

Na prvý pohľad sa zdá, že z Leninovej tézy možno urobiť iba jediný záver: Cielavedomá regulácia socialistických výrobných vzťahov predpokladá vedomú anticipáciu ich vývoja, čo je však a priori v rozpore s ich materialistickým chápaním zdôrazňovaným Leninom. Aby sme sa však neobmedzili iba na argumentáciu, ktorá využíva Leninovu autoritu, a aby sme využili autoritu Leninových argumentov, musíme si všimnúť aj súvislosť — textovú i historickú — v ktorej Lenin uvedenú myšlienku vyslovil. A to aj z hľadiska miesta, ktorú má táto téza v celkovej teoretickej i praktickej revolučnej činnosti Lenina.

Lenin podal spomenutú charakteristiku výrobných vzťahov v práci *Kto sú priatelia ľudu*, a to hneď na jej začiatku, pri výklade Marxovej filozofie dejín, tak ako je ona rozpracovaná v *Kapitáli*. Teda v súvislosti a na pozadí Marxovej analýzy kapitalizmu. To je zrejme aj z pokračovania Leninovho citátu, ktoré sa pri výklade Leninovho stanoviska k povahe výrobných vzťahov už obvykle neuvádza a ktoré vysvetľuje, v akom zmysle, resp. v akom rámci sa výrobné vzťahy vytvárajú „bez toho, aby prechádzali vedomím ľudí“. „Ľudia — pokračuje Lenin — *výmenou výrobkov* (podčiarkol I. O.) vstupujú do výrobných vzťahov, pričom si ani neuvedomujú, že tu ide o výrobný vzťah.“ [7]

„Ešte nikdy sa nestalo — zdôrazňuje v rovnakej súvislosti Lenin — a ani teraz sa nestáva (všimnime si, že Lenin sa v tejto poznámke nevyslovoval k budúcim socialistickým podmienkam — I. O.), že by si členovia spoločnosti predstavovali súhrn tých spoločenských vzťahov, v ktorých žijú, ako niečo určité, ucelené, čo je preniknuté nejakým princípom; naopak, masa sa nevedom-

ky prispôsobuje týmto vzťahom a nemá o nich ako o zvláštnych historicko-spoločenských vzťahoch nejakú predstavu, takže napr. výmenné vzťahy, v ktorých žili ľudia po mnohé stáročia, boli objasnené iba nedávno.“ [8]

Poznanie výrobných vzťahov kapitalistickej i predkapitalistickej spoločnosti, ktoré sa skoncentrovalo v diele Marxa a jeho nasledovníkov, naozaj nemohlo ovplyvniť reprodukciu *kapitalistických* výrobných vzťahov, ani fixovať vedecky poznanú podobu týchto vzťahov v oficiálnom spoločenskom vedomí. Spoločenské vedomie buržoáznej spoločnosti je totiž, ako vieme, určované vedomím jej vedúcej triedy — vedomím kapitalistov, ktorí pre obmedzenosť svojich triednych záujmov nie sú prístupní vedeckému poznaniu výrobných vzťahov a ktorí sa usilujú svojou ideológiou ovplyvniť aj vedomie príslušníkov iných spoločenských tried. A je to tým ľahšie, že výrobné vzťahy vznikajú ako realita, ktorá nemá konkrétnu zmyslovo-vnímateľnú podobu, že sa — aspoň v kapitalizme — utvárajú, ako hovoril Marx, „za chrbtom ľudí“, ako akýsi vedľajší produkt praktickej hospodárskej činnosti. Niet divu, že ľudia si túto realitu v predkapitalistickej i v kapitalistickej spoločnosti obvykle uvedomujú len ako nejaké vyššiu silou spôsobené hospodárske usporiadanie spoločnosti, alebo ako jej prirodzený majetkový poriadok.

Z hľadiska uvedených súvislostí, ktoré boli pre Lenina samozrejým predpokladom, ale aj z textu Leninovej práce je zjavné, že pri označení výrobných vzťahov za vzťahy neprechádzajúce vedomím ľudí mal Lenin na mysli vzťahy určované, sprostredkované a taktiež zastreté a sftetižizované výmenou tovarov. Na rovine štúdia vzťahov buržoáznej tovarovej výmeny však Lenin, rovnako ako predtým Marx, nezostával. Aj v záverečnej vete svojej práce *Kto sú priatelia ľudu* Lenin zdôraznil, že ak sa pretvorí „terajší roztrieštený hospodársky zápas robotníkov na uvedomelý triedny boj, potom ruský robotník povstane na čele všetkých demokratických živlov, zvrhne absolutizmus a povedie ruský proletariát . . . k víťaznej komunistickej revolúcii“ [9]. Pripomenutie toho, že Leninova predpoveď sa v Októbrovej revolúcii uskutočnila, je už „citátom“ z histórie premeny kapitalistických výrobných vzťahov na socialistické výrobné vzťahy. Premeny, ktorá sa neobišla bez toho, aby jej nevyhnutnosť „nevošla“ najprv do vedomia revolučného proletariátu, čo aj Lenin nespočetnekrát zdôrazňoval.

Zameranosť vzťahu medzi subjektom (nositeľom aktivity) a výrobnými vzťahmi ako objektom cielavedomej činnosti, povaha i možné výsledky tohto vzťahu sa však, ako to vyplýva z jeho materialistického chápania, prispôsobuje premenlivej kvalite objektu — výrobných vzťahov a objektívnym zákonom ich vývoja. Nastavenie, funkčnosť vzťahu medzi subjektom a výrobnými vzťahmi má teda historické kontúry a nemôže byť v kapitalizme a socializme rovnaká. To sa prejavuje predovšetkým v rôznej povahe cieľov a metód praktického i teoretického osvojovania výrobných vzťahov v oboch výrobných spôsoboch.

Teoretické (prirodzene, marxistické) a s ním späté praktické pôsobenie proletariátu na výrobné vzťahy je v kapitalizme, ako sme si dovolili pripomenúť, rozhodujúcou súčasťou triedneho boja proti buržoázii, boja za odstránenie kapitalizmu v socialistickej revolúcii, za nahradenie kapitalistických výrobných vzťahov socialistickými výrobnými vzťahmi. Naproti tomu sa poznanie výrobných

ných vzťahov a ovplyvňovanie ich vývoja využíva v socializme pri riadení národného hospodárstva na „prípravu dráhy“, po ktorej sa pohybuje rozvoj výrobných síl, teda na zlepšovanie výsledkov fungovania socialistického národného hospodárstva. Mohli by sme tu tiež, ak si smieme dovoliť malé odbočenie, konštatovať, že v socializme, v porovnaní s kapitalizmom, sa výrazne zmenila podoba a zacielenie tej praxe, ku ktorej sa vzťahuje marxistická politická ekonómia.

Je samozrejmé, že ani v socialistickej spoločnosti ľudia nevyrobajú preto, aby „produkovali“ výrobné vzťahy. Môžu však pochopiť, ako sú výrobné vzťahy späté so zabezpečením ich existencie vďaka tomu, že sa tu vedecký svetový názor, ktorý preniká k poznaniu podstaty i foriem pôsobenia výrobných vzťahov, stáva vládnucou ideológiou. Ideové pôsobenie komunistickej strany na najširšie masy pracujúcich sa zameriava v prvom rade na to, aby občania pochopili „spoločenské vzťahy, v ktorých žijú, ako niečo určité, ucelené, čo je preniknuté nejakým princípom“, aby poznali, osvojili si a vo svojej činnosti vedome realizovali princíp socializmu spredmetnený v socialistických výrobných vzťahoch a tiež aby s porozumením prijímali ich zdokonaľovanie. To, pravda, neznamená, že v socializme sa bežné, každodenné vedomie dostáva na úroveň vedecko-teoretického poznania. Časť pracujúcich si tu dosiaľ neosvojila vedecké poznatky potrebné pre pochopenie spoločensko-ekonomického usporiadania socializmu a svojho postavenia v socialistickej spoločnosti. Napriek tomu však možno povedať, že poznanie aspoň základných črt socialistických výrobných vzťahov a na to nadväzujúce poznanie miesta individuálnych záujmov v štruktúre spoločenských záujmov preniká vďaka ideologickej práci strany a všetkých spoločenských inštitúcií stále viac do vedomia pracujúcich. Tak sa toto poznanie stáva základom socialistického uvedomenia.

Vedecké poznanie zákonitostí spoločenského vývoja, očakávanie, že si aspoň jeho základné myšlienky osvoja široké vrstvy robotníkov a ostatných pracujúcich, a predpoklad spoločenskej kontroly existenčných podmienok viedol už zakladateľov marxizmu-leninizmu k predpovedaniu možností vedome konštruovať socialistické výrobné vzťahy a usmerňovať ich vývoj. Práve socializmus mal podľa nich „nastoliť miesto vlády vzťahov a náhodností nad individuami (náhodností v zmysle náhodného zaradenia do triedne antagonistickej delby práce — I. O.) vládu indivíduí nad náhodnosťou a nad vzťahmi“ [10]. A o niekoľko desiatok rokov neskôr hovorí Engels ešte výraznejšie: „Zákony svojho vlastného konania, ktoré stáli doteraz proti ľuďom ako cudzie, ich ovládajúce zákony prírody, použijú potom ľudia s plnou odbornou znalosťou, a tým si ich podrobia. Vlastné zospoločnenie ľudí, ktoré doteraz (t. j. do odstránenia kapitalizmu — I. O.) stálo proti nim ako nátlak prírody a dejín, bude teraz ich vlastným slobodným činom. Objektívne, cudzie sily, ktoré doteraz vládli nad dejinami, prejdú pod kontrolu ľudí.“ [11]

Už doterajšia história socializmu potvrdzuje vedeckú anticipáciu jeho možností a poskytuje veľa príkladov cielavedomého budovania a rozvíjania sústavy socialistických výrobných vzťahov. Stačí tu pripomenúť programovo uskutočnenú kolektivizáciu poľnohospodárstva, doteraz nezakončený proces zblížovania dvoch

foriem socialistického vlastníctva, alebo zdokonaľovanie foriem socialistického rozdeľovania podľa práce v kombinácii s plánovitým zavádzaním prvkov komunistického rozdeľovania, či rozvíjanie medzinárodných vzťahov socialistickej ekonomickej integrácie, ak chceme zostať iba pri tých príkladoch, kde si vedome uskutočnené zmeny vo výrobných vzťahoch nikto nedovolí označiť za púhe zmeny v riadení ekonomiky, ktoré sa výrobných vzťahov netýkajú.

Logické i historické poznatky o vzťahu spoločenského subjektu k socialistickým výrobným vzťahom vypovedajú teda zhodne o tom, že výrobné vzťahy v socializme sa nevyvíjajú živelne, ako výsledok nekoordinovaných činností, ktorý nadobúda podobu istej pravidelnosti iba v spleti náhodností a je neočakávaným vedľajším produktom aktivity zameranej primárne iba na uspokojovanie potrieb. Vysvetlenie teoretickej možnosti vedomého plánovitého riadenia výrobných vzťahov a takisto ani skutočnosti svedčiace o jej realizácii však nehovoria o tom ako, akým spôsobom, ktorými formami a zložkami svojej činnosti spoločenský subjekt do vývoja výrobných vzťahov zasahuje.

Základná reálna možnosť vedome riadiť vývoj socialistických výrobných vzťahov je, ako vieme, daná tým, že spoločnosť v socializme kontroluje a plánuje vývoj svojich existenčných podmienok a predovšetkým reprodukciu výrobných síl. Ide, pochopiteľne, zase o také ovládanie a takú vedomú reguláciu vývoja výrobných síl, ktorá rešpektuje objektívne zákonitosti a väzby vecno-naturálnej i hodnotovej stránky reprodukčného procesu. V každom prípade však poznanie a pochopenie prebiehajúcich a do budúcnosti zameraných zmien vo výrobných silách uľahčuje predvídať žiadúci — objektívne nevyhnutný smer a rozsah zmien vo výrobných vzťahoch. A okrem toho — zväženie možností a očakávaných výsledkov rozvoja výrobných síl, ovládanie vývoja tvorby a využitia ekonomických zdrojov — to všetko umožňuje plánovitý postup pri utváraní tých materiálnych podmienok, na ktoré sa viaže aj spoločenské usmerňovanie socialistických výrobných vzťahov. Ako príklad tu možno spomenúť programové odstraňovanie rozdielov medzi duševnou a fyzickou prácou, ktoré v socialistickej spoločnosti nie je utópiou práve preto, že vychádza z poznávaných potrieb a možností výroby, z plánovitého vytvárania všetkých materiálnych i kultúrnych predpokladov tohto dlhodobého a pre rozvíjanie socialistických výrobných vzťahov tak mimoriadne dôležitého procesu.

Určujúci význam vývoja výrobných síl pre pohyb výrobných vzťahov vôbec i výrobných vzťahov socialistickej spoločnosti zvlášť, pravda, nikto z marxistických ekonómov nepopiera. S dosť odlišnými stanoviskami sa však stretávame pri vysvetľovaní povahy vzťahu medzi týmito dvoma „rovinami“ života socialistickej spoločnosti. Povedľa názoru, že vývoj výrobných síl vytvára síce pre zmeny v socialistických výrobných vzťahoch objektívne nevyhnutné predpoklady, ale ho sám automaticky nespôsobuje, ani nezabezpečuje, sa objavujú teoretické koncepcie, v ktorých sa pohyb výrobných vzťahov pokladá za moment, súčasť, alebo aspoň za bezprostredný, ďalšími činiteľmi neovplyvňovaný dôsledok premien vo výrobných silách. „Vonkajšie úsilie ľudí, — hovorí M. Kodaj — smerujúce akoby len k zdokonaľovaniu reprodukčného výrobného procesu, sú-

časne však pritom objektívne, nezávisle od ich vedomia a vôle, mení výrobné vzťahy... Až nedostatky vo výrobnom, výmennom, rozdeľovacom a spotrebnom procese, vyvolané určitou objektívnou činnosťou výrobcov ako spotrebiteľov, resp. spotrebiteľov ako výrobcov, upozorňujú na zrelosť, resp. prezretosť protirečenia medzi určitou úrovňou výrobných síl a výrobných vzťahov.“ [12]

Pri pozornejšom čítaní úryvku zo štúdie M. Kodaja nemôže zostať nepovšimnutá nejednotnosť, ba priam protirečivosť charakteristík vzťahu výrobných síl a výrobných vzťahov, ktoré sa tu používajú. Na jednej strane sa tu spomína „zrelosť, resp. prezretosť protirečenia medzi určitou úrovňou výrobných síl a výrobných vzťahov“ a v rovnakom duchu sa o tomto protirečení hovorí, že je „trvalé“ a je „motorom rozvoja“ [13]. S takýmto chápaním, ktoré predpokladá v istých medziach sa pohybujúcu asynchrónnosť vývoja výrobných síl a výrobných vzťahov, resp. istú relatívnu nezávislosť výrobných vzťahov, však kontrastuje názor, podľa ktorého „vonkajšie úsilie ľudí, smerujúce akoby len k zdokonaľovaniu... reprodukčného výrobného procesu, súčasne... mení výrobné vzťahy“. Uvedenú formuláciu možno vykladať aj v tom zmysle, že za socializmu sa premeny výrobných síl „súčasne“, bez ďalších predpokladov či vplyvov a v tomto zmysle samočinne prenášajú aj do vývoja výrobných vzťahov. Obidve protichodné stanoviská sa na niektorých stranách textu M. Kodaja nielen voľne striedajú, ale sa aj vyslovujú jedným dychom — v jednej vete. „Tento rozpor“ — poznamenáva M. Kodaj na adresu rozporu medzi obidvoma prvkami výrobného spôsobu za socializmu — „vďaka novým vlastníckym vzťahom možno riešiť vedome, cez inštitucionálne ustanovenie už existujúcich nových, vyšších vzťahov (podčiarkol I. O.), prostredníctvom neustáleho zlepšovania systému riadenia.“ [14] Rozpor medzi obidvoma stránkami socialistického výrobného spôsobu sa tu teda síce výslovne uvádza, ale redukuje sa ihneď na protirečenie medzi výrobnými silami a tým, čo sám autor nazýva „inštitucionálne ustanovenie už existujúcich nových, vyšších vzťahov“. Ako by sa totiž do rozporu s výrobnými silami nedostávali už existujúce nové výrobné vzťahy, ale len ich „inštitucionálne ustanovenie“.

Stanovisko M. Kodaja sa výrazne prejavuje aj v jeho náčrte generálnej schémy ekonomického pohybu za socializmu. „Rôzne nedostatky v celom reprodukčnom procese“ — hovorí M. Kodaj — „...sú výsledkom objektívneho správania výrobcov, ktoré je adekvátne pôsobeniu tých-ktorých ekonomických zákonov. V dôsledku prejavu týchto zákonov, ktoré odrážajú novšie výrobné vzťahy, musia sa dostať do pohybu aj zastarané ekonomické páky a nástroje riadenia a s nimi celý riadiaci systém... Je to tak preto, že tento riadiaci systém sa už prežil, v dôsledku čoho už nie je schopný odrážať nové výrobné vzťahy, do ktorých sa naša spoločnosť postupne dostala... zmenený riadiaci systém, adekvátnejší novšej dosiahnutej úrovni výrobných síl a výrobných vzťahov, otvára nový priestor pre ďalší rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov. Tieto sa budú opäť riadne vyvíjať dotiaľ, dokiaľ znova nenarazia na ďalšiu bariéru už opäť prežitého riadiaceho systému...“

Systém riadenia je strnulejší v porovnaní s výrobnými silami a výrobnými

vzťahmi, ktoré sa neustále rozvíjajú. Nestačí ich sledovať, a tým sa prežíva.“ [15]

Snaha zlúčiť odmietanie vedomej spoločenskej regulácie socialistických výrobných vzťahov s uznaním nesporného vplyvu spoločenskej aktivity na rozvíjanie celého socialistického výrobného spôsobu priviedlo v citovanej pasáži jej autora k preneseniu zdroja ekonomického pohybu z protirečení medzi vývojom výrobných síl a výrobných vzťahov do rozporu medzi: na jednej strane „neustále“, „súčasne“ a v rovnobežnom zmysle „riadne“ sa vyvíjajúcimi výrobnými silami i výrobnými vzťahmi a na druhej strane riadením národného hospodárstva.

M. Kodaj postrehol a oprávnené zaregistroval tú nespornú úlohu, ktorú majú v pohybe socialistickej ekonomiky vedomé, riadiacimi spoločenskými orgánmi pripravované a uskutočňované zmeny v jej riadení. Jeho interpretácia pomeru zmien v riadení národného hospodárstva k vývoju socialistických výrobných vzťahov, ktorá vedie k popieraniu možnosti plánovitej spoločenskej regulácie tohto vývoja, sa nám však vidí problematická a aspoň dosiaľ nepodopretá analýzou väzieb a procesov tvoriacich obsah riadenia národného hospodárstva.⁴

Neuznávanie možnosti a potreby vedomého, plánovitého riadenia vývoja socialistických výrobných vzťahov, ktoré sa o poznanie a vedomé využívanie vývoja výrobných síl síce opiera, ale sa naň neobmedzuje, znamená prikloniť sa ku koncepcii samovývoja výrobných vzťahov. Tá však, ako sme sa pokúsili aj na predchádzajúcich stranách ukázať, vybočuje z tradícií marxistického myslenia i z ich súčasného rozvíjania.⁵

Dôsledne chápaný a trvale fungujúci samovývoj výrobných vzťahov si možno predstaviť len vo dvoch podobách. Prvá, obsahuje harmonické zladenie pohybu výrobných síl a výrobných vzťahov v tom zmysle, že zmeny výrobných síl sa

⁴ M. Kodaj stavia vedľa seba ako svojbytné a navzájom sa neprelínajúce skutočnosti — socialistické výrobné vzťahy a riadenie národného hospodárstva. Robí tak v polemike s naším stanoviskom (i so stanoviskom viacerých iných autorov), podľa ktorého zmeny v riadení a fungovaní národného hospodárstva, a teda zmeny v celom komplexe ekonomických väzieb existujúcich medzi subjektmi socialistickej ekonomiky, sú sčasti aj zmenou javovej, konkrétne-historickej podoby socialistických výrobných vzťahov [16]. Je zrejmé, že v pojme „riadenie“, používanom M. Kodajom, sa pohľad na predmet spomenutej diskusie, ktorému sa v tomto článku nemôžeme venovať, v značnej miere zužuje.

⁵ „Objektívne ekonomické zákonitosti môžu a musia byť vedome využité a ovládnuté. Uvedomelosť ako nová kvalita spoločenského konania potláča živelnosť bez toho, že by tým ekonomické zákony socializmu nejako strácali svoju objektívnu povahu... Základné marxisticko-leninské stanovisko k dialektike objektívnych ekonomických zákonov a vedomého konania ľudí je nezlučiteľné s fetišizáciou ekonomických zákonov, s fatalizmom a pasivitou a taktiež so subjektivismom a voluntarizmom [17]. V socializme „výrobné vzťahy... možno vedome meniť v tom smere, ktorý napovedá vývoj výrobných síl.“ [18] „Vulgárny materializmus je v základe rôznych teórií «živelnosti», ktoré vykresľujú rozvoj spoločnosti ako automatický, fatálne podmienený proces.“ [19]

ihneď a samovoľne dopĺňajú adekvátnymi zmenami vo výrobných vzťahoch. V druhej sa vývoj výrobných vzťahov za vývojom výrobných síl oneskoruje; tým vzniká a rozvíja sa protirečenie, ktoré sa rieši náhlou, živelnou premenou výrobných vzťahov v smere udanom predchádzajúcim vývojom výrobných síl. Obidve do úvahy prichádzajúce alternatívy samovývoja výrobných vzťahov sú však so socialistickou ekonomikou nezlučiteľné. Pri druhej by plánovitému rozvoju ekonomiky prekázalo nekontrolovateľné a neovládateľné narastanie nesúladu v rozvoji výrobných síl a výrobných vzťahov, ako aj jeho nepredvídané a živelné odstraňovanie. A prvé je nemysliteľné pre akúkoľvek spoločensko-ekonomickú formáciu. Pri uznaní vývoja výrobných vzťahov iba za paralelný, mimovoľný a, aspoň pokiaľ ide o socializmus, aj mimovoľový priemet pohybu výrobných síl do inej „roviny“ a iného „materiálu“ sa totiž popiera existencia relatívne samostatnej dráhy výrobných vzťahov a relatívne samostatný pohyb ich protirečení. Tým sa na jednej strane anuluje možnosť vzniku protirečenia medzi dvoma stránkami výrobného spôsobu a na druhej strane vylučuje aj možnosť spätného vplyvu ekonomickej základne na dozrievanie zmien vo výrobných silách, čo všetko je v zrejmom rozpore s historickými skúsenosťami a ich teoretickým výkladom.

Skutočnosť, že výrobné vzťahy nie sú len púhym parametrom výrobných síl, jednou z ich viacerých charakteristík, ale relatívne samostatným výsekcom objektívnej reality so špecifickými zákonmi svojho fungovania a vývoja, odôvodňuje nevyhnutnosť ich osobitnej, na ne samé zameranej spoločenskej regulácie. Vedomé usmerňovanie socialistických výrobných vzťahov pritom nie je dôležité len pre uskutočňovanie objektívne nevyhnutných zmien v ekonomickej základni socializmu. Je tiež, ako je známe, nenahraditeľnou podmienkou pre spoločenské ovládanie pracovného procesu, pre racionálne využívanie výrobných faktorov. Veď „životné podmienky — ako zdôrazňoval už Engels — obklopujúce ľudí... prechádzajú teraz (t. j. v socializme — I. O.) pod nadvládu a kontrolu ľudí, ... pretože sa stávajú, a tým, že sa stávajú páni vlastného zospoločenšenia“ [11]. Práve z tejto tézy overenej skúsenosťami výstavby a rozvíjania socializmu vychádza súčasne úsilie hospodárskej politiky socialistických krajín o to, aby sa súčasťou najmä dlhodobých komplexných plánov stalo aj plánovanie spoločensko-ekonomickej stránky reprodukcie.

Pre všeobecné vysvetlenie spôsobu, akým subjekt aktívne pôsobí na objekt — socialistické vzťahy — nám (keď sme vývoj výrobných síl postavili „pred zátvorku“ ako činiteľa, ktorý potrebu zmien vo výrobných vzťahoch vyvoláva, naznačuje tu isté riešenie, ale sám ho nemôže uskutočniť) zostávajú dve možnosti. Prvá z nich umiestňuje spoločenskú aktivitu, konečným objektom ktorej je premena spoločensko-ekonomických vzťahov do sféry nadstavby. Za nástroj nepriameho ovplyvňovania vývoja výrobných vzťahov považuje predovšetkým zmenu tých politických, mocensko-právnych vzťahov a inštitúcií, ktoré sú späté s pôsobením socialistického štátu v národnom hospodárstve, s jeho hospodársko-organizátorskou funkciou a hospodárskou politikou. Ako druhá možnosť pre vysvetlenie nastolenej otázky sa ukazuje uznanie a objasnenie možnosti *priamych* regulatívnych zásahov spoločenského subjektu do socialistických výrobných vzťahov, ktoré sa, prirodzene, tiež prejavujú v zmene príslušných právnych a iných

nadstavbových vzťahov a inštitúcií. Aktívne využívanie prvkov nadstavby sa teda predpokladá v rámci oboch prístupov. Avšak pre prvý z nich sú zmeny v súčiastiach nadstavby *východiskom* pre postupnú premenu výrobných vzťahov, kým druhý pokladá vývoj v mocensko-právnom bloku nadstavby iba za nevyhnutný — i keď tiež vedome uskutočňovaný *dôsledok* priameho ovplyvňovania jednotlivých prvkov sústavy socialistických výrobných vzťahov.

Obidve uvedené alternatívy stavajú každého, kto si všima formy pohybu a možnosti riadenia socialistických výrobných vzťahov, pred niekoľko otázok. Uznať pôsobenie subjektu na výrobné vzťahy prostredníctvom prvkov nadstavby (aktivitu štátu) znamená pri dôslednom uvažovaní uznať obrátený pomer medzi ekonomickou základňou a časťou nadstavby, ako je to zatiaľ bežné v marxistickom chápaní spoločenského vývoja. Za príčinu relatívnej samostatnosti v pohybe výrobných vzťahov sa tu neuznáva vývoj a riešenie protirečení obsiahnutých v samých výrobných vzťahoch, ale impulzy prichádzajúce iba zvonku — z nadstavbovej oblasti, z aktivity štátu ako politicko-právnej mocenskej inštitúcie. Príklon k uznaniu priameho (prvkami nadstavby nesprostredkovaného) vplyvu a priamych zásahov spoločenského subjektu do výrobných vzťahov naráža zase na okolnosť, že sám spoločenský subjekt vystupuje v súčasnej etape v podobe komunistickou stranou vedeného štátu, t. j. v podobe nadstavbovej inštitúcie.

Objasňovanie spôsobu, ktorým môže spoločnosť riadiť vývoj výrobných vzťahov, sa tu akoby dostalo do „začarovaného kruhu“. Uznanie primárneho významu impulzov z nadstavby neuspokojuje a odinakial ako z aktivity štátu, ktorý predsa nemožno jednoducho z nadstavby vylúčiť, tieto podnety prichádzať nemôžu. Hľadanie východiska, pokus vysvetliť spôsob spoločenskej regulácie socialistických výrobných vzťahov sa podľa nášho názoru nezaobíde bez hlbšieho pohľadu na hospodársko-organizátorskú funkciu štátu, na obsah a spoločenskú zaradenosť jeho aktivity. Tento problém, o ktorom sa v posledných rokoch rozvinula najmä medzi sovietskymi ekonómami široká diskusia,⁶ však už presahuje rámec a možnosti nášho príspevku.

Literatúra

- [1] MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava, SVPL 1961, s. 71.
- [2] OKÁLI, I.: K štruktúre a forme vývoja socialistických výrobných vzťahov. Ekon. čas., 21, 1973, č. 4.
- [3] KODAJ, M.: Niektoré metodologické problémy teoretickej analýzy v ekonomickej vede. Ekon. čas., 23, 1975, č. 1, s. 69—70.
- [4] GLEZERMAN, G. J.: Objektívnyje uslovija i subjektivnyj faktor v upravlenii socialnymi processami. In: Leninizm i upravlenije socialnymi processami pri socializme. II. časť, 1. kapitola, 1. §. Mysl', 1973, s. 83. (Citát z Lenina pozri: Lenin, V. I.: Spisy, zv. 38. Bratislava, SVPL 1961, s. 121.)
- [5] AREFJEVA, G. S.: Social'naja aktivnost'. Moskva, Politizdat 1974, s. 45—62.

⁶ Pozri diskusiu na stránkach časopisu Ekonomičeskije nauki v rokoch 1973—1975.

- [6] LENIN, V. I.: Spisy, zv. 1. Bratislava, SVPL 1962, s. 125.
- [7] LENIN, V. I.: Tamtiež, s. 125.
- [8] LENIN, V. I.: Tamtiež, s. 125.
- [9] LENIN, V. I.: Tamtiež, s. 265.
- [10] MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava, SVPL 1961, s. 388.
- [11] ENGELS, F.: Anti-Dühring. Bratislava, SVPL 1962, s. 237.
- [12] KODAJ, M.: Tamtiež, s. 70.
- [13] KODAJ, M.: Tamtiež, s. 73.
- [14] KODAJ, M.: Tamtiež, s. 70.
- [15] KODAJ, M.: Tamtiež, s. 71.
- [16] OKÁLI, I.: K štruktúre a forme vývoja socialistických výrobných vzťahov. Ekon. Čas., 21, 1973, č. 4.
- [17] SCHLIESSER, Waldfried: Theoretische und methodologische Fragen der ökonomischen Gesetze des Sozialismus. Wirtsch. Wiss., 1974, č. 2, s. 179—180.
- [18] GLEZERMANN, G. E.: Tamtiež, s. 89.
- [19] GLEZERMAN, G. E.: Tamtiež, s. 83.

ОБЪЕКТИВНЫЙ ХАРАКТЕР СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ И ВОЗМОЖНОСТЬ ОБЩЕСТВЕННОГО РУКОВОДСТВА ИМИ

ОКАЛИ, Иван

Предметом статьи является исследование связи между объективным характером производственных отношений и сознательным поведением экономических субъектов с особой ориентацией на форму этих связей в социалистическом обществе. На основе познаний марксистской философии о отношении между объективной общественной реальностью и человеческой активностью, которая в экономической сфере проявляется как процесс освоения природы в производственном процессе, а также на основании опыта строительства социализма доказывается возможность сознательного общественного руководства социалистических производственных отношений. В связи с этим автор полимизирует с точкой зрения, по мнению которой социалистические производственные отношения можно только познавать, но не сознательно их изменять, а также с мнением, которое считает развитие социалистических производственных отношений стихийным процессом. На общем уровне в статье характеризуется отношение между общественным руководством вещественно-натуральной и общественно-экономической стороны процесса воспроизводства. В заключении предлагается проблема способа планомерного направления развития производственных отношений с использованием институционально-правительственных элементов паdстройкi социалистического общества.

OBJECTIVE CHARACTER OF SOCIALIST PRODUCTION RELATIONSHIPS AND POSSIBILITIES OF THEIR SOCIAL CONTROL

OKÁLI, Ivan

This article is concerned with ties between the objective character of production relationships and a conscious performance of economic subjects with a special orientation on a form of these ties in a socialist society. On the basis of the notions of Marxist philosophy about relationships between the objective social reality and human activity, which in the economic sphere is expressed as a process of adopting the nature in production process as well as on the basis of experience from the construction of socialism it is possible to control consciously socialist production relationships. In connection with this the author argues with the standpoint according to which socialist production relationships can be only recognized but not consciously changed and with a standpoint which considers the development of socialist production relationships as an elemental process. On a general level in this article relationships between social control of natural, social and economic sides of the reproduction process are characterized. In the conclusion the author analyzes the problem of planned control of the development in production relationships with respect to utilizing institutional and power elements of super-structure of socialist society.

K problémom rozvoja dlhodobého plánovania v Československu

VINCÚR, Pavol

Rýchly rozvoj vedy a techniky, uplatňovanie vedeckých poznatkov v národohospodárskom plánovaní a ekonomické dôsledky vedeckotechnickej revolúcie vyvolávajú objektívnu nevyhnutnosť prechodu k plánovaniu na dlhšie obdobie. Presadzovanie vedeckotechnického pokroku, zásadné rozhodnutia týkajúce sa štrukturálneho vývoja národného hospodárstva, zvládnutie socialistickej ekonomiky vyžaduje vedecký predstih, ako aj náležité podklady pre zdôvodnenie rozhodnutí o zdokonalení plánovitého riadenia národného hospodárstva.

V rezolúcii XIV. zjazdu Komunistickej strany Československa (v článku II., bod 11) sa uvádza: „Pre zvýšenie úrovne plánovitého riadenia rozvoja spoločnosti je nevyhnutné rozvinúť práce na dlhodobom výhlade rozvoja národného hospodárstva a vedeckých prognózach dlhodobého vývoja potrieb spoločnosti, vplyvu vedeckotechnickej revolúcie a sociálnych podmienok celkového reprodukčného procesu . . .“ (Pravda, 31. mája 1971, s. 4.)

Týmto požiadavkám plne zodpovedá aj prijatý zákon o národohospodárskom plánovaní (Zákon č. 145 z 21. decembra 1970), kde sa vymedzuje dlhodobé plánovanie ako príprava, vypracovanie, prerokovanie a schválenie dlhodobých výhľadov rozvoja národného hospodárstva na obdobie desať až dvadsať rokov. Podľa § 6 zákona č. 145/21. 12. 1970 o národohospodárskom plánovaní citujeme:

„[1] Dlhodobý výhľad ČSSR určuje základné ciele rozvoja hospodárstva ČSSR; je súborom základných koncepčných zámerov rozvoja rozhodujúcich oblastí národného hospodárstva. Zameriava sa hlavne na rozvoj životnej úrovne a životných podmienok, využitie prírodných a iných zdrojov, na štrukturálne a kvalitatívne zmeny výrobo-technickej základne, predovšetkým v súvislosti s rozvojom vedy a techniky a na zvýšenie efektívnosti rozvoja národného hospodárstva v súvislosti s rozvojom medzinárodnej delby práce a socialistickej ekonomickej integrácie.

[2] Dlhodobý výhľad ČSSR je základňou pre určenie hlavných cieľov a úloh strednodobých plánov a je záväzný pre koncepčnú činnosť ústredných orgánov v rozsahu určenom vládou ČSSR.

[3] Z dlhodobého výhľadu ČSSR vychádzajú dlhodobé výhľady republík, konkretizujú a rozvíjajú ho podľa potrieb a podmienok rozvoja Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky.“

Dlhodobé plánovanie, resp. tvorba dlhodobého výhľadu plní významné miesto aj v sústave troch funkcií národnohospodárskeho plánovania, tak ako to vyplýva zo schémy 1.

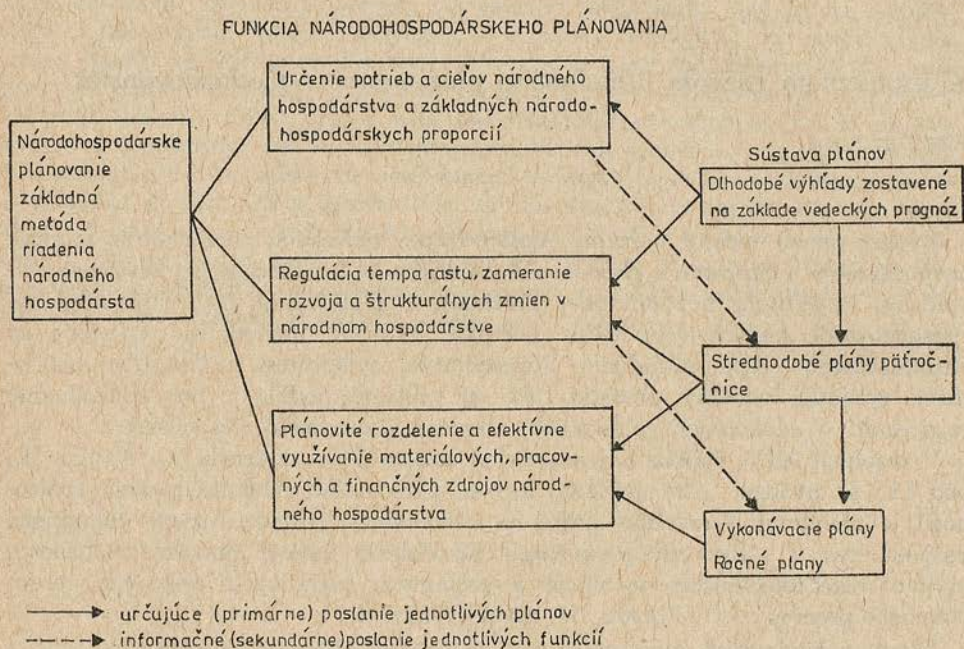

Schéma 1.

Z uvedenej schémy vyplýva, že dlhodobé plánovanie, resp. tvorba dlhodobých výhľadov má určujúce poslanie predovšetkým vo vzťahu k prvej a druhej funkcii národnohospodárskeho plánovania, a sekundárne, resp. informačné poslanie k tretej funkcii, a pochopiteľne, určujúce poslanie má vo vzťahu k strednodobým plánom.

Ako z načrtnutej schémy vidieť, základnou cestou k trvalému uskutočňovaniu efektívneho rozvoja národného hospodárstva je teda dlhodobé plánovanie, ktorému treba venovať sústavnú pozornosť v plánovaní a riadení národného hospodárstva na všetkých riadiacich stupňoch.

Pri pohľade na vývoj systému národnohospodárskeho plánovania v Československu možno konštatovať, že už v rokoch 1948–1949 pri formovaní programu štrukturálnej prestavby národného hospodárstva išlo v podstate odhodobú koncepciu rozvoja ekonomiky, ktorá však nebola vyjadrená formou dlhodobého výhľadu. Neskôr, po celoštátnej konferencii KSČ v roku 1956 sa vytýčila po-

žiadavka zvyšovať efektívnosť národného hospodárstva, najmä zvyšovať účinnosť riadenia. V tomto smere v súvislosti so zavádzaním novej sústavy plánovania a financovania československého priemyslu sa kriticky poukázalo na nevyhnutnosť sústrediť pozornosť riadiacich orgánov na otázky dlhodobého rozvoja národného hospodárstva. (V terminológii zavádzanej sústavy v roku 1958 to bolo výhľadové plánovanie, resp. perspektívne plánovanie.) Domnievame sa, že pre lepšiu orientáciu je potrebné zoznámiť sa s hodnotením ekonomických podmienok a ekonomického vývoja do roku 1957. Takisto aj s hĺbkou analýzy potrebných zmien, ktoré bolo treba po roku 1957 zaviesť do plánovania a riadenia národného hospodárstva, tak ako sa to uvádza v materiáli *Problémy novej sústavy plánovania a financovania československého priemyslu*. (Bratislava, Pravda 1957.)

„Plnšiemu využívaniu ekonomických zákonov na jednotlivých stupňoch riadenia však zabraňuje nedostatok dlhodobého centrálného plánovania (t. j. najmä nedostatok vedecosti na úrovni centrálného riadenia), ktorým by sa aspoň v hlavných črtách vymedzila perspektíva rozvoja jednotlivých podnikov.

Prečo vidíme naliehavosť úlohy prehlbovania perspektívneho plánovania a aké má táto úloha dôsledky pre delbu práce medzi centrálnym a decentralizovaným riadením?

Od roku 1945 do roku 1953 dosahovali sme veľké tempá rozvoja národného hospodárstva najmä využívaním extenzívnych činiteľov. Takýmito extenzívnymi činiteľmi boli napríklad podstatné zvýšenie zamestnanosti obyvateľstva, lepšie zapájanie pracovníkov poľnohospodárstva do pracovného procesu, postupne plnšie využitie kapacít z predchádzajúceho obdobia atď.

Prevažná časť týchto extenzívnych zdrojov rozvoja národného hospodárstva sa však už vyčerpala a v rokoch 1954—1957 sa stále naliehavejšie pociťovala potreba využívať intenzívne zdroje rozvoja národného hospodárstva. Takýmito intenzívnymi zdrojmi rozvoja národného hospodárstva sú najmä: najúčelnejšia štruktúra výroby z hľadiska zamerania na rozvoj tých odvetví, v ktorých možno s minimálnymi prostriedkami zabezpečiť najvyšší stupeň produktivity práce; najúčelnejšie rozdeľovanie možného počtu pracovných síl; maximálna efektívnosť investícií; správne zameranie na plné využitie novej techniky.

Maximálne využitie intenzívnych činiteľov rastu je však podmienené kvalitatívnou zmenou v metódach práce celého riadiaceho hospodárskeho aparátu. Jedine v rámci päťročných, desaťročných až pätnásťročných plánov je možné na podklade systematickej a drobnej práce technikov, ekonómov a vedcov nájsť tie varianty najefektívnejšieho rozvoja národného hospodárstva, ktoré sa opierajú o využitie intenzívnych činiteľov.

Treba skúmať rôzne varianty dlhodobého rozvoja, aby sme mohli odpovedať na otázku, ktorý z variantov predstavuje najefektívnejšie rozdelenie prác vnútri nášho národného hospodárstva medzi jednotlivými výrobnými odvetviami a vo vzťahu k ostatným krajinám, najmä k štátom, ktoré svoj rozvoj plánujú a ktoré s nami spája spoločný záujem — budovanie socializmu.

Základnou cestou k trvalému uskutočňovaniu najefektívnejšieho rozvoja národného hospodárstva je teda výhľadové plánovanie a prvou kvalitatívnou zmenou, ktorú je potrebné uskutočniť v plánovaní a riadení národného hospodárstva, je sústredenie pozornosti riadiacich orgánov (t. j. najmä ministerstiev a štátneho plánovacieho úradu) na otázky dlhodobého rozvoja národného hospodárstva (poďčiarkol autor).

Dlhodobé komplexné plány na 10 až 15 rokov, ktoré musia umožniť správne orientovať rozvoj výrobných síl tak z hľadiska investičnej výstavby, ako aj z hľadiska našej účasti na medzinárodnej delbe práce, musia sa teda stať hlavným článkom vecného riešenia vývoja národného hospodárstva.“

Ako z uvedeného materiálu vyplýva, ide o veľmi významné závery o zvyšovaní efektívnosti; niektoré z nich sú ešte aj dnes aktuálne.

Na základe týchto záverov sa dlhodobé plánovanie v Československu uvádza do praxe po roku 1957, keď sa u nás pracuje na tzv. generálnej perspektíve rozvoja národného hospodárstva do roku 1980.

Prvým organizačne zabezpečeným pokusom oprieť päťročný plán o poznatky dlhodobého vývoja hlavných oblastí národného hospodárstva boli práce na tzv. hypotézach rozvoja československého hospodárstva v súvislosti s prípravou tretej päťročnice. Zahŕňali obdobie 15—20 rokov, a to konkrétne roky 1960—1975 (1980). Jednotlivé vypracované hypotézy netvorili vzájomne prepojený celok, mnohé z nich ani neboli dokončené a zhodnotené, pretože táto činnosť bola začiatkom šesťdesiatych rokov prerušená a pokračovalo sa v nej znovu až v roku 1965. Hlavným konkrétnym prínosom však bolo spracovanie niekoľkých desiatok technicko-ekonomických štúdií, zaoberajúcich sa tendenciami a smermi vedecko-technického pokroku (vrátane problémov ich zabezpečenia u nás), rozvojom životnej úrovne, vývojom a využitím výrobných faktorov, tendenciami vývoja a spôsobom zapojenia Československej socialistickej republiky do medzinárodnej delby práce, a to všetko s cieľom vypracovať dlhodobú koncepciu rozvoja československého hospodárstva.

Celkové zhodnotenie prác, uskutočnených na týchto hypotézach, urobila vláda v polovici roku 1966 a súčasne vytyčila požiadavky na spôsob spracovania ďalšieho súboru prác, zahrňujúcich obdobie 1966—1980 (1985). Skúsenosti z predchádzajúcich prác viedli k tomu, že všetky vykonávané práce boli koordinované prostredníctvom 17 riadiacich skupín, ktoré riadili práce zvláštnych medziodborových pracovných skupín, ktoré tvorili pracovníci rôznych riadiacich inštitúcií, pracovníci výskumu, vysokých škôl a niektorých veľkých podnikov. Rozsahu, zameraniu a metodológii prác sa predtým venovala pozornosť vo vtedajšom Výskumnom ústave národohospodárskeho plánovania. Medzi prednosti tohto druhého programu patrilo hlavne to, že sa v ňom venovala väčšia pozornosť rozpracovaniu technicko-ekonomických koncepcií kľúčových odvetví národného hospodárstva, a že určitá pozornosť sa venovala aj širším problémom sociálneho vývoja.

V posledných rokoch boli práce na dlhohodovej perspektíve rozvoja hospodárstva ČSSR za obdobie do roku 1980 organizované podľa uznesenia vlády ČSSR č. 430 z 8. 12. 1967 a práce na perspektívnom rozvoji hospodárstva na Slovensku podľa uznesenia Predsedníctva SNR č. 228 z 21. 11. 1967.

Na základe uznesenia plenárneho zasadnutia Ústredného výboru Komunistickej strany Československa k hlavným otázkam hospodárskej politiky strany, konaného v decembri 1970 a v januári 1971, sa ukladá rozvinúť práce na tvorbe dlhodobého hospodárskeho výhľadu Československa. Podľa programu prác na dlhodobom výhľade na roky 1985 až 1990, schváleného Federálnou vládou, sa mal

do konca roku 1971 vypracovať súbor čiastkových prognóz, ktoré v priebehu roku 1973 mali vyústiť do tvorby koncepcií, v rokoch 1974—1975 do súhrnného dlhodobého výhľadu rozvoja československej ekonomiky. Súčasne prebiehali a prebiehajú súbežné práce na vypracúvaní súhrnného dlhodobého výhľadu ekonomiky rozvoja Slovenska.

Ako vyplýva z uvedeného vymedzenia dlhodobého výhľadu, resp. dlhodobého plánovania u nás, je jasné, že tvorba dlhodobých výhľadov má poskytovať nevyhnutnú dlhodobú orientáciu pre dnešné rozhodovanie. Cieľom je včasné odhalovanie kvalitatívnych zmien v štruktúre hospodárskeho a sociálneho rozvoja. Súčasťou prác, ktoré pripravujú dlhodobý výhľad, je aj prognózovanie, ktoré je u nás organizované podľa vládneho uznesenia č. 73 z 11. 3. 1971. Podľa tohto vládneho uznesenia sa v roku 1971 vypracovali ekonomické a vedeckotechnické prognózy.

Program prác bol rozpracovaný v materiáloch Štátnej plánovacej komisie a Federálneho ministerstva pre technický a investičný rozvoj — *Konkretizácia programu prác*. Určil obsahové zadanie, procedúru, metodológiu a organizáciu prác na prognózach a dlhodobom výhľade rozvoja národného hospodárstva Československa do roku 1985 (1990) a uviedol spoločné metodické zásady a zoznam ukazovateľov, ktoré sa mali v tejto práci použiť. Na základe tohto dokumentu sa zriadilo 34 hlavných riadiacich skupín pre rozpracovanie 57 konkrétnych prognóz. Tieto prognózy mali poskytnúť hrubú predstavu o možných variantoch vývoja v danej oblasti i v podmienkach a dôsledkoch realizácie týchto variantov. Štátna plánovacia komisia súčasne spracovala ako určitý rámcový podklad pre práce týchto skupín orientačnú makroekonomickú úvahu (prognózu) rozvoja ekonomiky Československa do roku 1985. V priebehu roku 1972 boli spracované prognózy zhodnotené a vypracované vrcholné odvetvové a iné čiastkové koncepcie, ktoré sa potom využili pri zostavovaní návrhu dlhodobého výhľadu rozvoja do roku 1990.

V súčasnej plánovacej praxi sa u nás prognózy považujú za prvú fázu tvorby dlhodobého výhľadu, ktorú je potrebné v ďalších etapách konkretizovať, dopracúvať a pripraviť na selekciu také varianty, ktoré by zaručovali vypracovanie dlhodobého výhľadu rozvoja národného hospodárstva a z takto vypracovaného dlhodobého výhľadu dovolili čerpať podklady pre vypracovanie príslušných päťročných plánov.

Doterajšie práce v oblasti tvorby dlhodobého výhľadu v Československu i na Slovensku, pokiaľ ide o rozvoj celého hospodárstva alebo jeho častí, možno prakticky charakterizovať len ako prognózy-štúdié, a to z toho dôvodu, že sa ešte nepodarilo prejsť od prognóz-štúdií k vypracovaniu dlhodobého výhľadu a z neho odvodených smerníc, ktoré by prerokovali najvyššie štátne a stranícke orgány ako východisko pre tvorbu príslušných päťročníc, ako aj pre tvorbu dlhobodej hospodárskej a sociálnej politiky.

Metodológia a metodika tvorby dlhodobého výhľadu, resp. dlhodobého plánovania má rad podstatných zvláštností. Najdôležitejšou zvláštnosťou je to, že je v ňom konkretizovaný hlavný smer hospodárskej politiky strany, ktorý má dlhodobý charakter. Z toho dôvodu sa prikladá veľký význam programovému

prístupu, k tvorbe dlhodobého výhľadu. V priebehu zostavovania dlhodobého výhľadu sa vypracúvajú ekonomické, sociálne, vedeckotechnické a iné programy. Nesprávne je však domnievať sa, že dlhodobý výhľad je súhrnom zostavených programov.

Ďalšou charakteristickou črtou dlhodobého výhľadu je rozsiahle využívanie prognóz pre vypracovanie základnej koncepcie dlhodobého výhľadu, ako aj pre jeho vedecké zdôvodnenie. Pomocou prognóz sa analyzujú sociálne, ekonomické a vedeckotechnické procesy, poznávajú sa tendencie ich vývoja v perspektívnom vývoji, hodnotia a overujú sa možné varianty rozvoja.

Proces tvorby dlhodobého výhľadu zahŕňa v podstate tri základné etapy:

1. Príprava základnej koncepcie dlhodobého výhľadu na základe analýzy dosiahnutej úrovne sociálneho ekonomického rozvoja, analýzy výsledkov prognóz. V tejto etape je najdôležitejšie určiť strategické ciele sociálno-ekonomického vývoja. Predbežne sa kvantifikuje tempo rastu spoločenského produktu a národného dôchodku, rast pracovných, surovinových a výrobných zdrojov, hodnotí sa možný vplyv vedeckotechnického pokroku na tempo ekonomického rastu a vplyv vedeckotechnického pokroku na štrukturálne zmeny. Uskutočňuje sa analýza potrieb investícií a určujú sa hlavné smery ich využitia, najmä do jednotlivých odvetví národného hospodárstva, ako aj do jednotlivých oblastí. Z toho dôvodu je dôležité poznať výsledky odvetvových a oblastných prognóz. V tejto etape pripadá dôležité miesto i súhrnným prepočtom bilancie národného hospodárstva.

2. V druhej etape tvorby dlhodobého výhľadu ide v podstate o rozpracovanie základných smerov sociálneho ekonomického rozvoja v súlade so základnou koncepciou dlhodobého výhľadu. Ide teda o vypracovanie tzv. technicko-ekonomických a ekonomických štúdií vývoja odvetví, ako aj jednotlivých oblastí sociálno-ekonomického života.

3. Tretia etapa je záverečnou etapou, je to etapa zostavovania návrhu dlhodobého výhľadu. V tejto etape sa zdôvodňujú hlavné parametre a proporcie rozvoja. Dlhodobé ukazovatele sa členia podľa päťročných období s podrobnejšími prepočtami na obdobie prvej päťročnice zvažovaného dlhodobého výhľadu.

Metódy vypracovania dlhodobého výhľadu sa opierajú o stále nové metódy výskumu. Nie je možné použiť tradičné metódy vypracovania krátkodobých päťročných a ročných plánov zovšeobecnením bežných plánovacích podkladov. Vypracovanie dlhodobého výhľadu sa vo veľkej miere opiera o nové poznatky vedeckého výskumu v rôznych vedných odboroch.

Aké sú charakteristiky ekonomického vývoja z hľadiska dlhodobého výhľadu? Najbežnejšie a najčastejšie používané kritérium na určenie dynamiky je tempo. Pre potreby dlhodobého výhľadu je nevyhnutné okrem tempa vziať do úvahy tak východiskovú, ako aj plánovanú absolútnu úroveň. Je pochopiteľné, že dynamike i úrovni v čase musí zodpovedať aj úprava vzájomných proporcií medzi hlavnými stupňami činnosti, t. j. zmena štruktúry. Ktoré kritérium považovať za základné kritérium v dlhodobom výhľade? Akceptovanie len jednej z nich môže viesť, a aj vedie k zjednodušeným záverom, a nielen záverom. Ako hodnotiť ekonomický vývoj, ktorý dosiahne plánovanú dynamiku i plánovanú úroveň,

avšak pri žiadnej, resp. nežiadúcej zmene štruktúry? Zdá sa, že úlohou dlhodobého výhľadu je práve najvhodnejšia kombinácia jednotlivých charakteristík, pochopiteľne, treba brať do úvahy vytýčené spoločenské ciele.

Keď sa uvažuje, že napr. v budúcich dvadsiatich rokoch bude tempo rastu národného dôchodku v Československu 5 % ročne (podľa materiálov Štátnej plánovacej komisie), potom je málo pravdepodobné, aby za také dlhé obdobie sa dosiahol mimoriadny ročný priemerný rast 7 %, hoci krátkodobo je to prípustné i v takom dlhom časovom období. Pochopiteľne, pri 7 % ročnom raste možno zhruba za 14 rokov dosiahnuť tú úroveň, ktorá sa dosiahne pri 5 % priemernom ročnom raste za dvadsať rokov. Za predpokladu už aj 0,5 % a 1 % rozpätia rastu smerom vyššie od 5 % priemerného ročného tempa rastu národného dôchodku to môže znamenať z hľadiska celospoločenských potrieb veľmi širokú škálu možností uspokojenia týchto potrieb. V rámci tohto rozpätia je možný výber vhodného variantu z hľadiska tempa, čím sa pochopiteľne mení aj absolútna úroveň. Ak vybraný variant s vyšším tempom rastu nevykazuje žiadne zvýšené požiadavky na štrukturálne zmeny, potom nemá zmysel hľadať optimálny variant. V takom prípade z hľadiska dlhodobého výhľadu sa ukazuje najpriateľnejšie vybrať najpravdepodobnejšie tempo rastu; ono zároveň určuje aj úroveň, ktorá sa má dosiahnuť na konci plánovacieho obdobia. Na základe vybraného najpravdepodobnejšieho tempa rastu národného dôchodku, ako aj požadovanej absolútnej úrovne, sa pri prácach na dlhodobom výhľade prechádza k najdôležitejšej činnosti dlhodobého výhľadu, t. j. k určeniu štruktúry, ktorá sa má dosiahnuť plánovaným tempom pri súčasne prebiehajúcich štrukturálnych zmenách v národnom hospodárstve. Realizácia plánovaných štrukturálnych zmien je v dlhodobom výhľade podmienená určením správnej proporcie medzi spotrebou a akumuláciou, medzi akumuláciou a rastom národného dôchodku a určením štrukturálnych zmien.

I pri značnej teoretickej neujasnenosti má dlhodobý výhľad tú výhodu, alebo nevýhodu, že môže, alebo musí problém určenia proporcií medzi akumuláciou a spotrebou riešiť konkrétne. Pritom miera akumulácie, pochopiteľne, závisí od celého radu konkrétnych faktorov a makroekonomických vzťahov, je ovplyvnená konkrétnymi smermi technického rozvoja, zmenami v štruktúre, predpokladaným stupňom využitia existujúcich rezerv, potrebami v oblasti rozvoja životnej úrovne a pod.

Treba podotknúť, že pri prekročení únosnej miery akumulácie môže dôjsť a spravidla aj dochádza k plytvaniu v tom zmysle, že nemusí existovať dostatok živej práce, ktorá by novozískané výrobné základné prostriedky uviedla do činnosti.

Najvšeobecnejšie tendencie, ktoré sú určujúcimi v ekonomickom vývoji, sú objektívne, avšak socialistická spoločnosť disponuje určitými možnosťami v rozhodovaní, t. j. akými spôsobmi urýchliť žiadúce tendencie v ekonomickom vývoji, resp. znížiť vplyv nežiadúcich tendencií. Prijaté rozhodnutia, ich realizácia, však nastoľujú takú situáciu, ktorej dôsledky sa prejavia až v ďalšej činnosti ako objektívne existujúce podmienky. Práve preto je väčšia voľnosť v rozhodovaní na

dlhšie časové obdobie ako na kratšie obdobie, pretože v dlhšom časovom období existuje menej faktorov, ktoré sa musia rešpektovať. Táto relatívna voľnosť z hľadiska menšieho počtu faktorov dovoľuje rozhodovať o dlhšej reťazi akcií, z ktorých len prvé sú obmedzené objektívnymi podmienkami, dôsledkami predtým realizovaných rozhodnutí.

V dlhodobom výhľade sa musí zabezpečiť posudzovanie vzájomných súvislostí z rôznych národohospodárskych oblastí s cieľom vytvárať také kombinácie, ktoré sa majú pripraviť k záväznému rozhodnutiu. Dlhodobý výhľad treba vypracovať vo viacerých alternatívach, a to z toho dôvodu, aby sa v konečnom rozhodnutí mohol vybrať ten dlhodobý výhľad, ktorý zodpovedá celkovej hospodársko-politickej stratégii. V určitom zmysle slova správnosť národohospodárskych plánov stupňuje jedine zvyšovanie počtu reálnych variantov, ktoré dovoľujú preskúmať mnohostranné súvislosti, všeobecné tendencie vývoja.

Spoločenská funkcia prognostiky vyviera predovšetkým z toho, že výskum budúcnosti uľahčuje a urýchľuje poznanie a riešenie mnohých kľúčových problémov súčasnosti. Z toho hľadiska vystupuje do popredia popri analýze a modifikovanej projekcii relatívne stálych trendov v ekonomickom vývoji i rozbor „náhlych zmien“ a premietnutie ich možných dôsledkov do ďalšieho vývoja, aby ho spoločnosť mohla včas a účinne ovládať.

V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že existujú dva prípady „náhlych zmien“ v trende, ktoré sa v doterajších prognostických prácach ešte nebrali a nemohli brať do úvahy vo väčšej hĺbke. K všeobecne známemu procesu vyčerpania tzv. extenzívnych faktorov rastu pristupuje ešte plne nedocenené, avšak prinajmenšom významné konštatovanie zmien v použití národného dôchodku. So zákonitým rastom produkčného potenciálu je spojená nevyhnutnosť stále nákladnejších zariadení na zachytávanie škodlivín v ovzduší a stále nákladnejšieho zásobovania vodou. Voda, vzduch, ktoré sa doteraz mohli považovať v podstate za voľné statky, v prognózovanom období vyžadujú prudko stúpajúce náklady na ich reprodukciu. Z hľadiska dlhodobej prognózy možno považovať ochranu a cielavedomú tvorbu životného prostredia, ako aj naliehavú rekonštrukciu i rozvoj celej terciárnej sféry za strategickú oblasť. Ekonomický dosah riešenia týchto úloh je pravdepodobne oveľa vyšší, ako sa v prognostických prácach predpokladá.

Ďalšia „náhla zmena“ v trende nastáva v oblasti vonkajších podmienok reprodukčného procesu. V procese urýchlenej socialistickej industrializácie sa naši zahraniční obchodní partneri — partneri v RVHP — premieňajú na hospodársky rozvinuté priemyselné krajiny, a to tak z hľadiska dosiahnutého ekonomického potenciálu, ako aj z hľadiska vytvorenej ekonomickej štruktúry. Táto skutočnosť prenikavo mení ich potreby a vývozné možnosti. Jeden z ústredných problémov československej ekonomiky teda vyplýva zo zmenenej pozície, ktorú má v medzinárodnej delbe práce vo svetovej socialistickej sústave. Ide o problematiku ekonomiky staršej priemyselnej krajiny, ktorá sa má rozvíjať v nových podmienkach. Tieto nové podmienky sa nesmú ignorovať a postupne sa im bude treba prispôbovať.

Prognózovaný obraz budúcnosti je vytvorený z rôznorodých prvkov. Ide o relatívne inertné subsystemy, ktorých vývoj sa môže prognózovať s pomerne vyso-

kou mierou spoľahlivosti. Sú však i subsystemy iného typu, hlavne tie, pri ktorých možno očakávať tzv. body progresívnej zmeny alebo náhle zmeny v trende. K čiastkovým prognózam, ktoré sú časťou relatívne inertných subsystemov (s pomerne vysokou mierou spoľahlivosti) patria prognózy pracovného potenciálu a základných fondov. Dnes už totiž žije obyvateľstvo, ktoré bude práceschopné (v produktívnom veku) roku 1990. Je teda už determinované súčasťou vekovou štruktúrou populácie a je ovplyvnené relatívne stabilným vývojom úmrtnosti. V istej analógii sa nachádzajú i základné fondy. Asi polovica základných fondov stavebných roku 1990 je už dnes zaradená do výstavby. Do značnej miery je tým daná i budúca štruktúra výrobných fondov. Potom takto predurčená časť výrobného potenciálu determinuje prostredníctvom sústavy medziodvetvových a medziodborových vzťahov v dosť veľkom rozsahu i profil celej ekonomiky roku 1990. Pravda, zmeny v investičnej miere na jednej strane a v miere vyradovania výrobných fondov na druhej strane môžu modifikovať predpokladaný rastový proces tohto výrobného činiteľa.

Na základe všeobecne prijatých metód matematicko-štatistických projekcií možno v prípustných hraniciach odhadu predvídať i štruktúry budúcej osobnej spotreby. Nielen v oblasti základnej spotreby, ale aj na úseku spotreby nutných tovarov a služieb dôjde po dosiahnutí bodu relatívnej saturácie k nivelizácii úrovne spotreby medzi jednotlivými sociálnymi skupinami obyvateľstva. Potom bude potrebné uspokojiť omnoho vyššie nároky na diverzifikáciu ponuky tovarov, na bohatosť sortimentu a na plynulé rešpektovanie preferencií spotrebiteľa v rámci daných spoločenských zámerov.

К ПРОБЛЕМАМ РАЗВИТИЯ ДОЛГОСРОЧНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В ЧЕХОСЛОВАКИИ

ВИНЦУР, Павел

Статья занимается вопросами развития долгосрочного планирования в Чехословакии с двух точек зрения, а именно, с точки зрения ограничения и развития и с точки зрения функций, которые выполняет долгосрочное планирование в системе планомерного управления народным хозяйством.

При ограничении долгосрочного планирования, т. е. при создании долгосрочных прогнозов, автор исходит из их послания в системе функций народнохозяйственного планирования, как при научном определении потребностей и целей народного хозяйства, так и при определении основных макроэкономических пропорций. При этом в статье подчеркивается глубина анализа в системе планирования и управления, которой вводится в Чехословакии во второй половине 50-х годов, прежде всего с аспекта усиления роли и значения долгосрочного планирования. Это отражается после 1957 года в создании так наз. генеральной перспективы развития народного хозяйства, после 1965 года в создании долгосрочной перспективы, а после 1971 года в создании прогнозов и долгосрочных перспектив, которые на основании Закона о народнохозяйственном планировании от 1970 года становятся перманентной составной частью плановых работ.

Далее статья посвящена трем этапам процесса долгосрочной перспективы и характерис-

тикам долгосрочных перспектив — темпу, уровню и структуре. Автор подчеркивает общественную функцию прогностики и долгосрочного планирования и указывает на два случая «неожиданных изменений» тренда, которые еще не появились в предшествующих прогностических предположениях и работах и не могли быть учтены с большей глубиной, а именно — изменения в использовании национального дохода в связи с целенаправленной охраной жизненной среды и изменениями в области внешних условий процесса воспроизводства. В заключении анализируется место интерных субсистем в области создания прогнозов народного хозяйства.

ON PROBLEMS CONCERNING THE DEVELOPMENT OF LONG RANCE PLANNING IN CZECHOSLOVAKIA

VINCÚR, Pavol

This article is concerned with the development of long range planning in Czechoslovakia from two standpoints, namely, from the standpoint of definition and development and the standpoint of functions fulfilled by long range planning in the system of planned management of national economy.

The author in the definition of long range planning or the formation of long range outlooks starts from their mission in the system of planning functions at the level of national economy, both in scientific determination of needs and purposes as well as in determination of basic macroeconomic proportions. The author underlines the depth of the analysis in the system of planning and management, which was introduced in Czechoslovakia in the second half of the fifties, first of all from the standpoint of strengthening the role and meaning of long range planning. This was projected after 1957 into a formation of so called general perspective in the development of national economy; after 1965 into the formation of a long range perspective and after 1971 into a formation of forecasts and long range outlooks, which according the Law about national economy planning from 1970 becomes a permanent part of planning works.

Further the author pays attention to three stages in the process of formation of long range outlooks as well as to its characteristics — rates, levels and structures. The author underlines the social function of forecasting and long range planning and indicates on two cases of „sudden changes“ in the trend, which in hitherto forecasting considerations and works have not could not be respected to a greater extent namely, changes in the use of national income in connection with a purposeful protection of life environment and changes in external conditions of the reproduction process. In the conclusion the author analyzes the place of internal subsystems in the formation of forecasts in national economy.

Analyza štruktúrálnych zmien v hlavných oblastiach ekonomiky

MELIŠEK, František — MOKRÝ, Vladimír

V spojitosti s ekonomickým rastom budeme analyzovať štrukturálne zmeny v týchto oblastiach ekonomiky:

1. v oblasti akumulácie prostriedkov potrebných na zabezpečenie rozvoja národného hospodárstva;
2. v oblasti odvetvovej štruktúry spoločenského produktu a národného dôchodku;
3. v oblasti odvetvovej štruktúry zamestnanosti v národnom hospodárstve;
4. v oblasti vonkajších ekonomických vzťahov;
5. v oblasti osobnej spotreby obyvateľstva ako podstatnej zložky životnej úrovne obyvateľstva.

Z uvedeného je zrejmé, že ide o štrukturálne zmeny silne agregované, o štrukturálne zmeny v polohe výsostne makroekonomickej.¹ Takto orientovanú makroanalýzu robíme z toho dôvodu, aby sme dostali relatívne ucelený systém štruktúrálnych zmien.

Ad 1. V oblasti akumulácie ide o vyjadrenie vzťahov a súvislostí akumulácie s ekonomickým rastom (tzn. rastom národného dôchodku na jedného obyvateľa).

¹ Ekonomickú štruktúru a štrukturálne zmeny možno, pochopiteľne, skúmať v najrôznejších rovinách. Známe je skúmanie štruktúry ekonomiky najmä:

a) v makroštruktúre (v makroekonomickej polohe) -- predstavuje najdôležitejšie ekonomické proporcie vyplývajúce zo základných agregátnych veličín socialistickej ekonomiky, ako sú spoločenský produkt, národný dôchodok, akumulácia, investičná výstavba, vonkajšie ekonomické vzťahy a ďalšie veličiny, tendencie a zmeny týchto proporcií;

b) v mezoštruktúre -- čím rozumieme proporcie vnútri dôležitých národohospodárskych odvetví -- odvetvová štruktúra priemyslu, rastlinná a živočíšna výroba v poľnohospodárstve atď.;

c) v mikroštruktúre (v mikroekonomickej polohe) -- ním chápeme skladbu výrobkov, proporcie vnútri jednotlivých podnikov, vzájomné pomery jednotlivito uplatňovaných techník a technológií a pod.

Uvedená trichotómia určuje charakter, stupeň, rozdielne kritériá a hľadiská príslušných ekonomických rozhodnutí.

Tabuľka 1

Vývoj základných makroekonomických ukazovateľov československej ekonomiky za roky 1948—1974*

	Merná jednotka	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Vytvorený spoločenský produkt	mld Kčs	130,6	143,0	164,4	179,1	195,5	206,9	216,3	238,4	255,6	274,7	296,9	319,1	348,2
Vytvorený národný dôchodok	mld Kčs	70,2	77,2	85,0	93,1	103,1	109,7	113,6	125,3	131,9	141,5	153,2	162,9	176,0
Vytvorený národný dôchodok na 1 obyvateľa	Kčs	5 686	6 256	6 864	7 432	8 125	8 556	8 768	9 566	9 974	10 594	11 367	12 007	12 892
Použitý národný dôchodok	mld Kčs	71,0	77,5	84,1	92,8	103,6	107,4	110,9	122,5	128,3	140,4	149,5	158,9	171,6
Nevýrobná spotreba	mld Kčs	65,8	68,6	79,2	81,9	88,1	89,4	100,5	104,9	111,5	119,4	121,0	126,7	138,2
Akumulácia	mld Kčs	5,2	8,8	4,9	10,9	15,5	18,0	10,4	17,6	16,8	21,0	28,5	32,2	33,4
Podiel nevýrobnej spotreby na národnom dôchodku	%	92,6	88,6	94,1	88,2	85,1	83,3	90,6	85,6	86,9	85,1	80,9	79,7	80,5
Podiel akumulácie na národnom dôchodku	%	7,4	11,4	5,9	11,8	14,9	16,7	9,4	14,4	13,1	14,9	19,1	20,3	19,5
Dôchodkovosť spoločenského produktu	%	53,75	53,99	51,70	51,98	52,74	53,02	62,52	52,56	51,6	51,51	51,60	51,05	50,55

* Tabuľka je vypracovaná z údajov štatistických ročeniek ČSSR a ďalších oficiálnych štatistických materiálov. Údaje sú uvedené v stálych cenách. V období do r. 1960 sú údaje vyjadrené v stálych cenách r. 1955, r. 1961—1966 sú vyjadrené v cenách r. 1960 (k 24. 4. 1960) a od r. 1967 sú to ceny r. 1967 (k 1. 1. 1967).

Pokračovanie tab. 1

	Merná jednotka	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Vytvorený spoločenský produkt	mld Kčs	362,6	373,5	373,1	384,9	405,6	434,8	559,7	596,6	628,9	676,9	715,5	759,3	803,3	844,0
Vytvorený národný dôchodok	mld Kčs	173,0	175,4	171,6	172,6	178,5	194,9	231,0	247,6	265,7	280,4	294,7	312,4	329,0	347,4
Vytvorený národný dôchodok na 1 obyvateľa	Kčs	12 553	12 655	12 299	12 280	12 610	13 685	16 149	17 242	18 433	19 564	20 454	21 570	22 570	23 639
Použitý národný dôchodok	mld Kčs	170,8	171,9	164,7	167,8	175,2	190,2	221,0	242,9	258,1	270,8	282,8	298,7	321,9	346,4
Nevýrobná spotreba	mld Kčs	133,5	137,4	139,7	144,1	151,5	158,9	174,9	192,4	204,0	208,1	221,1	232,5	246,3	260,3
Akumulácia	mld Kčs	37,3	34,5	25,0	23,7	23,7	31,3	46,0	50,5	54,1	62,7	61,7	66,2	75,6	86,1
Podiel nevýrobnej spotreby na národnom dôchodku	%	78,2	79,9	84,8	85,9	86,5	83,6	79,2	79,2	79,0	76,8	78,2	77,8	76,5	75,1
Podiel akumulácie na národnom dôchodku	%	21,8	20,1	15,2	14,1	13,5	16,4	20,8	20,8	21,0	23,2	21,8	22,2	23,5	24,9
Dôchodkovosť spoločenského produktu	%	47,71	46,96	46,00	44,84	44,01	44,83	41,27	41,50	42,25	41,42	41,19	41,14	40,96	41,16

Tieto súvislosti sa môžu vyjadriť vývojom podielu výrobnjej akumulácie na národnom dôchodku, a tým zároveň aj vývojom podielu nevýrobnej spotreby (osobnej a spoločenskej) na národnom dôchodku. Vývoj spomínaných podielov na národnom dôchodku v československej ekonomike za obdobie od roku 1948 do r. 1974 uvádzame v tabuľke 1.

Z údajov tabuľky vyplýva, že priemerné ročné tempá rastu makroekonomických veličín v rokoch 1948—1974 v československej ekonomike boli takéto:

- spoločenský produkt 6,8 %;
- vytvorený národný dôchodok 6,2 %;
- vytvorený národný dôchodok na jedného obyvateľa 5,5 %;
- použitý národný dôchodok 6,2 %;
- nevýrobná spotreba 5,5 %;
- akumulácia 10,4 %.

Pri analýze údajov zistíme niekoľko zaujímavých skutočností, napr. nerovnomerný vývoj podielu výrobnjej akumulácie na národnom dôchodku od r. 1948 do r. 1966. Uvádzané podiely sa prudko menili smerom nadol alebo smerom nahor, čo vplývalo na nerovnomerný vývoj ekonomiky a negatívne ovplyvňovalo systém odberateľsko-dodávateľských vzťahov v národnom hospodárstve.

Od r. 1966 po súčasnosť podiel akumulácie na národnom dôchodku plynule narastá a piaty päťročný plán na obdobie 1971—1975 hovorí o stabilizácii podielu akumulácie na národnom dôchodku.

Tendencie, ktoré sa uskutočňujú v oblasti akumulácie, bezprostredne ovplyvňujú tendencie v oblasti nevýrobnej spotreby. Ak podiel akumulácie na národnom dôchodku označíme symbolom k , podiel nevýrobnej spotreby sa rovná $1 - k$.

Stabilizácia podielu výrobnjej akumulácie na národnom dôchodku neznamena, že akumulácia absolútne nerastie. Jej absolútny rast ďalej pokračuje, ale prispôbuje sa absolútnemu rastu národného dôchodku. Po dosiahnutí určitej ekonomickej úrovne sa vzťah medzi fondom nevýrobnej spotreby a akumulácie ako jedna z kľúčových národohospodárskych proporcií stabilizuje. To je prirodzený vývoj, pretože výrazné zmeny tejto proporcie by v jednom či druhom smere brzdili alebo rozvoj národného hospodárstva, alebo rozvoj životnej úrovne obyvateľstva. Aj preto patrí plánovanie vzťahu medzi fondom akumulácie a fondom spotreby ku kľúčovým otázkam dlhodobého plánovania.

Keď hovoríme o štrukturálnych zmenách v oblasti akumulácie, nemožno zabúdať, že dôležitým makroekonomickým procesom, ktorý sa v národnom hospodárstve uskutočňuje, je transformácia peňažnej akumulácie na investície. Peňažná akumulácia je potenciálnym zdrojom rozvoja ekonomiky, skutočným zdrojom sú investície. Premena peňažnej akumulácie na investície je bezprostredne podmienená kapacitnými možnosťami ekonomiky.

Aj v oblasti investícií dochádza k štrukturálnym zmenám, z ktorých je potrebné všimnúť si pomer medzi stavebnými a strojovými investíciami i výrobnými a nevýrobnými investíciami.

Vzťah medzi stavebnými a strojovými investíciami za obdobie 1948—1973 sa vyvíjal tak, že priemerné ročné tempo rastu stavebných investícií bolo 8,4 % a strojových investícií 11,2 %.

Ak r. 1948 pomer medzi stavebnými a strojovými investíciami v našom národnom hospodárstve bol 3:1, r. 1974 bol už len 1,5:1. Z týchto relácií vyplýva, že v investičnej činnosti v národnom hospodárstve dochádza k výraznej štruktúrálnej zmene v tom zmysle, že investície sa presúvajú do strojov a strojového zariadenia.

Pokiaľ ide o pomer medzi výrobnými a nevýrobnými investíciami v národnom hospodárstve za analyzované obdobie, priemerné ročné tempo rastu výrobných investícií bolo 9,4 % a nevýrobných investícií 8,9 %. Ak sa uskutočnené investičné práce a dodávky do národného hospodárstva v období 1948 až 1973 vyvíjali priemerným ročným tempom 9,2 %, priemerné ročné tempo rastu strojových investícií sa pohybuje nad touto hranicou, zatiaľ čo priemerné ročné tempo rastu stavebných investícií a nevýrobných investícií sa pohybuje pod touto hranicou.

Relácia medzi stavebnými investíciami na jednej strane a strojovými investíciami a technologickými zariadeniami na druhej strane má rozhodujúci vplyv na ďalší rast národného hospodárstva a jeho efektívnosť. V prípade, že sa tento pomer vyvíja v prospech strojových investícií, ekonomický rast bude rýchlejší a efektívnejší, a naopak, pomalší bude vtedy, ak bude rýchlejšie rásť stavebná časť investícií.

Štruktúralna zmena medzi výrobnými a nevýrobnými investíciami sa v národnom hospodárstve nepresadzuje tak intenzívne ako štruktúralna zmena medzi stavebnými a strojovými investíciami. Na základe tohto však nemožno tvrdiť, že by sa u nás investíciám do nevýrobnej sféry nevenovala pozornosť.

Rozsah investičnej činnosti je ovplyvnený aj prírodnými podmienkami, demografickými podmienkami (počet obyvateľstva a jeho zloženie), úrovňou vedeckého poznania, dosiahnutým stupňom rozvoja ekonomiky, existujúcou mierou zapojenia do medzinárodnej delby práce, a napokon aj veľkosťou krajiny, v ktorej sa investičná činnosť uskutočňuje. Pritom treba brať do úvahy skutočnosť, že prostredníctvom investícií sa presadzujú štruktúralne zámery vyplývajúce zo zmien v štruktúre potrieb zahraničných spotrebiteľov (proexportné a antiimportné investície).

Keď hovoríme, že investície sú rozhodujúcim komponentom ekonomického rozvoja a ekonomického rastu, máme na mysli ukončené investície, ktoré kvantitatívne a kvalitatívne umocňujú existujúci stav základných fondov v národnom hospodárstve.

Pokiaľ ide o akumuláciu, obmedzili sme sa na jej celkový objem. Pre hlbší prehľad by bolo potrebné skúmať aj akumuláciu do výrobnjej a nevýrobnej sféry a do jednotlivých odvetví týchto sfér. Bolo by teda potrebné analyzovať odvetvovú štruktúru akumulácie. Pre nedostatok potrebných faktografických údajov, ktoré by vzájomne korešpondovali, takúto analýzu nerobíme. Uvedomujeme si, že táto skutočnosť vplýva nepriaznivo na preukaznosť tejto časti analýzy.

Ad 2. Odvetvová štruktúra spoločenského produktu a národného dôchodku podlieha pri ekonomickom raste výrazným zmenám, ktoré sa prejavujú expanzívnou alebo stagnáciou určitých odvetví, príp. výrobných odborov. Bezprostred-

ný vplyv na tieto javy expanzivity, resp. stagnácie majú zmeny, ktoré sa uskutočňujú vo výrobnej spotrebe (spotreba pracovných predmetov a opotrebovanie výrobných prostriedkov), a predovšetkým zmeny, ku ktorým dochádza v nevýrobnej spotrebe, osobitne v osobnej spotrebe obyvateľstva. Na tomto jave vidieť, ako sa štrukturálne zmeny v jednotlivých oblastiach, ktoré skúmame (1 až 5), vzájomne ovplyvňujú a sú od seba závislé.

Uviedli sme, že výrazným faktorom, ktorý pôsobí na zmenu odvetvovej štruktúry spoločenského produktu a národného dôchodku, je nevýrobná spotreba (osobná a spoločenská) a zmeny, ktoré sa vnútri nej uskutočňujú.

Z tohto hľadiska môžeme skúmať určitú súvzťažnosť medzi expanzujúcimi odvetviami, kde dochádza k znižovaniu výroby. K prvým odvetviam (výrobným odborom) v podmienkach socialistickej ekonomiky spravidla patria odvetvia, ktoré produkujú spotrebné predmety dlhodobého použitia. Je to dané tým, že celý rad predmetov dlhodobého použitia je v štruktúre spotreby obyvateľstva mimoriadne progresívnou zložkou. V druhej skupine sú odvetvia, ktoré sa k štrukturálnym zmenám správajú indiferentne. Napokon ide o odvetvia, v ktorých zmena štruktúry nevýrobnej spotreby vyvoláva pokles výroby, pretože symptómy nasýtenia sa dostatočne prejavili a potreba po ich výrobkoch je plne nasýtená. Podobne aj zmeny v štruktúre výrobnej spotreby spôsobujú zmeny pomerov medzi jednotlivými odvetviami národného hospodárstva aj v rámci týchto odvetví.

V koncentrovanej podobe sa zmeny pomerov medzi jednotlivými odvetviami národného hospodárstva v dôsledku zmien vo výrobnej a nevýrobnej spotrebe prejavujú v zmene podielov jednotlivých odvetví na spoločenskom produkte a národnom dôchodku. To znamená, že sa mení odvetvová štruktúra týchto základných agregátnych veličín socialistickej ekonomiky.

Zámerne ešte abstrahujeme od medzinárodnej delby práce, ktorá má na odvetvovú štruktúru spoločenského produktu a národného dôchodku tiež značné transformačné účinky.

Expanzivita alebo stagnácia určitých odvetví, výrobných odborov, príp. výrob vyvoláva celý rad ďalších štrukturálnych presunov, ktoré môžeme nazvať štrukturálnymi presunmi sekundárnymi a terciárnymi. Sekundárnymi a terciárnymi dôsledkami rozumieme podnety, ktoré tieto procesy (expanzivita výrobných odvetví) vyvolávajú v nadväzujúcich odvetviach. Intenzita týchto dôsledkov závisí od toho, aký typ technického pokroku tieto odvetvia realizujú, príp. od ďalších vplyvov.

Údaje v tabuľke 2 ukazujú tendencie podielu priemyslu, stavebníctva a poľnohospodárstva na tvorbe národného dôchodku.

Tieto údaje nemajú pochopiteľne takú kvalitu, aby sme na základe nich mohli robiť vyčerpávajúce analýzy a závery. Napriek tomu sa z tejto tabuľky dajú zistiť určité vývojové tendencie. Z údajov vyplývajú tieto tendencie: pokles a v poslednom období stabilizácia podielu poľnohospodárstva a evidentný vzostup podielu stavebníctva na národnom dôchodku.²

² Na informáciu o podieloch základných národohospodárskych odvetví na národnom

Tabuľka 2

Podiely na tvorbe národného dôchodku ČSSR za roky 1948-1973

(v % zo stálych cien)

Rok	Priemysel	Stavebníctvo	Poľnohospodárstvo
1948	67,4	7,2	17,6
1950	61,7	7,1	19,4
1952	65,3	9,5	14,1
1953	64,1	10,1	14,3
1954	64,4	10,1	12,1
1955	64,3	10,4	12,2
1956	66,3	11,2	11,3
1957	67,1	11,0	10,6
1958	67,8	10,9	10,0
1959	69,2	12,1	8,1
1960	70,0	12,2	7,8
1961	64,4	10,5	11,9
1962	67,3	9,8	9,7
1963	66,9	8,4	11,5
1964	67,5	9,4	10,9
1965	68,9	10,3	8,9
1966	67,4	11,2	9,8
1967	61,7	11,8	11,3
1968	60,7	11,5	11,5
1969	60,3	10,9	11,2
1970	61,7	10,8	9,6
1971	61,6	11,4	9,4
1972	60,8	12,2	9,0
1973	60,9	12,2	8,5

Ad 3. Pri ekonomickom raste v národnom hospodárstve mení sa aj zamestnanosť v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva. Tieto zmeny sú podmienené vývojom dopytu po produkcii jednotlivých odvetví a možnosťami zavádzania technického pokroku do jednotlivých odvetví národného hospodárstva. V národnom hospodárstve neexistujú odvetvia, ktoré by boli voči technickému pokroku indiferentné. To je jedna skutočnosť. Druhou skutočnosťou je, že všetkých odvetví v národnom hospodárstve sa technický pokrok nedotýka rovnakou

dôchodku uvedieme údaje z kapitalistických štátov, ktoré sú členmi OECD — Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj. Ide o ukazovatele, ktoré vyjadrujú percentuálne podiely priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných odvetví na hrubom domácom produkte (HDP). Údaje sa vzťahujú na r. 1971.

Údaje, ktoré obsahuje tabuľka A, pochopiteľne, nie sú porovnateľné s údajmi za československú ekonomiku. Príčin je niekoľko. Medzi hlavné príčiny patrí skutočnosť, že agregátnou veličinou pre kapitalistické ekonomiky je hrubý domáci produkt, ktorý sa metodikou výpočtu a svojím obsahom podstatne líši od agregátnej veličiny socialistickej ekonomiky (národného dôchodku), čím podiely jednotlivých odvetví na týchto agregátnych veličinách nie sú porovnateľné. Údaje za štáty OECD z tohto dôvodu majú iba informatívny charakter.

Tabuľka A

Podiel základných národohospodárskych odvetví členských krajín OECD na hrubom domácom produkte (HDP)

(v %)

	Austrália	Rakúsko	Belgicko	Kanada	Dánsko	Fínsko	Francúzsko	NSR	Grécko	Island	Írsko	Taliansko	Japonsko	Luxembursko	Holandsko	Nórsko	Portugalsko	Španielsko	Švédsko	Švajčiarsko	Turecko	Veľká Británia	USA
Podiel priemyslu	38,1	49,0	43,8	37,0	38,7	42,3	48,4	53,5	30,5	.	35,6	40,5	44,3	56,9	42,0	37,8	44,3	34,4	39,3	49,6	25,7	43,5	33,1
Podiel poľnohospodárstva	7,2	6,0	3,9	4,4	7,5	13,7	6,0	2,8	19,5	.	16,4	11,5	5,9	4,1	6,2	5,3	16,2	13,5	4,4	6,4	30,2	2,9	2,9
Podiel ostatných odvetví	54,7	45,0	52,3	58,6	53,8	44,0	45,6	43,7	50,0	.	48,0	48,0	49,8	39,1	51,8	56,9	39,5	52,1	56,2	44,0	44,1	53,6	63,9

Prameň: Études économiques de l' OECD. Paris, août 1974.

mierou. Z toho vyplýva, že existujú odvetvia, kde možnosti zavádzania a realizácie technického pokroku sú mimoriadne rozsiahle, a odvetvia, kde možnosti zavádzania a realizácie technického pokroku sú podstatne menšie. Táto druhá skutočnosť vyvoláva medzi jednotlivými odvetviami národného hospodárstva presuny pracovných síl.

Pri skúmaní štrukturálnych zmien v oblasti zamestnanosti ČSSR uplatníme agregovanejší prístup, pretože v údajoch, ktoré uvedieme, sa z pochopiteľných príčin nemôžeme podrobnejšie zaoberať problémom vývoja zamestnanosti v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva — to presahuje možnosti nášho článku. Uvedený prístup bude spočívať v tom, že si všimneme, ako sa vyvíjali relácie medzi podielom zamestnanosti vo výrobnjej a nevýrobnej sfére, ako sa vyvíjali podiely na celkovej zamestnanosti v primárnom, sekundárnom a terciárnom sektore.

Údaje, ktoré uvedieme, sú výrazne preukazné, pretože sa pri nich nestretávame s problémom ocenenia ako pri iných ukazovateľoch.

Vývin podielu zamestnanosti vo výrobnjej a nevýrobnej sfére na celkovej zamestnanosti za obdobie 1948 až 1973 ukazuje tabuľka 3.

Tabuľka 3

Podiel zamestnanosti vo výrobnjej a nevýrobnej sfére na celkovej zamestnanosti ČSSR

(v %)

Rok	Podiel výrobnjej sféry na celkovej zamestnanosti	Podiel nevýrobnej sféry na celkovej zamestnanosti
1948	87,3	12,7
1949	87,0	13,0
1950	86,6	13,4
1951	86,2	13,8
1952	85,9	14,1
1953	85,6	14,4
1954	85,4	14,6
1955	85,1	14,9
1956	84,8	15,2
1957	84,5	15,5
1958	84,2	15,8
1959	83,9	16,1
1960	83,3	16,7
1961	82,6	17,4
1962	82,0	18,0
1963	81,2	18,8
1964	80,6	19,4
1965	79,8	20,2
1966	79,7	20,3
1967	79,0	21,0
1968	78,8	21,2
1969	78,3	21,7
1970	78,2	21,8
1971	78,0	22,0
1972	78,0	22,0
1973	77,9	22,1

Údaje z tabuľky 3 doplníme priemerným ročným tempom rastu počtu pracujúcich v národnom hospodárstve — bez učňov za to isté obdobie — ktoré bolo 1,1 %, z toho vo výrobnjej sfére 0,6 % a v nevýrobnej sfére 3,3 %.

Predtým než prikróčime k vyhodnoteniu uvedených údajov, preskúmame, ako sa za obdobie 1948 až 1973 vyvíjal podiel zamestnanosti v primárnom, sekundárnom a terciárnom sektore na celkovej zamestnanosti v národnom hospodárstve.³

Primárnym sektorom rozumieme poľnohospodárstvo a lesníctvo, sekundárnym sektorom priemysel, stavebníctvo a dopravu, terciárnym sektorom spoje, materiálo-technické zásobovanie, vedu a výskum, ostatné služby, (obchod, nákup, komunálne služby atď.).⁴ Vývoj podielu zamestnanosti v primárnom, sekundárnom a terciárnom sektore je uvedený v tabuľke 4.

Tabuľka 4

Podiel zamestnanosti v primárnej, sekundárnej a terciárnej sfére na celkovej zamestnanosti ČSSR
(v %)

Rok	Podiel primárnej sféry na celkovej zamestnanosti	Podiel sekundárnej sféry na celkovej zamestnanosti	Podiel terciárnej sféry na celkovej zamestnanosti
1948	42,0	36,7	21,3
1949	40,5	39,4	20,1
1950	38,6	39,0	22,4
1951	36,1	41,2	22,7
1952	34,8	42,3	22,9
1953	34,4	42,6	23,0
1954	34,1	42,6	23,3
1955	34,0	42,3	23,7
1956	33,0	43,0	24,0
1957	31,5	44,3	24,2
1958	30,5	45,0	24,5
1959	28,5	46,6	24,9
1960	25,9	48,6	25,5
1961	24,0	49,5	26,5
1962	23,0	49,9	27,1
1963	22,5	49,2	28,3
1964	21,8	49,3	28,9
1965	21,2	49,3	29,5
1966	20,6	49,7	29,7
1967	19,9	49,8	30,3
1968	19,3	49,8	30,9
1969	18,7	49,5	31,8
1970	18,3	49,7	32,0
1971	17,9	49,7	32,4
1972	16,7	50,4	32,9
1973	15,9	50,8	33,3

³ Hoci v tomto prípade používame členenie odvetví a činností v NH podľa sektorov (primárny, sekundárny a terciárny sektor), neznamená to, že toto členenie považujeme za rozhodujúce, resp. presnejšie ako členenie na výrobnú a nevýrobnú sféru. K jeho používaniu nás vedú dôvody praktického rázu — údaje, ktoré sme mali k dispozícii, boli členené takýmto spôsobom.

Na doplnenie týchto údajov uvádzame, že za spomínané obdobie priemerné ročné tempo rastu zamestnanosti v primárnom sektore bolo: $-2,8\%$, v sekundárnom sektore $2,4\%$ a v terciárnom sektore $2,9\%$.

Dlhodobé tendencie a trendy, ktoré možno vyčítať z uvedených tabuliek, sú evidentné a jednoznačné.

Podiel zamestnanosti vo výrobnej sfére na celkovej zamestnanosti v národnom hospodárstve trvale a pravidelne klesal. Naproti tomu podiel zamestnanosti v nevýrobnej sfére na celkovej zamestnanosti v národnom hospodárstve trvale a pravidelne narastal.

Pri uplatnení sektorového pohľadu môžeme konštatovať, že podiel zamestnanosti v primárnom sektore trvale a pravidelne klesal. Podiel zamestnanosti v sekundárnom sektore narastal, pričom sa začínajú prejavovať tendencie k jeho stabilizácii. Podiel zamestnanosti v terciárnom sektore na celkovej zamestnanosti vykazuje trvale vzrastajúcu tendenciu.

V súčasnosti už nemožno počítať s tým, že podiel zamestnanosti v terciárnom sektore na celkovej zamestnanosti bude narastať tým, že bude dochádzať k presunu pracovných síl zo sekundárneho, príp. primárneho sektora do terciárneho sektora. Takéto presuny sa v minulosti uskutočňovali, a pre budúcnosť nebudú v takomto rozsahu aktuálne, ani možné, aj keď tu existuje určitá miera mobility. Sme toho názoru, že rast podielu zamestnanosti v terciárnom sektore na celkovej zamestnanosti sa bude dosahovať predovšetkým tým, že v terciárnom sektore budú zamestnané nové zdroje pracovných síl, ktoré vstúpili do produkčného veku, absolvovali určitú prípravu, výsledkom ktorej je ich špecializácia a kvalifikácia zodpovedajúca požiadavkám terciárneho sektora.

Ak si položíme otázku, či daný vývoj bude pokračovať aj v budúcnosti, možno jednoznačne odpovedať áno. K tomuto tvrdeniu nás vedie skutočnosť, že počet pracovných síl v našom národnom hospodárstve je obmedzený, ďalej skutočnosť, že je potrebné rozvíjať odvetvia a činnosti terciárneho sektora, a aj skutočnosť, že možnosti zavádzania a realizácie technického pokroku v terciárnom sektore nie sú a nebudú také výrazné ako možnosti zavádzania technického pokroku v sekundárnom sektore.

Keď hovoríme, že podiel zamestnanosti v terciárnom sektore na celkovej zamestnanosti v národnom hospodárstve bude v budúcnosti narastať, neznamená to, že to tak bude vo všetkých odvetviach, ktoré patria do terciárneho sektora. Treba si uvedomiť, že chápanie terciárneho sektora nie je jednotné, ale je značne heterogénne a obsahuje aj také odvetvia, v ktorých pre budúcnosť nie je žiaduce, aby v nich zamestnanosť narastala, ale aby stagnovala, príp. klesala. V rámci terciárneho sektora, pokiaľ ide o vývoj zamestnanosti, môže teda prichádzať k rozdielnym a protichodným tendenciám. To sa vzťahuje na internú štruktúru

⁴ Začlenenie napr. dopravy do sekundárneho sektora je, pochopiteľne, problematické. V materiáloch, odkiaľ sme čerpali údaje o počte zamestnaných, bolo uplatnené takéto chápanie. Pretože sme nemali možnosť údaje preskupovať iným spôsobom, toto chápanie sme prevzali.

terciárneho sektora. V našej hospodárskej praxi členenie odvetví a činnosti v národnom hospodárstve podľa sektorov (primárny, sekundárny, terciárny, príp. ďalšie) sa síce v analýze používa, ale oficiálna štatistická prax ho zatiaľ nevykazuje. Pokiaľ sa tieto sektory v ekonomických analýzach objavujú, chápanie je rôznorodé a niekedy nepresné. Napríklad ťažobný priemysel sa začleňuje do sekundárneho sektora, doprava tiež do sekundárneho sektora, hoci svojím charakterom by mal ťažobný priemysel patriť do primárneho sektora s poľnohospodárstvom a lesníctvom, doprava by mala byť začlenená medzi odvetvia terciárneho sektora. Podobných nepresností je viac.

Na doplnenie ešte uvedieme, akými priemernými ročnými tempami sa vyvíjal za obdobie 1948—1973 priemerný evidenčný počet pracujúcich v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva: priemysel 2,2; stavebníctvo 3,9; poľnohospodárstvo —3,0; doprava 2,0; spoje 2,9; materiálno-technické zásobovanie 3,3; obchod a verejné stravovanie 2,1; veda a výskum 8,9; komunálne služby 3,0; bytové hospodárstvo 8,3; zdravotníctvo a sociálna starostlivosť 5,0; školstvo, kultúra a telesná výchova 4,9.⁵

Ad 4. Ďalšou veľmi dôležitou oblasťou, v ktorej sa v súvislosti s ekonomickým rastom uskutočňujú závažné štrukturálne zmeny, je oblasť vonkajších ekonomických vzťahov — medzinárodná výmena tovarov a služieb.

Pri skúmaní vzťahu ekonomického rastu a štrukturálnych zmien si treba uvedomiť, že na ekonomický rast majú vplyv nielen vnútorné ekonomické faktory, ale aj vonkajšie ekonomické faktory, medzi ktoré zaraďujeme predovšetkým

- a) medzinárodnú výmenu (toky tovarov, služieb a výrobných prostriedkov),
- b) medzinárodnú výmenu vedomostí a vedeckotechnických informácií,
- c) medzinárodné politické vzťahy.

Vonkajšie ekonomické vzťahy vyvolávajú v ekonomike príslušného štátu transformačný efekt, transmisný efekt a rastový efekt.

Transformačný efekt spočíva v tom, že prostredníctvom medzinárodnej výmeny tovarov služieb atď. mení sa štruktúra vytvoreného spoločenského produktu alebo národného dôchodku v porovnaní s použitým spoločenským produktom alebo národným dôchodkom. Transformačným efektom nazývame teda taký proces, ktorý vyvoláva zmeny v hmotnej štruktúre spoločenského produktu a národného dôchodku. Zastúpenia (podiely) jednotlivých úžitkových hodnôt vo vytvorenom spoločenskom produkte, resp. národnom dôchodku sú iné v porovnaní s použiteľným spoločenským produktom, resp. národným dôchodkom.

⁵ Na ilustráciu uvádzame štruktúru zamestnanosti v kapitalistických štátoch, ktoré sú členmi OECD. Údaje sa vzťahujú na r. 1971 a vyjadrujú podiely zamestnanosti v priemysle, poľnohospodárstve a ostatných odvetviach na celkovej zamestnanosti (tab. B).

Údaje v tabuľke B nie sú celkom porovnateľné s údajmi tabuľky 4, pretože primárny sektor v tabuľke 4 obsahuje poľnohospodárstvo a lesníctvo, sekundárny sektor priemysel, stavebníctvo a dopravu, a terciárny sektor spoje, MTZ, obchod, nákup poľnohospodárskych produktov, veda, výskum a služby. Napriek tejto skutočnosti možno pozorovať určité tendencie o presunoch pracovných síl z primárneho do sekundárneho a terciárneho sektora.

Tabuľka B

Štruktúra zamestnanosti členských krajín OECD

(v %)

	Austrália	Rakúsko	Belgicko	Kanada	Dánsko	Fínsko	Francúzsko	NSR	Grécko	Island	Írsko	Taliansko	Japonsko	Luxembursko	Holandsko	Nórsko	Portugalsko	Španielsko	Švédsko	Švajčiarsko	Turecko	Veľká Británia	USA
Podiel zamestnanosti v poľnohospodárstve na celkovej zamestnanosti	8,0	17,3	4,4	7,5	10,9	21,2	13,4	8,4	37,3	18,8	26,5	19,5	15,9	10,2	6,9	13,9	31,1	28,6	7,8	7,2	71,5	2,7	4,3
Podiel zamestnanosti v priemysle na celkovej zamestnanosti	38,8	41,9	44,2	31,0	37,2	35,2	38,6	50,1	24,6	36,8	30,9	44,1	36,0	47,3	38,0	37,3	36,3	37,5	37,6	47,5	11,8	45,7	31,0
Podiel zamestnanosti v ostatných odvetviach na celkovej zamestnanosti	53,2	40,8	51,4	61,5	51,9	43,6	48,0	41,5	38,1	44,4	42,6	36,4	48,1	42,5	55,1	48,8	32,6	33,9	54,6	45,3	16,7	51,6	64,7

Prameň: Études économiques de l'OECD. Paris, août 1974.

Transmisný efekt spočíva v tom, že prostredníctvom neho sa premieta vplyv svetového rozvoja výrobných síl a vplyv nadnárodných vedomostí a vedecko-technických informácií (licencie, projekty, výmena informácií atď.) na ekonomiku príslušného štátu. Transmisným efektom rozumieme napr. dovoz strojov, strojového zariadenia atď., ktoré predstavujú svetové technické a technologické špičky. Dovozy tejto najmodernejšej techniky a technologického zariadenia je teda konkrétnym prejavom transmisného efektu.

Rastový efekt — nazýva sa aj dynamický efekt — spočíva v tom, že vonkajšie ekonomické vzťahy pôsobia na vnútorné faktory ekonomického rastu. Napríklad dovoz najmodernejších strojov, strojového zariadenia a technológií umocňuje (predovšetkým z kvalitatívneho hľadiska) výrobné základné fondy dovážajúceho štátu, pričom tieto výrobné základné fondy sú vnútorným faktorom ekonomického rastu.

V konkrétnej národohospodárskej praxi môžu nastať situácie, že dochádza k transformačnému efektu bez toho, žeby sa realizoval transmisný efekt. Preto každá ekonomika bude zainteresovaná na tom, aby sa transmisný a transformačný efekt realizovali spoločne a paralelne, čím sa dostaví aj rastový (dynamický) efekt. Efekty — transformačný, transmisný a rastový — treba vždy chápať v bezprostredných súvislostiach a podmienenostiach.

Miera zapojenia určitej ekonomiky do medzinárodnej delby práce, do medzinárodnej výmeny (stupeň otvorenosti ekonomiky) sa všeobecne charakterizuje a meria podielom dovozu a vývozu na spoločenskom produkte alebo národnom dôchodku.

Empirické skúmania dokazujú, že keď sa prehlbuje medzinárodná delba práce, dovoz má tendenciu rásť rýchlejšie ako produkcia, ktorá je v príslušnom štáte vytvorená. Ak by sme kvantifikovali túto tendenciu prostredníctvom ukazovateľa, ktorý nazveme dôchodková pružnosť dovozu,⁶ potom tento ukazovateľ bude

⁶ Dôchodkovou pružnosťou dovozu rozumieme pomer tempa rastu dovozu k tempu národného dôchodku. Dôchodkovou pružnosťou vývozu rozumieme pomer rastu vývozu k tempu rastu národného dôchodku.

Dôchodková pružnosť dovozu sa vypočíta takto:

$$P_i = \frac{\Delta I}{I} : \frac{\Delta D}{D} = \frac{\Delta I}{\Delta D} \cdot \frac{I}{D}$$

Dôchodková pružnosť vývozu sa analogicky rovná:

$$P_e = \frac{\Delta E}{E} : \frac{\Delta D}{D} = \frac{\Delta E}{\Delta D} \cdot \frac{E}{D}$$

Jednotlivé symboly znamenajú:

P_i — dôchodková pružnosť dovozu,

I — dovoz,

D — národný dôchodok,

P_e — dôchodková pružnosť vývozu,

E — vývoz,

Δ — prírastok príslušných veličín.

Tabuľka 5

Odhad vývoja podielu dovozu a vývozu na HDP v európskych socialistických štátoch*

(v %)

	Dovoz				Vývoz			
	1963 až 1967	1970	1980	1990	1963 až 1967	1970	1980	1990
BER	17,0	19,5	27,5	40,6	15,7	21,4	26,4	42,1
ČSSR	12,0	14,9	32,3	50,9	12,8	15,3	33,1	55,2
MLR	12,9	21,5	26,5	37,7	13,7	19,8	25,5	38,9
NDR	11,6	16,9	33,6	50,7	12,6	15,9	35,1	55,3
PLR	7,3	10,1	20,1	31,2	6,9	10,0	21,4	35,0
RSR	9,0	11,7	18,8	28,2	8,4	11,1	18,3	29,9

* HDP — hrubý domáci produkt je použitý pre porovnateľnosť údajov socialistických a kapitalistických štátov.

Tabuľka 6

Odhad vývoja podielu dovozu a vývozu na HDP vo vybraných kapitalistických štátoch

(v %)

Štáty	Dovoz			Vývoz		
	1963 až 1967	1980	1990	1963 až 1967	1980	1990
Belgicko-Luxembursko	31,4	41,0	55,3	33,5	42,6	59,7
Dánsko	28,9	41,4	50,6	26,5	41,9	53,0
Fínsko	19,4	40,4	53,6	19,2	40,7	56,3
Holandsko	30,5	36,6	45,8	28,7	38,2	49,4
Nórsko	32,5	39,1	48,6	23,0	39,0	50,4
Rakúsko	17,4	36,1	46,5	14,8	36,3	52,3
Švédsko	22,7	46,3	56,8	23,7	48,5	61,2
Francúzsko	12,1	24,6	36,8	12,4	28,6	43,5
Taliansko	11,6	20,3	28,9	11,2	23,7	34,4
NDR	13,5	31,9	45,1	17,0	37,6	53,8
Veľká Británia	13,6	26,3	35,5	12,6	31,0	42,2

väčší ako 1, pričom treba poznamenať, že v týchto ekonomikách, ktoré majú vyššiu ekonomickú úroveň, dosahuje tento ukazovateľ relatívne vyššie hodnoty.

Podobným spôsobom sa pri medzinárodnej delbe práce vyvíja aj ukazovateľ dôchodková pružnosť vývozu. Ak sa prehĺbuje medzinárodná delba práce, dôchodková pružnosť vývozu je väčšia ako 1, čo znova svedčí o tom, že rast vývozu predstihuje rast produkcie v určitej ekonomike.

V tabuľkách 5 a 6 uvádzame údaje vyjadrujúce v percentách podiel dovozu a vývozu na hrubom domácom produkte v európskych socialistických štátoch

Vzťah dôchodkovej pružnosti dovozu a dôchodkovej pružnosti vývozu charakterizuje dôchodkovú pružnosť zahraničného obchodu. Dôchodková pružnosť zahraničného obchodu vyjadruje stupeň zopnutosti národného hospodárstva so svetovým hospodárstvom.

Tabuľka 7

Základné ukazovatele zahraničného obchodu ČSSR — priemerné ročné tempo rastu za roky 1948—1973*

(v %)

Obrat celkom	V tom		Dovoz celkom	V tom		Vývoz celkom	V tom	
	so socialistickými štátmi	s kapitalistickými štátmi		so socialistickými štátmi	s kapitalistickými štátmi		so socialistickými štátmi	s kapitalistickými štátmi
8,0	10,5	5,1	8,3	10,6	5,6	7,8	10,3	4,7

* Vypočítané z údajov v mil. Kčs fco hranica dodávateľa.

(bez Sovietskeho zväzu) a v kapitalistických štátoch [10, s. 137—138]. V tabuľkách sú zachytené nielen údaje vzťahujúce sa na minulosť, ale aj údaje vzťahujúce sa na budúcnosť, t. j. prognózované veličiny. Hrubý národný produkt je tu použitý z toho dôvodu, aby údaje za kapitalistické a socialistické štáty boli relatívne porovnateľné.

Z údajov vyplýva, že v krajinách socialistického tábora sa z dlhodobého hľadiska (do r. 1990) bude presadzovať taká tendencia, aby podiel vývozu prevyšoval podiel dovozu. Pripomíname, že ide o dlhodobé hľadisko. Z krátkodobejšieho hľadiska (do r. 1980) sa v niektorých socialistických štátoch prejavuje tendencia, že podiel dovozu prevyšuje podiel vývozu. Medzi také štáty patria: Bulharsko, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko. Tieto skutočnosti však nepopierajú tendenciu vývoja vonkajších ekonomických vzťahov, ktorá sa presadzuje z dlhodobého hľadiska a na ktorú sme upozornili. Samozrejme tendencia, aby podiel vývozu prevyšoval podiel dovozu, sa nepresadí automaticky, ale je to bezprostredne podmienené stupňom rozvoja tej-ktorej ekonomiky. To znamená, že čím sa príslušná ekonomika bude stávať vyspelejšou a rozvinutejšou, tým viac sa budú vytvárať predpoklady pre presadzovanie sa tejto tendencie.

Uvedené tendencie svedčia o tom, že socialistické štáty predpokladajú pomerne rýchly rast vonkajšieho dopytu, ktorý je predpokladom toho, aby sa mohol rozvíjať aj vnútorný dopyt.

Za obdobie 1948—1973 celkový obrat zahraničného obchodu ČSSR sa vyvíjal priemerným ročným tempom 8 %. Dovoz mal priemerné ročné tempo 8,3 % a vývoz 7,8 %. Obrat zahraničného obchodu so socialistickými štátmi sa vyvíjal priemerne ročne 10,5 % a s kapitalistickými štátmi 5,1 % (tab. 7).

Z tabuľky 7 jasne vyplýva, že intenzita, resp. stupeň zapojenia Československa do medzinárodnej delby práce je pomerne vysoký, a ďalej, že intenzita vonkajších ekonomických vzťahov so socialistickými krajinami prevyšuje intenzitu vonkajších ekonomických vzťahov s kapitalistickými krajinami, a to tak v dovoze, ako aj vo vývoze.⁷

⁷ Na porovnanie uvedieme podiely dovozu a vývozu na hrubom domácom produkte v jednotlivých kapitalistických štátoch, ktoré sú členmi OECD. Údaje sa vzťahujú na r. 1971 (tab. C).

Tabuľka C

Podiely dovozu a vývozu na hrubom domácom produkte členských krajín OECD

	Austrália	Rakúsko	Belgicko	Kanada	Dánsko	Fínsko	Francúzsko	NSR	Grécko	Island	Írsko	Taliano	Japonsko	Luxembursko	Holandsko	Nórsko	Portugalsko	Španielsko	Švédsko	Švajčiarsko	Turecko	Veľká Británia	USA
Podiely dovozu	14,5	30,7	41,6	21,1	30,7	28,1	16,1	20,2	22,3	48,0	43,3	18,5	9,2	70,9	47,5	41,0	31,5	15,4	23,5	34,5	7,7	21,5	5,9
Podiely vývozu	15,7	30,5	43,9	22,7	29,1	26,1	16,8	21,6	10,7	41,4	36,3	19,6	12,0	81,8	47,5	39,3	24,5	16,0	24,5	33,8	4,8	22,9	5,3

Prameň: Études économiques de l'OECD. Paris, août 1974.

Tabuľka 8

Tovarová štruktúra československého vývozu

(v % cien fco československá hranica)

Rok	Celkom	Z toho					
		stroje a zariadenia	palivá, nerastné suroviny a kovy	suroviny rastlinného a živočíšneho pôvodu	chemické výrobky	potraviny	priemyslový spotrebný tovar
1948	100	20,3	23,0	9,9	5,6	3,8	30,7
1955	100	43,5	28,6	5,7	2,9	3,4	11,0
1960	100	45,1	19,7	5,2	2,8	3,4	20,4
1965	100	48,5	20,3	4,8	3,8	3,0	16,5
1970	100	50,2	18,9	3,5	4,7	2,4	16,5
1974	100	46,6	19,5	4,4	5,2	4,0	16,6

Tabuľka 9

Tovarová štruktúra československého vývozu do socialistických a kapitalistických krajín

(v % cien fco československá hranica)

Rok	Celkom	Z toho					
		stroje a zariadenia	palivá, nerastné suroviny a kovy	suroviny rastlinného a živočíšneho pôvodu	chemické výrobky	potraviny	priemyslový spotrebný tovar
1948	100*	27,2	27,9	2,0	6,3	3,6	25,5
	100**	15,7	19,8	13,3	5,1	3,8	34,0
1955	100*	52,2	32,9	2,6	2,3	2,9	5,3
	100**	24,2	19,0	12,6	4,0	4,7	23,7
1960	100*	51,1	21,6	1,8	2,2	2,2	19,4
	100**	29,6	14,8	14,1	4,3	6,4	23,0
1965	100*	55,9	21,3	1,8	3,7	1,2	14,1
	100**	28,2	17,7	12,9	3,9	7,7	23,0
1970	100*	58,6	16,3	1,5	4,4	0,9	15,5
	100**	30,1	25,1	8,6	5,3	6,2	19,1
1974	100*	57,7	17,2	1,7	4,0	1,3	14,8
	100**	23,7	24,2	10,0	7,7	9,4	20,4

* do socialistických štátov

** do kapitalistických štátov

Pri skúmaní tovarovej (komoditnej) štruktúry československého vývozu (tabuľky 8 a 9) zisťujeme, že dominantnou komoditnou položkou sú stroje a strojové zariadenie. Keď zoberieme do úvahy skutočnosť, že v našom národnom hospodárstve výroba výrobných prostriedkov rástla a rastie rýchlejšie ako výroba spotrebných predmetov, vysoké zastúpenie strojov a strojového zariadenia v československom vývoze je pochopiteľné. Vývoz strojov a strojového zariadenia je predovšetkým orientovaný na socialistické štáty, kde možno pozorovať plynulý a pravidelný vzrast podielu strojov na československom vývoze do socialistických štátov. Vývoz strojov a strojového zariadenia do kapitalistických štátov, hoci je v štruktúre vývozu do týchto štátov rozhodujúcou položkou, najmä v posledných rokoch podlieha výrazným výkyvom, čo je v prvom rade ovplyvnené ekonomickou situáciou v kapitalistickom svete všeobecne a v jednotlivých kapitalistických ekonomikách zvlášť.

Na druhom mieste, pokiaľ ide o podiel na československom vývoze, figurujú palivá, nerastné suroviny a kovy. Tu možno konštatovať, že z dlhodobého hľadiska sa tu prejavuje správna vývojová tendencia, pretože ich podiel klesá. Toto možno pozorovať v štruktúre vývozu celkom i v štruktúre vývozu do socialistických štátov.

Tovarová štruktúra československého dovozu (tabuľky 10 a 11) je opäť typická tým, že rozhodujúcou položkou v nej sú vo vzťahu k socialistickým i kapitalistickým krajinám stroje a strojové zariadenie. Na druhom mieste v štruktúre československého dovozu celkom a v štruktúre dovozu zo socialistických krajín figurujú palivá, nerastné suroviny a kovy. Naproti tomu v štruktúre dovozu z kapitalistických krajín na druhom mieste figurujú suroviny rastlinného a živočíšneho pôvodu, ďalej chemické výrobky a až na ďalšom mieste palivá, nerastné suroviny a kovy.

Tendencie a štruktúrne premeny v tovarovej štruktúre československého dovozu a vývozu, ktoré sme pozorovali za pomerne dlhé časové obdobie, sú výrazne poznačené predovšetkým vo vzťahu ku kapitalistickým ekonomikám nepravidelnosťami a výkyvmi, ktoré sa iba z ekonomického hľadiska ťažko hodnotia, pretože boli ovplyvnené aj politicko-spoločenským dianím.

K stručnej analýze tovarovej štruktúry československého zahraničného obchodu pokladáme za potrebné dodať, že v tomto smere existujú určité rezervy jej zlepšovania, ktoré bude treba v záujme ďalšieho zefektívnenia zahraničnoobchodných operácií využiť. Symptómy nasvedčujú tomu, že tovarová štruktúra československého zahraničného obchodu nie je zatiaľ plne adekvátna dosiahnutej ekonomickej úrovni našej ekonomiky, ako aj dosiahnutým surovinovým a materiálovým zdrojom.

Sme toho názoru, že výrazným krokom, ako vniesť systém do oblasti vonkajších ekonomických vzťahov vôbec, je koordinácia národohospodárskych plánov, na ktorú sa v súvislosti s realizáciou integračných procesov a tendencií v krajinách RVHP kladie oprávnené mimoriadne dôraz. V tejto súvislosti sú v krajinách RVHP nesporne prvoradé otázky špecializácie a kooperácie.

V súvislosti s analýzou ekonomického rastu a štruktúrnych zmien treba poznamenať, že koncepcia vonkajších ekonomických vzťahov v ekonomikách, ktoré

Tabuľka 10

Tovarová štruktúra československého dovozu

(v % cien fco československá hranica)

Rok	Celkom	Z toho					
		stroje a zariadenia	palivá, nerastné suroviny a kovy	suroviny rastlinného a živočíšneho pôvodu	chemické výrobky	potraviny	priemyslový spotrebný tovar
1948	100	7,2	20,1	27,2	8,7	13,9	2,7
1955	100	13,3	24,2	20,0	8,5	13,0	4,1
1960	100	21,7	27,8	15,2	9,2	10,9	3,3
1965	100	29,9	27,5	12,5	7,6	8,7	5,2
1970	100	33,3	23,7	9,3	8,8	9,3	8,5
1974	100	36,4	23,4	10,9	9,1	6,6	7,6

Tabuľka 11

Tovarová štruktúra československého dovozu zo socialistických a kapitalistických krajín

(v % cien fco československá hranica)

Rok	Celkom	Z toho					
		stroje a zariadenia	palivá, nerastné suroviny a kovy	suroviny rastlinného a živočíšneho pôvodu	chemické výrobky	potraviny	priemyslový spotrebný tovar
1948	100*	1,1	24,2	15,3	4,0	16,5	1,9
	100**	11,3	17,4	35,0	11,8	12,2	3,2
1955	100*	17,2	30,5	12,8	5,9	10,3	5,2
	100**	3,5	8,5	38,1	15,0	19,8	1,4
1960	100*	26,1	28,4	9,6	6,2	12,6	4,0
	100**	10,5	26,1	29,2	16,7	6,6	1,8
1965	100*	34,1	31,7	7,0	5,3	9,7	6,0
	100**	18,3	16,1	27,5	13,9	5,9	3,2
1970	100*	33,5	29,4	5,7	6,5	8,6	9,2
	100**	32,9	11,0	17,3	14,2	11,1	6,8
1974	100*	41,4	29,3	4,3	4,5	5,9	8,1
	100**	27,2	12,5	23,1	17,5	7,8	6,5

* zo socialistických štátov

** z kapitalistických štátov

sú malé, ale ekonomicky rozvinuté — takouto je aj československá ekonomika — hrá prvoradú úlohu. Je to vyvolané medziiným aj tým, že ekonomická štruktúra malých ekonomík je menej stabilnejšia ako ekonomická štruktúra veľkých ekonomík. Napokon, keď skúmame vonkajšie ekonomické vzťahy a tovarovú štruktúru vývozu a dovozu v ČSSR za pomerne dlhé obdobie, treba si uvedomiť, že nielen ČSSR, ale aj ostatné socialistické štáty sa v priebehu socialistickej industrializácie premenili na priemyselne rozvinuté krajiny. V dôsledku toho sa menia ich dovozné potreby i vývozné možnosti. Uvedieme príklad. Vo všetkých socialistických krajinách sa rozvíjalo a rozvíja vlastné strojárstvo, vo všetkých socialistických krajinách rastie I. skupina spoločenskej výroby rýchlejšie ako II. skupina. Z tohto pre budúcnosť rezultuje obmedzenie dovozu strojárskych výrobkov v rámci medziodvetvovej výmeny.

Ad 5. Štrukturálne zmeny v oblasti životnej úrovne obyvateľstva, a predovšetkým jej podstatnej zložky, finálnej spotreby obyvateľstva.

V analýze sa obmedzujeme iba na tú časť finálnej spotreby, ktorú si obyvateľstvo plne platí zo svojich disponibilných peňažných príjmov.

Podiel osobitnej spotreby obyvateľstva na použitom národnom dôchodku sa v ČSSR vyvíjal takto (tab. 12):

V súvislosti s ekonomickým rastom a s rastom disponibilných peňažných príjmov obyvateľstva dochádza v spotrebe obyvateľstva k týmto štrukturálnym zmenám:

- rastie podiel spotreby služieb a klesá podiel spotreby hmotných statkov (priemyslového a potravinárskeho tovaru) na celkovej spotrebe obyvateľstva;

- v rámci spotreby hmotných statkov rastie spotreba priemyselných tovarov rýchlejšie ako spotreba potravinárskych tovarov, to znamená, že podiel spotreby potravín na spotrebe hmotných statkov klesá, naproti tomu podiel spotreby priemyselného tovaru na spotrebe hmotných statkov narastá;

- vnútri spotreby priemyselných tovarov sa uskutočňuje výrazná štrukturálna zmena v tom zmysle, že podiel priemyslových tovarov krátkodobej spotreby na celkovej spotrebe priemyselných tovarov sa stabilizuje, zatiaľ čo podiel tovarov dlhodobej spotreby (dlhodobého použitia) výrazne narastá.

Všeobecne platí, že až vysoká úroveň určitej ekonomiky umožňuje relatívne vysokú úroveň príjmov obyvateľstva. Úroveň výroby podmieňuje vysokú úroveň osobnej aj spoločenskej spotreby. V závislosti od rozvoja spoločenskej výroby sa rieši problematika rozhodujúcich faktorov, ktoré pôsobia na osobnú a spoločenskú spotrebu, ako napr. výška a úroveň nominálnych príjmov, kvantita a kvalita spotrebného tovaru a služieb, hladina maloobchodných cien spotrebných tovarov a služieb atď.

Treba zdôrazniť, že rozvoj spoločenskej výroby v podstatnej miere podmieňuje aj rozsah pracovného a voľného času a premieta sa do celkového spôsobu života ľudí.

Stupeň rozvoja spoločenskej výroby sa tiež premieta do spotrebiteľských preferencií. Závislosti medzi ekonomickým rastom na jednej strane a spotrebou obyvateľstva na druhej strane sú veľmi tesné a dokázateľné. Svedčí o tom práca

Tabuľka 12

Osobná spotreba v ČSSR a jej podiel na použitom národnom dôchodku

Rok	Osobná spotreba v mld Kčs stálych cien	Podiel osobnej spotreby na použitom národnom dôchodku (v %)
1948	54,2	76,34
1949	55,9	72,13
1950	65,0	77,29
1951	65,6	70,7
1952	67,1	64,77
1953	64,7	60,24
1954	73,7	66,46
1955	79,6	64,98
1956	86,1	67,11
1957	93,4	66,52
1958	94,4	63,14
1959	99,2	62,43
1960	105,6	63,29
1961	103,8	60,77
1962	106,3	61,84
1963	107,4	65,21
1964	110,7	65,97
1965	116,3	66,38
1966	122,5	64,41
1967	131,4	59,40
1968	145,5	59,90
1969	155,1	60,09
1970	156,8	67,90
1971	164,5	58,17
1972	172,6	57,78
1973	181,5	56,38
1974	193,1	55,74

maďarských ekonómov prof. F. Jánossyho a É.Ehrlichovej. Konkrétne É. Ehrlichová vo svojej práci [2, s. 167—184] porovnáva hrubý národný produkt na jedného obyvateľa v 25 kapitalistických štátoch a 7 socialistických štátoch. Na základe tejto analýzy robí poradie jednotlivých štátov, pokiaľ ide o hrubý národný produkt na jedného obyvateľa. Ďalej konštruuje ukazovateľ osobná spotreba na jedného obyvateľa a na jeho základe opäť robí poradie jednotlivých štátov.

Na tejto analýze je zaujímavá práve skutočnosť, že poradie jednotlivých štátov urobené na základe hrubého národného produktu na jedného obyvateľa, až na nepatrné výnimky (sú také malé, že sú zanedbateľné), zodpovedá poradiu jednotlivých štátov, ktoré je urobené na základe ukazovateľa osobná spotreba na jedného obyvateľa.⁸

⁸ Osobnou spotrebou sa tu nerozumie osobná spotreba tak, ako ju poznáme z bilancie spoločenského produktu a národného dôchodku, ale osobná spotreba, ktorá sa skladá z týchto elementov: spotreba obilnín (múky a múčnych výrobkov), živočíšnych prote-

Ekonomický rast a štrukturálne zmeny musia byť nielen objektom plánovania, ale ešte predtým aj objektom prognózovania. Prognóza totiž vo všeobecnosti predstavuje vedecký fundament pre vypracúvanie národohospodárskych plánov. Keď objektom prognózovania bude ekonomický rast, nemôžeme sa uspokojiť iba s tým, že budeme prognózovať ekonomický rast v závislosti od faktorov ekonomického rastu. Bolo by to nedostačujúce a zákonite by to vyústilo do situácie, keď by sme mohli hovoriť o ustrnutí štrukturálnych premien, o fosilizácii. Preto sme v predloženej stati skúmali vzťah ekonomického rastu a štrukturálnych zmien.

K plánovaniu a prognózovaniu tempa ekonomického rastu treba v súčasnosti pristupovať kompaktnšie a komplexnejšie. Tento komplexnejší prístup spočíva v tom, že okrem faktorov ekonomického rastu prihliadame pri prognózovaní aj na stimuly ekonomického rastu a ich vplyvu na faktory ekonomického rastu a že ekonomický rast neprognozujeme a neplánujeme autonómne, nezávisle od štrukturálnych zmien, ale v bezprostrednej spojitosti s vopred vytipovanými štrukturálnymi zmenami. Takýto komplexný prístup k prognózovaniu ekonomického rastu umožní presadzovať a realizovať štrukturálne zmeny v národnom hospodárstve cieľavedome, v prospech vopred určeného, hoci len všeobecného cieľa. Nástrojom pravidelného a permanentného realizovania štrukturálnych zmien sa stáva štátny plán rozvoja národného hospodárstva ako rozhodujúci a nezastupiteľný nástroj riadenia socialistickej ekonomiky i jej jednotlivých častí.

Chápeme, že pristupovať k prognózovaniu tempa ekonomického rastu v naznačenej komplexnosti je nesporne zložitý prípad, ktorý bude vyžadovať postupné, príp. parciálne riešenia. Tieto postupné, event. parciálne riešenia budú úspešné iba vtedy, ak sa bude môcť uskutočniť ich syntéza.

K prognózovaniu tempa ekonomického rastu v národnom hospodárstve pristupuje aj ďalší komplikujúci moment. Nie je totiž možné izolovane sa zaoberať problémami ekonomického rastu, faktormi, stimulmi a štrukturálnymi zmenami v ekonomike. Osobitnú pozornosť treba venovať ekonomickým vzťahom, ich vplyvu na ekonomický rast a štrukturálne zmeny v socialistickej ekonomike, v komplexe alebo v jednotlivých socialistických ekonomikách.

Literatúra

- [1] Dlouhodobé časové řady, VÚSEI, Praha 1975.
- [2] EHRlich, E.: Economic Development and Personal Consumption Levels: an International Comparison. Acta Oeconomica 1971, Vol. 6 (3).
- [3] Études économiques de l'OECD. Paris, août 1974.
- [4] GOLDMANN, J. a kol.: Problémy československé ekonomiky roku 1990. Praha, Ekonomický ústav ČSAV 1974.

ínov, cukru, kávy, čaju, klasického textilu, syntetického textilu. Ďalej sa sem zahrňujú byty, ich vybavenosť (napr. kúpeľňami, telefónmi), spotreba elektrickej energie v domácnostiach, autá, rádiá a televízory, nemocničné postele, nákup novín a časopisov a pod.

- [5] HETMAN, F.: L' Europe de L'Abondance. Paris, Librairie Fayard 1967.
- [6] HLAVÁČ, J. — ŠAFÁŘ, J.: Formování struktury československé ekonomiky. Praha, VÚPRNH 1971.
- [7] MELIŠEK, F. — MOKRÝ, V.: Analýza faktorov tempa ekonomického rastu. Ekon. Čas., 21, 1973, č. 4.
- [8] MELIŠEK, F. — MOKRÝ, V.: Závislosti medzi vybranými makroekonomickými ukazovateľmi a typmi technického pokroku. Ekon. Čas., 22, 1974, č. 4.
- [9] SMUTNÁ, A.: Způsob centrálního řízení strukturálního vývoje národního hospodářství. [VP 14.] Praha, VÚPRNH 1972.
- [10] ZEMAN, K.: Vnější ekonomické podmínky ČSSR v dlouhodobém výhledu. Polit. Ekon., 22, 1974, č. 2.

АНАЛИЗ СТРУКТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В ГЛАВНЫХ ОБЛАСТЯХ ЭКОНОМИКИ

МЕЛИШЕК, Франтишек — МОКРЫ, Владимир

Авторы обращают внимание на конкретные структурные изменения в следующих областях:

- а) в области накопления средств, необходимых для развития народного хозяйства,
- б) в области отраслевой структуры общественного продукта и национального дохода,
- в) в области отраслевой структуры занятости в народном хозяйстве,
- г) в области внешних экономических отношений,
- д) в области личного потребления населения как существенного звена жизненного уровня.

Авторы припоминают, что это один из возможных подходов к исследованию структурных изменений в народном хозяйстве и, что этот подход типично макроэкономический. Это значит, что предметом исследования являются структурные изменения только на макроэкономическом уровне.

Авторы обращают внимание на возможности других подходов к исследованию структурных изменений и на то, что структурные изменения можно исследовать на уровне макро- и микроэкономической.

Каждая область структурных изменений анализировалась на основе данных или часовых рядов с 1948 до 1974 года. Хотя эти временные ряды для анализа структурных изменений можно считать достаточно длинными, появляются моменты, которые снижают доказательную способность упомянутых временных рядов. Таким отрицательным моментом является не всегда достаточная гомогенность. С этой точки зрения всегда необходимо подводить итоги, к которым авторы приходят при анализе структурных изменений.

ANALYSIS OF STRUCTURAL CHANGES IN PRINCIPAL AREAS OF ECONOMY

MELIŠEK, František — MOKRÝ, Vladimír

The authors consider structural changes in the following areas:

- a) Accumulation of means needed for the development of national economy;
- b) Sectoral structure of social product and national income;
- c) Sectoral structure of employment in national economy;

- d) External economic relationships;
- e) Personal consumption of inhabitants as an essential component of the standard of living.

The authors remaind that this is one of possible approaches to the investigation of structural changes in national economy and that this is a typical macroeconomic approach. This means that the subject of the investigation consists in structural changes only on a macroeconomic level.

They also pay attention to possibilities of other approaches to investigations of structural changes and that the structural changes can be considered from macroeconomic, mezzoeconomic and microeconomic positions.

Each area of structural changes was analyzed on the basis of data or on the basis of time series from 1948 till 1974. Although these time series for the analysis of structural changes can be considered as sufficiently long, there are moments decreasing the output ability of these time series. Such a negative moment can be represented by an insufficient homogeneity. From this standpoint it is necessary to judge the conclusions which were drawn out by the authors in their analysis of structural changes.

Možnosti využitia poznatkov teórie navedenia v ekonomickej analýze

ANDRÁŠIK, Ladislav

I.

V teoretickej aj aplikovanej ekonómii sa pomerne často vyskytujú úlohy, v ktorých treba realizovať prechod ekonomiky z východiskovej polohy, prípadne z východiskovej trajektórie, na cieľovú cestu pohybu ekonomiky. Obvykle sa k tejto hlavnej úlohe pridružujú ďalšie požiadavky, napríklad potreba realizovať uvedený prechod za najkratší čas, prípadne realizovať prechod tak, aby sa neprekročili vopred určené obmedzenia.

Takou úlohou je napríklad úloha analyzovať, resp. realizovať vyrovnanie úrovne ekonomického rozvoja medzi dvojicou či väčším počtom krajín, alebo realizovať prechod ekonomiky z východiskovej polohy, resp. východiskovej trajektórie rastu na optimálnu cestu, či realizovať navedenie ekonomiky na plánovanú cestu, z ktorej sa predtým z nejakého dôvodu vychýlila. Je zaujímavé, že s podobnými úlohami navedenia sa možno stretnúť aj v prírode, v technickej alebo vojenskej praxi. V týchto prípadoch ide najčastejšie o takzvané procesy prenasledovania. Ako príklad možno uviesť poľovníckeho psa, ktorý prenasleduje zajaca (autonómne navedenie), alebo protiletadlovú raketu, ktorú z pozemného riadiaceho centra navádzajú na nepriateľské lietadlo (neautonómne navedenie). Dal by sa uviesť celý rad ďalších, veľmi zaujímavých analógií medzi týmito procesmi a procesmi ekonomického navedenia.

Už na prvý pohľad je zrejmé, že pokiaľ ide o ekonomické úlohy, analýza procesov navádzania je oveľa komplikovanejšia ako v uvedených prípadoch. Napriek tomu, pri ich porovnaní možno zistiť, že popri odlišných črtách existujú aj mnohé veľmi podobné prvky zásadného významu, ktoré oprávňujú zaradiť procesy ekonomického navedenia do všeobecnejšej triedy procesov navedenia. Pravda, v tejto súvislosti môže vzniknúť oprávnená otázka, či treba formulovať osobitný problém ekonomického navedenia, keď je už pomerne široko rozpracovaná teória samočinného riadenia, resp. regulovania v ekonómii. Alebo z užšieho hľadiska by mohla byť rovnako oprávnená otázka, či by nebolo lepšie hovoriť o aplikácii

teórie prenasledovania na riešenie dynamických úloh v ekonómii, než o teórii ekonomického navedenia. Odpovedať na tieto otázky znamená jednak presne definovať pojem navádzania v ekonómii, jednak porovnať ho s ostatnými pojmami z oblasti teórie riadenia a regulácie.

Teóriu ekonomického navedenia považujeme za súčasť teórie samočinného riadenia v ekonómii. Predmetom teórie navedenia je však len určitá oblasť problémov samočinného riadenia. Zaujíma sa len o procesy prechodu z východiskového bodu (trajektórie) do cieľového bodu (trajektórie), teda len o udalosti, ktoré pretrvávajú v tomto prechodnom období.

V tejto súvislosti má sám pojem navádzania aj dôležitý inštruktívny význam. Ide nám predovšetkým o zdôraznenie takého priameho a cielavedomého pôsobenia (ovládania) na riadený objekt, ktoré vo svojom dôsledku vedie tento objekt do cieľovej polohy (pevného alebo pohybujúceho sa bodu na cieľovej trajektórii). Je zrejmé, že udalosti v prechodnom období závisia predovšetkým od

- všeobecného správania cieľového objektu,
- samočinného správania riadeného objektu,
- vlastného pôsobenia na riadený objekt.

Pri odôvodňovaní teórie ekonomického navedenia ako zvláštnej časti teórie samočinného riadenia ekonomiky má dominantné postavenie cieľový objekt.¹ Správanie cieľového objektu vtlačá prechodnému procesu svojský charakter. Vo veľmi všeobecnej rovine možno v tomto zmysle hovoriť o troch typoch cieľových objektov:

1. Cieľový objekt sa k činnosti navádzaného objektu správa neutrálne; jeho pohyb možno deterministicky alebo pravdepodobnostne opísať (chýba spätná väzba s navádzaným objektom). Charakteristickým prípadom z technickej praxe je napríklad navedenie kozmickej lode na vypočítanú obežnú dráhu. V ekonomickej teórii ide napríklad o analýzu procesu navedenia ekonomiky na optimálnu trajektóriu rastu.

2. Cieľový objekt sa k činnosti navádzaného objektu nespráva neutrálne; jeho pohyb nemožno presne opísať bez poznatkov o pohybe (riadení) navádzaného objektu (existuje spätná väzba s navádzaným objektom), pričom pohyb navádzaného objektu možno deterministicky alebo pravdepodobnostne opísať.

V druhom prípade možno rozlíšiť dva podtypy správania cieľového objektu:

a) Cieľový objekt kooperuje s navádzaným objektom pri realizácii procesu navedenia (cieľový objekt sa na tomto procese zúčastňuje v pasívnej úlohe). Účinnú technickú aplikáciu tohto prípadu sme mohli všetci pozorovať pri televíznom prenose kozmického stretnutia Sojuz-Apollo. V ekonomickej teórii môže ísť napríklad o analýzu úlohy vyrovnávania úrovne ekonomického rozvoja medzi dvojicou alebo väčším počtom socialistických krajín.

¹ Predpokladáme, že pre navádzaný objekt je žiadúce dosiahnuť cieľovú polohu, t. j. zaujať polohu cieľového objektu v určitom časovom okamihu.

b) Cieľový objekt sa správa antagonisticky protirečivo k činnosti navádzaného objektu, usiluje sa znemožniť navedenie. Klasickým prípadom z vojenskej praxe alebo zo živočíšnej ríše je úloha prenasledovania, napr. mangusta a kobra, aligátor a chlapec, lev a gladiátor a pod. V ekonomickej oblasti môže ísť o analýzu procesu hospodárskeho súťaženia socializmu s kapitalizmom, o analýzu ekonomickej stránky pretekov v zbrojení, o analýzu kapitalizmu ako dynamického konfliktu medzi robotníckou triedou a kapitalistami a pod., pričom pre ekonomickú analýzu nie je rozhodujúce, či proces nadobudne formu „únikového“ boja (lev a gladiátor), alebo „stretávacieho“ boja (mangusta a kobra).

Teória ekonomického navedenia zahŕňa všetky uvedené formálne typy procesov navádzania, preto napríklad o úlohe prenasledovania môžeme hovoriť ako o úlohe navedenia v užšom zmysle slova. Po tomto nevyhnutnom objasnení základných problémov analýzy procesov navádzania netreba azda osobitne zdôrazňovať, že teória ekonomického navedenia v širšom zmysle by sa mala zaoberať predovšetkým metodologickou stránkou analýzy, konštruovania a realizácie prechodných trajektórií ekonomických systémov (objektov). Na súčasnom stupni našich poznatkov ide predovšetkým o extenzívne využitie existujúceho aparátu aplikovanej matematiky.

Ako je známe, procesy navedenia, ako veľmi komplikované rozhodovacie procesy, zaujali matematikov už veľmi dávno. Podnety pre ich prácu vychádzali v prvom rade z vojenstva, neskôr z kozmonautiky. Pravda, spočiatku išlo len o sporadické pokusy exaktne riešiť tieto úlohy. Možno povedať, že až po I. svetovej vojne sa začína intenzívny a systematický teoretický aj aplikačný výskum problémov prenasledovania a navedenia.

Americký raketový výskumník R. H. Goddard uverejnil v roku 1919 článok [23] o spôsobe dosahovania extrémnych výšok telesa poháňaného raketovým motorom.² Dokázal, že takú úlohu nie je možné riešiť štandardnými metódami variačného počtu. Tým sa významne pričínil o vznik a rozvoj neklasických metód variačného počtu v aplikačnej polohe, ako aj otázok navedenia a prenasledovania.

V súčasnosti sa všeobecne uznáva, že rozhodujúcu úlohu v rozvoji teórie prenasledovania zohrali sovietski vedci, ktorí v období medzi vojnami položili základy a po II. svetovej vojne široko rozvinuli matematickú teóriu optimálnych procesov ako *logiku* prenasledovacích a navádzacích procesov. Celkom výnimočné miesto v dejinách tejto teórie nepochybne patrí sovietskym matematikom, ktorí pracovali sprvu pod priamym vedením, resp. pod vplyvom akademika L. S. Pontrjagina. Ide predovšetkým o matematikov V. G. Bolťanského, R. V. Gamkrelidzeho, J. F. Miščenka, D. L. Kelendžeridzeho a ďalších.³ V aplikačných úlohách patrí popredné miesto sovietskemu vedcovi A. A. Feldbaumovi [17, 18]. Bol jeden z prvých, kto sa pokúsil riešiť úlohy optimálnej regulácie bez použitia metód klasického variačného počtu.

² Poznámavame, že v súčasnosti existuje široká trieda úloh na podobnú tému. Mnohé z nich sú uvedené v [4 a 11].

³ Ide o práce [7, 8, 9, 17, 18, 20] a ďalšie, včítane tých, ktoré pochádzajú od úplne novej generácie matematikov začínajúcich tvoriť na prelome 60.-70. rokov.

Hlavným a rozhodujúcim prúdom v rozvoji teórie a metodológie navedenia a prenasledovania sa stali „neklasické“ variačné úlohy, vybudované predovšetkým na základe „princípu maxima“ L. S. Pontrjagina, ktorý sa rýchlo rozšíril aj za hranice Sovietskeho zväzu, a to jednak v aplikáciách, ale aj v ďalšom teoretickom rozvíjaní. Na širokej základni sa začal rozvíjať výskum tejto oblasti aplikovanej matematiky predovšetkým v USA. Približne v rovnakom období ako výskumy, ktoré neskôr viedli k sformulovaniu princípu maxima, vznikali a začali sa rozvíjať dve ďalšie línie optimálnych procesov, a to dynamické programovanie⁴ v USA a aplikované metódy funkcionálnej analýzy v ZSSR a v Poľsku. Treba si, pravda, uvedomiť, že sa ďalej rozpracúvali aj metódy klasického variačného počtu, najmä v smere aplikácie na stále nové úlohy sledovania, navedenia a prenasledovania.

Medzi dynamickým programovaním, princípom maxima a klasickým variačným počtom je celý rad väzieb a spoločných črt, ktoré sa využívajú aj v riešení úloh prenasledovania. Závažným vkladom do teórie prenasledovacích procesov sú práce sovietskeho matematika D. L. Kelendžeridzeho [25,26], ako aj novšie práce L. S. Pontrjagina, J. F. Miščenka, R. V. Gamkrelidzeho, G. L. Charatišviliho a ďalších.⁵ Ich práce znamenajú významný príspevok pre rozpracovanie teórie diferenciálnych hier.⁶ Hoci je na prvý pohľad zjavné, že tieto práce nájdu uplatnenie predovšetkým v technickej a vojenskej praxi, nazdávame sa, že môžu mať veľký analytický význam pri riešení ekonomických úloh, naznačených v úvode predloženého článku. Naopak, prvé výsledky, ktoré sa získali z aplikovania metód klasického variačného počtu a princípu maxima v ekonomickej analýze, jednoznačne nasvedčujú tomu, že pri ich širšom použití možno očakávať objavenie nielen relevantnejších, ale veľmi pravdepodobne aj celkom nových spôsobov aplikácie pri analýze rôznych zložitých úloh z oblasti ekonomickej dynamiky.

K uvedenému konštatovaniu nás oprávňuje predovšetkým to, že tieto metódy sa v ekonomickom výskume používajú len veľmi krátky čas, takže vlastne ešte neprekročili štádium prvotného poznávania ich možností. Ako je známe, metódy klasického variačného počtu pre potreby ekonomickej analýzy po prvý raz aplikoval americký ekonóm a štatistik Harold Hotelling.⁷ Roku 1925 uverejnil člán-

⁴ Ide o výsledky práce výskumníkov spoločnosti RAND v Santa Monica, ktoré boli spočiatku utajované. Ako je známe, začali sa uverejňovať okolo roku 1953. Široký ohlas a uznanie si získala táto metóda po vyjení základnej práce R. Bellmana [5].

⁵ Ide o celý rad ich prác z teórie diferenciálnych hier, o optimálnom prenasledovaní a unikaní, sledovaní a pod., ktoré sa objavili na prelome 60.-70. rokov, predovšetkým v zborníkoch *Doklady Akademii Nauk SSSR*, napr. Pontrjaginova práca, ktorá vyšla aj v USA [35].

⁶ Avner Friedman vo svojej práci [19] píše, že diferenciálne hry sú také, v ktorých postavenie hráčov sa mení spojito v čase. Vo väčšine prác v tomto predmete sa predpokladá, že hráč má k dispozícii kompletné momentálne informácie o regulačných funkciách, ktoré používajú všetci hráči, avšak ani jeden z nich nevie, ako sa budú protihráči správať v budúcnosti.

⁷ V súčasnosti sa klasický variačný počet stal jednou z základných optimalizačných metód v ekonomickej analýze dynamických procesov.

nok o znehodnocovaní [24], v ktorom sformuloval prvý všeobecný model znehodnocovania kapitálu. O tri roky neskôr vyšiel článok anglického ekonóma, filozofa a matematika Franka P. Ramseya o matematickej teórii sporenia [37], v ktorom tiež použil klasický variačný počet, a to pre riešenie optimálnej alokácie spotreby a akumulácie v nekonečnom časovom horizonte.

V širšom meradle sa začínajú tieto metódy uplatňovať až po druhej svetovej vojne. Popri klasickej metóde sa postupne začína presadzovať aj neklasický variačný počet a niektoré nové metódy matematickej teórie optimálnych procesov, predovšetkým Pontrjaginov princíp maxima. Široké uplatnenie našli (predbežne) v teórii optimálneho ekonomického rastu.⁸

Celý rad modelov optimálneho ekonomického rastu, v ktorých sa používa princíp maxima, sa objavuje na začiatku šesťdesiatych rokov. Ich prúd je stále širší a v súčasnosti už existuje temer neprehľadné množstvo modelov optimálneho ekonomického rastu, ktoré tak či onak využívajú metódy matematickej teórie optimálnych procesov. Žiaľ, pre nedostatok miesta sa nemôžeme týmito modelovými prístupmi bližšie zaoberať, hoci sú veľmi zaujímavé.⁹ Chceme však zdôrazniť, že z hľadiska nášho prístupu predstavujú len jednu, relatívne úzku a izolovanú aplikáciu teórie optimálnych procesov.

Na rozdiel od nich teória ekonomického navedenia by mohla zahŕňať všetky tie ekonomické procesy, v ktorých možno nájsť funkčnú analógiu s procesmi prenasledovania z prírody alebo z technickej či vojenskej praxe. Aby sme to lepšie ilustrovali, uvedieme v ďalšej časti niekoľko príkladov, v ktorých sa rieši úloha optimálneho navedenia ekonomiky na cieľovú cestu pomocou doteraz známych a v technickej praxi čiastočne overených postupov.

II.

Ako sme spomenuli na začiatku článku, v ekonomickej teórii i praxi sa stretávame s rôznymi úlohami, v ktorých treba analyzovať riadený proces postupného zblížovania a stretnutia dvoch pohybujúcich sa ekonomických objektov (systémov), t. j. cieľového a navádzaného ekonomického systému. Medzi najilustratívnejšie úlohy tohto druhu patrí napríklad:

- úloha vyrovnávania úrovne ekonomického rastu,
- navedenie ekonomiky na optimálnu cestu rastu,
- úloha vyrovnávania vojno-ekonomických potenciálov a dynamické modely ekonomickej stránky pretekov v zbrojení,
- rôzne úlohy štrukturálnych zmien ekonomiky,

⁸ Je zaujímavé, že na začiatku 60. rokov sa celý rad buržoázných ekonómov pokúša aplikovať princíp maxima na riešenie vysoko formalizovaných modelov optimálneho ekonomického rastu. O neadekvátnosti a nekompletnosti týchto pokusov píšeme v kandidátskej dizertačnej práci [3].

⁹ O tejto problematike pripravujeme pre Ekonomický časopis samostatný článok. Bude naväzovať na náš článok *Formovanie buržoázných teórií optimálneho ekonomického rastu*, ktorý obsahuje všeobecné východiská kritiky tohto smeru buržoázných teórií.

— analýza procesov plnenia plánu, odstraňovania disproporcií a zavádzania korekcií do plánu,

— analýza procesov hospodárskeho súťaženia socializmu s kapitalizmom a celý rad iných, veľmi zaujímavých úloh.¹⁰

Načrtujeme teraz niektoré z týchto úloh a uvedieme náš prístup k ich riešeniu. Pritom považujeme za nevyhnutné vopred zdôrazniť, že ide o technicko-ekonomické, funkčné modely, ktorých operatívna zložka (navádzaný ekonomický systém) je vsadená do prostredia socialistických výrobných vzťahov.

a) *Príklad optimálneho navedenia hypotetickej ekonomiky na dominantnú cestu stáleho stavu rastu*¹¹

Uvažujeme hypotetickú ekonomiku, ktorá sa pohybuje na nejakej ceste stáleho stavu rastu,¹² nazvime ju východiskovou cestou stáleho stavu rastu. Predpokladajme ďalej, že uvedená cesta leží pod dominantnou cestou stáleho stavu rastu. Chceme našu myšlenú ekonomiku riadiť tak, aby sa čo najskôr dostala na dominantnú cestu stáleho stavu rastu. Okrem toho žiadame, aby počas prechodu na túto cestu spotreba, ktorá pripadá na jedného obyvateľa, neklesala pod určenú východiskovú úroveň.

Aby sa ekonomika dostala z pôvodnej cesty stáleho stavu rastu¹³ na dominantnú cestu stáleho stavu rastu, treba dočasne zvýšiť mieru akumulácie (pre lepšiu zrozumiteľnosť predpokladáme len jeden jediný zdroj urýchlenia rastu jednotkových veličín — zvyšovanie miery akumulácie). Tým sa však ekonomika vychýli z pôvodnej cesty stáleho stavu rastu, t. j. z rovnovážneho rastu.

Nastanú totiž tieto zmeny oproti ceste stáleho stavu rastu:

— výrobné fondy budú rásť väčším tempom ako pracovné sily, v dôsledku toho začne klesať — zodpovedajúco rozdielom tempa rastu výrobných fondov a pracovných síl — hraničná efektívnosť výrobných fondov;

¹⁰ Považujeme za nevyhnutné zdôrazniť, že všetky uvedené úlohy riešené pomocou matematických metód majú predovšetkým kvalitatívny význam, sú veľmi inštruktívne a ilustratívne. Majú teda veľký význam ako prostriedok názornosti v ekonomickom (základnom i aplikačnom) výskume. Je zaujímavé, že všetky doteraz známe postupy z teórie optimálneho ekonomického rastu a optimálnej hospodárskej politiky, napr. problematiku magistrál, „zlaté“ pravidlá akumulácie a pod. možno nahradiť postupmi z teórie navedenia. Získané výsledky majú veľkú *explanačnú* hodnotu.

¹¹ Dominantnou cestou stáleho stavu rastu nazývame situáciu, v ktorej pri danom tempe rastu obyvateľstva sa akumuluje taký konštantný podiel z jednotkového národného produktu, ktorý zabezpečuje trvale maximálnu spotrebu na jedného obyvateľa [32]. V buržoáznej literatúre sa tento stav nazýva cestou „zlatého“ pravidla akumulácie. V tomto prvom príklade chceme ilustrovať teóriu ekonomického navedenia pre prípad, keď sa cieľový objekt správa voči navádzanému objektu neutrálne.

¹² Ide tu, vo formálnej rovine, o obdobu teórie cesty „zlatého veku“, ktorú celkom neadekvátne kapitalistickej ekonomike sformulovali buržoázni ekonómi na prelome 50.—60. rokov. Ako je známe, na tejto ceste je tempo rastu ekonomiky totožné s tempom rastu obyvateľstva, resp. s tempom rastu zamestnaného obyvateľstva.

¹³ Pre nejaké tempo rastu obyvateľstva možno skonštruovať celú množinu takých rovnovážnych ciest ekonomiky, ktoré sa od seba líšia v hodnote spotreby pripadajúcej na jedného obyvateľa.

- zvýšením miery akumulácie sa proporcionálne zníži miera spotreby;
- v dôsledku klesania hraničnej efektívnosti výrobných fondov bude rásť koeficient fondovej náročnosti, čiže na dosiahnutie prírastku jednotky čistého spoločenského produktu bude treba vynakladať stále väčšie investície. To zapríčiní pokles spotreby.

Uvedeným nepriaznivým dôsledkom treba v období prechodu ekonomiky na dominantnú cestu stáleho stavu rastu zabrániť. Vytýčime si, ako sme už naznačili, dva ciele:

- realizovať prechod ekonomiky na dominantnú cestu stáleho stavu rastu za najkratší čas, teda z množiny prístupných T_i (T - dĺžka obdobia prechodu) hľadáme najmenšie T také, že

- v intervale $0 \leq t \leq T$ spotreba na jedného obyvateľa neklesne pod požadovanú východiskovú úroveň spotreby c_0 .

V matematickej teórii optimálnych procesov patrí táto úloha do triedy lineárnych úloh na optimalizáciu regulačného obdobia s obmedzenými parametrami. V ďalšej časti načrtujeme riešenie aplikovaním Pontrjaginovho princípu maxima.¹⁴

Pohyb ekonomiky, ktorú chceme naviesť na cieľovú cestu rastu, budeme regulovať prostredníctvom regulátora u . Uvedený regulátor možno zvoliť z intervalu $u \leq 1$. V ekonomickej interpretácii to znamená dve možnosti:

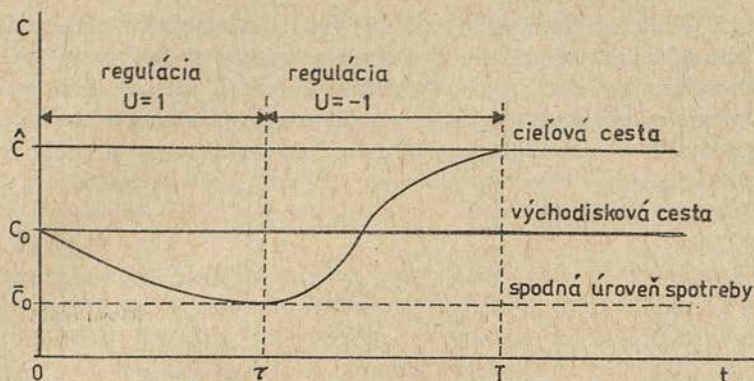
a) $u = 1$; urýchľovať proces znižovania rozdielu medzi navádzanou ekonomikou a cieľovým objektom,

b) $u = -1$; spomaľovať proces znižovania rozdielu medzi nimi.

V pôvodnom stave je rozdiel medzi ekonomikami v čase konštantný, pretože sa obe pohybujú na cestách stáleho stavu rastu.¹⁵ Po zapojení regulátora $u = 1$ začne sa rozdiel znižovať, pričom tempo tohto znižovania rastie. Keď prepojíme reguláciu na $u = -1$, rozdiel sa znižuje ďalej, ale tempo znižovania klesá. Vyplýva z podstaty veci, že charakter znižovania rozdielu nezávisí len od zvolenej polohy regulátora, ale aj od vlastností použitej výrobnej funkcie, teda v tomto prípade v dôsledku klesania hraničnej produktivity výrobných fondov bude treba na jednotku zmenšenia rozdielu stále väčšiu akumuláciu. To spôsobí najprv klesanie a potom rast spotreby na hlavu obyvateľa. Tempo klesania bude pri regulácii $u = 1$ klesajúce a pri regulácii $u = -1$ bude najprv jednotková spotreba rásť zrýchleným tempom a po prekonaní inflexného bodu sa tempo rastu jednotkovej spotreby začne spomaľovať. V čase T sa rast jednotkovej spotreby zastaví, lebo hodnota c dosiahla cieľovú úroveň. Tento proces sme názorne zachytili na grafe 1. Dôležitou úlohou je určiť okamih prepnutia regulácie $u = 1$ na $u = -1$, pretože od toho závisí optimálnosť celého procesu navedenia. Práve toto umožňuje princíp maxima, ktorý vyvinul L. S. Pontrjagin so svojimi

¹⁴ V buržoáznej ekonomickej literatúre sa možno stretnúť s niekoľkými samostatnými pokusmi aplikovať Pontrjaginov princíp maxima na riešenie problémov optimálneho ekonomického rastu. Píše o nich tiež J. Sojka vo svojej knihe [40].

¹⁵ Jednoduchý a veľmi zrozumiteľný výklad rovnovážnej cesty (cesty „zlatého veku“) podáva Allen vo svojej knihe [1], napr. na s. 211-215.

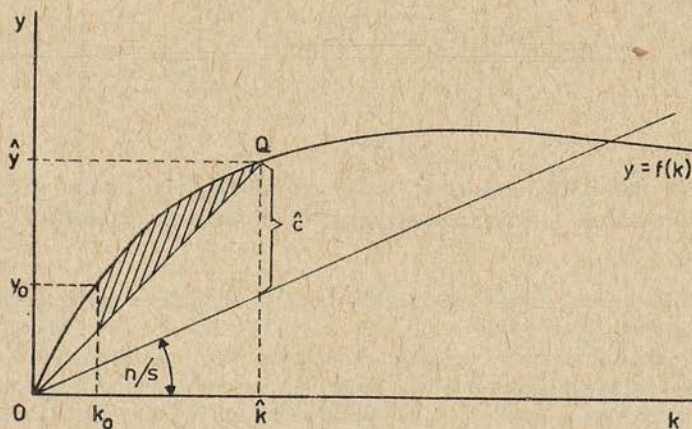

Graf 1.

spolupracovníkmi [36]. Ide o preslávenú úlohu na optimalizáciu regulačného obdobia.

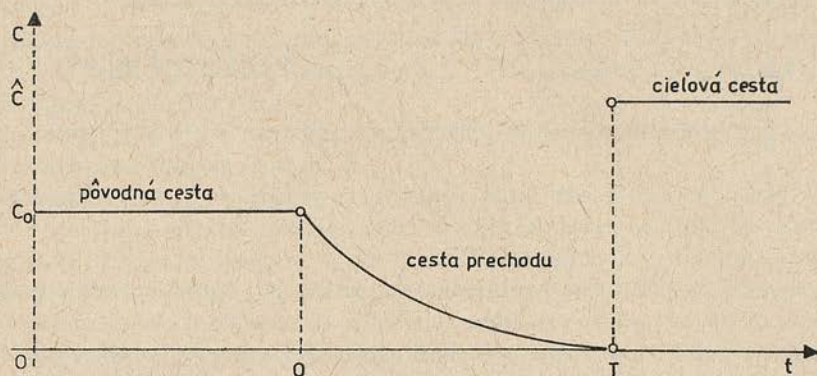
Použitím regulátora u , ktorý zrýchľuje a spomaľuje proces zmenšovania rozdielu medzi uvádzanou a cieľovou ekonomikou, sme zaviedli spojitú zmenu miery akumulácie v intervale $0 < t < \tau$ a intervale $\tau < t < T$. Pravda, existuje aj oveľa jednoduchší prístup, keď mieru akumulácie zvolíme jednorazovo ako konštantu. V tomto prípade musí platiť, že novozvolená miera akumulácie bude väčšia ako tá, ktorá udržiava ekonomiku na východiskovej ceste „zlatého“ veku. Jednoduchými úvahami sa možno presvedčiť, že voľba konštantnej miery akumulácie má svoje krajné hranice, t. j. maximum a minimum.

Maximálnu mieru akumulácie dostaneme jednoduchou geometrickou manipuláciou, ako ukazuje graf 2. Začiatok súradnicového systému spojíme bodom Q.

Graf 2.

Získame novú tetivu výrobnjej funkcie $Y = f(k)$. Jej smernica nám udáva nové pravidlo akumulácie, ktoré zabezpečí pohyb z východiskovej cesty na cieľovú cestu. V dôsledku vlastností výrobnjej funkcie $Y = f(k)$ bude postupne klesať jednotková spotreba, až dosiahne nulu, ako ukazuje vyšrafovaná plocha. Pribeh jednotkovej spotreby v čase vidno na grafe 3.

Graf 3.

Množina tetív, ktoré môžeme viesť medzi bodmi P a Q , dáva možnosti volby prechodných trajektórií medzi pôvodnou a cieľovou cestou.

Zvoliť optimálnu stratégiu navedenia v uvedenom prípade možno veľmi ťažko, pretože chýbajú vhodné nástroje optimalizácie. Ak by sme však pripustili možnosť po častiach spojitaj regulácie takej, že

$$u = \frac{\dot{K}}{Y}, \quad (1)$$

pričom

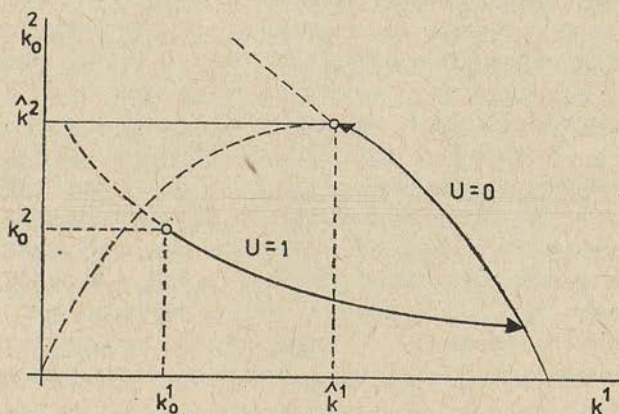
- $U = 1$
- $U = 0$, mohli by sme opäť aplikovaním Pontrjaginovho princípu maxima¹⁶ nájsť optimálnu stratégiu navedenia. Z výsledkov doterajších analýz sme

¹⁶ Ide o úlohy optimalizácie regulačného obdobia. Základný matematický aparát je vzatý z kolektívnej práce [36], s. 11–17 a s. 27–37. Ako je známe, na začiatku 60. rokov sa pokúsili niektorí buržoázni ekonómi o rôzne aplikácie teórie optimálnych procesov aj v širších súvislostiach, teda nielen na teórie optimálneho rastu. O rôznych možnostiach aplikovania tejto teórie na ekonomické úlohy píše A. Laščiak vo svojom článku *Problémy ekonomického rastu a stability z hľadiska matematickej teórie optimálnych procesov* (Ekon. Čas., 23, 1975, č. 9, s. 810).

sa však presvedčili, že pokiaľ ide o názornosť procesu optimálneho navádzania ekonomiky na cieľovú cestu, je lepšie použiť namiesto jednosektorového modelu ekonomiky dvojsektorový model. Analýzu optimálneho ekonomického rastu v prípade dvojsektorovosti robil medzi inými M. Kurz vo svojom článku o minimalizácii prechodu na cestu „zlatého“ pravidla akumulácie.¹⁷ Avšak z priestorových dôvodov tu nemožno jeho analýzu demonštrovať ani po formálnej stránke.¹⁸ Preto uvedieme len grafické riešenie, ktoré zachycuje analógiu nášho prípadu z grafu 2 a 3.

Pripomíname, že sektor 1 vyrába, ako je obvyklé v ekonomickej analýze, výrobné prostriedky a sektor 2 spotrebné predmety. Ako vidieť na grafe, optimálna syntetická stratégia bude takáto: z pravidla akumulácie, ktoré udržiava ekonomiku na východiskovej ceste „zlatého“ veku o úrovni $k_{1(0)}$, $k_{2(0)}$ (pričom k — kapitálová vybavenosť pracovníka), prepne ekonomiku na reguláciu $u = 1$, t. j. celú výrobu sektora 1 umiestnime ako investíciu do sektora výroby výrobných prostriedkov. V dôsledku toho výroba spotrebných predmetov stagnuje (ak sme nezaviedli predpoklad o vyradovaní fondov), klesá zodpovedajúco tempu vyradovania fondov, alebo, ako je to v prípade modelu M. Kurza, spotreba je nulová, lebo všetko práceschopné obyvateľstvo je zamestnané v prvom sektore.

Po uplynutí príslušného času (získame ho ako priesečník dvoch kriviek na grafe 4) prepne ekonomiku na reguláciu $u = 0$, t. j. celú výrobu výrobných prostriedkov investujeme do sektora výroby spotrebných predmetov a v modeli Kurza prejde do tohto sektora aj všetko zamestnané obyvateľstvo. Túto reguláciu

Graf 4.

¹⁷ Ide o jeho článok [28]. V tejto súvislosti sú rovnako zaujímavé aj články D. Cassa [12, 13].

¹⁸ M. Kurz vo svojich článkoch v ostatných rokoch. Podrobnejšie sa podobnou analýzou zaoberáme aj v našich prácach [2, 3].

ponecháme potiaľ, pokiaľ hodnoty $k_{1(t)}$ a $k_{2(t)}$ nedosiahnu úroveň $k_{1(T)}$ a $k_{2(T)}$ (pričom k — kapitálová vybavenosť pracovníka na ceste „zlatého“ pravidla akumulácie). Vtedy je totiž ekonomika navedená na cestu „zlatého“ pravidla akumulácie a možno ju priamo prepnúť na rovnovážne pravidlo akumulácie, ktoré ju na tejto ceste udrží.

Treba, pravda, myslieť na to, že udržiavať výrobu spotrebných predmetov na nule v určitom, pomerne dlhom období je z ekonomického hľadiska nereálne. Preto treba do modelu zaviesť spodné ohraničenie spotreby, t. j. nejakú úroveň c_0 , pod ktorú nemá spotreba nikdy klesnúť. V tomto prípade sa náš regulátor

$$u = \frac{\dot{K}}{Y}$$

upraví napríklad na

$$u = \frac{\dot{K}}{Y - c_0 L_0^{nt}} \quad (2)$$

Netreba azda zdôrazňovať, že taký zásah proporcionálne predĺži obdobie, ktoré je potrebné na navedenie ekonomiky na cieľovú cestu rastu.

Doteraz sme predpokladali, že navedenie ekonomiky na cieľovú cestu rastu realizujeme výlučne len reguláciou veličiny výrobných fondov. Sú však aj iné možnosti. Napríklad namiesto exogénneho rastu obyvateľstva a pracovných síl môžeme skonštruovať model, v ktorom budeme regulovať veličinu L . V ekonomickej literatúre sa možno stretnúť aj s týmto prístupom k úlohe. Niektorí autori nazývajú túto modifikáciu „zlatým“ pravidlom pôrodnosti [32], existujú však aj iné prístupy a celú skupinu označujeme ako modely optimálneho ekonomického rastu, keď je obyvateľstvo endogénne, resp. optimálne regulované.¹⁹

Demonštrovali sme tu jednu z možných analýz procesu optimálneho navedenia ekonomiky z pôvodnej cesty rastu na cestu rastu „zlatého“ pravidla akumulácie. Hoci sa riešenia dosiahnuté v tejto oblasti zdajú byť povzbudivé, výsledky neslobodno preceňovať, pretože väčšina analýz sa pohybuje v príliš zjednodušených podmienkach. Na druhej strane však práve zjednodušujúce predpoklady o modelovaní procesov ekonomického navedenia by mali aspoň na začiatku prispieť k lepšiemu demonštrovaní podstaty, predmetu a metód teórie ekonomického navedenia. Na to má slúžiť aj ďalšia ilustrácia veľmi jednoduchého procesu ekonomického navedenia. V tomto prípade budeme analyzovať proces navedenia, v ktorom cieľový objekt spolupracuje s navádzaným objektom.

¹⁹ S takým prístupom sa možno stretnúť v prácach [15, 30, 31, 34]. Napríklad profesor londýnskej univerzity J. S. Lane obhájil z tejto problematiky svoju doktorskú dizertáciu na stanfordskej univerzite v Kalifornii a problematikou sa zaoberá aj naďalej. Ako sme sa dozvedeli, chystá na túto tému väčšiu monografickú prácu, ktorú mieni dokončiť ešte roku 1975. Zamýšľa v nej integrovať doterajšie výsledky výskumu v tejto oblasti a svoje vlastné výsledky. Napísal tiež kritický komentár k článku [15], ktorý sa má v súčasnosti objaviť v časopise *Econometrica* [31]. Máme k dispozícii rukopis tohto komentára.

b) *Príklad optimálneho vyrovnávania úrovne ekonomického rozvoja*
(Model vyrovnávania s vlastnosťami homeostázy)

Predstavme si model vyrovnávania, ktorý sa skladá z dvoch hypotetických ekonomík opísaných pomocou substitučnej výrobnjej funkcie ako v predchádzajúcom príklade. Líšia sa od seba „dosiahnutou úrovňou rozvoja“, inými slovami, jedna ekonomika má vyššiu úroveň výrobných fondov $k_{C(0)}$, a druhá ekonomika nižšiu úroveň $k_{N(0)}$. Ak sú splnené všetky vlastnosti rastového modelu, ako v predchádzajúcom prípade, potom sa tieto ekonomiky líšia aj v úrovni hraničnej produktivity výrobných fondov, t. j.

$$\frac{\partial Y_C}{\partial K_C} < \frac{\partial Y_N}{\partial K_N} \quad (3)$$

Predpokladáme, že v oboch ekonomikách je vlastníctvo výrobných prostriedkov celospoločenské, ale voči sebe vystupujú ako suverénni vlastníci svojich výrobných fondov. Hospodárske vzťahy, ktoré existujú medzi nimi, zjednodušíme v tom zmysle, že ponecháme len jeden vzťah, a to zahraničný úver (v tomto jednoduchom prípade nie je dôležité rozlišovať, či si krajiny poskytujú navzájom úver priamo, alebo prostredníctvom investičnej banky). Musíme predpokladať tiež dokonalú vzájomnú informovanosť o procesoch, ktoré prebiehajú v týchto hypotetických ekonomikách.

V situácii, ktorú sme načrtli, si možno ľahko predstaviť racionálne správanie oboch riadiacich subjektov. Je zrejme, že obe ekonomiky budú chcieť v najkratšom čase dosiahnuť globálne celospoločenské optimum. Nech je tento cieľ rovnaký ako v predchádzajúcom príklade — rastová cesta, na ktorej sa dosahuje v daných podmienkach maximálna spotreba na jedného obyvateľa. Rozdiel je v tom, že teraz bude každá ekonomika riešiť dve alokačné úlohy. Prvá úloha bude tá istá ako v predchádzajúcom príklade — rozdeľovať novovytvorenú produkciu v každom časovom okamihu na akumuláciu a spotrebu tak, aby sa za najkratší možný čas dosiahla cesta zlatého pravidla akumulácie. V tomto prípade teda ide o medzičasovú alokáciu. Naopak, v druhom prípade ide o teritoriálne rozmiestnenie. Treba sa totiž rozhodnúť, či akumulovať do vlastného hospodárstva, alebo prostriedky požičať druhej ekonomike. Základnou informáciou pre toto rozhodnutie je pomer medzi úrokovou mierou investičnej banky a hraničnou efektívnosťou vlastných výrobných fondov.

V našom jednoduchom modeli ekonomického vyrovnávania bude situácia takáto. Pre ekonomiku s vyššou úrovňou bude výhodné požičať časť svojich fondov ekonomike s nižšou úrovňou, pretože tam je hraničná efektívnosť výrobných fondov vyššia, môže teda očakávať vyšší úrok z jednotky požičaných fondov, ako keby sa táto jednotka investovala do vlastnej ekonomiky. Na druhej strane, pre ekonomiku s nižšou úrovňou bude výhodné si vypožičať od ekonomiky s vyššou úrovňou, pretože za jednotku vypožičaných výrobných fondov zaplatí menší úrok, ako je veličina produkcie, ktorá sa vytvorí pomocou tejto požičanej jednotky fondov. Otázka je, ako sa ustáli veľkosť úveru.

Je zrejmé, že veľkosť úveru bude závisieť v danom zjednodušenom modeli vyrovnávania od veľkosti rozdielov medzi ekonomikami vo východiskovom čase a od tempa rastu obyvateľstva. Ak predpokladáme konštantné tempo rastu obyvateľstva, ktoré je zároveň rovnaké pre obe ekonomiky, a abstrahujeme od problému rozdelenia národného dochodku medzi akumuláciu a spotrebu v medzičasovom priereze, potom rovnovážnu úrokovú mieru dostaneme tak, že zlúčime obe výrobné funkcie a zderivujeme túto funkciu podľa výrobných fondov. Na prvý pohľad vidieť, že preskupenie fondov na základe tejto úrokovej miery je výhodné pre obe ekonomiky, lebo obe maximalizovali svoju pozíciu. Rovnovážna úroková miera vystupuje teda ako daná veličina voči obom ekonomikám. Všimnime si teraz, ako sa bude správať ekonomika s nižšou úrovňou ekonomického rozvoja, ak je úroková miera daná týmto spôsobom, t. j. exogénne.

Ekonomika s nižšou úrovňou bude porovnávať hraničnú efektívnosť výrobných fondov, ktoré používa, s úrokovou mierou. Pokiaľ bude úroková miera nižšia, bude si požičiavať investičné statky. V dôsledku toho bude klesať hraničná efektívnosť celkových výrobných fondov, ktoré používa, až sa vyrovnajú na úroveň úrokovej miery. Ďalšie zväčšovanie objemu pôžičky je neracionálne. V dôsledku toho, že teraz v ekonomike fungujú aj zahranične vlastnené (požičané) výrobné fondy, zmení sa schéma rozdelenia novovytvorenej produkcie oproti predchádzajúcemu príkladu. Ide o to, že bude treba platiť úrok. Namiesto rozdeľovacieho vzťahu $Y = \dot{K} + C$ budeme mať teraz vzťah

$$Y = \dot{K} + C + rK_z, \quad (4)$$

kde

\dot{K} — prírastok domácich fondov,

r — úroková miera investičnej banky,

K_z — zahranične vlastnené (požičané) fondy,

C — spotreba.

Lahko sa možno presvedčiť, že táto zmena oproti predchádzajúcemu príkladu nemôže veľmi skomplikovať optimalizačnú úlohu, t. j. naviesť ekonomiku na cieľovú cestu. Dokonca laško možno postrehnúť, že súbežne s dosahovaním globálneho cieľa sa realizuje aj vedľajší cieľ — vyrovnávanie úrovne ekonomického rozvoja. Táto jednoduchá sústava zložená z dvoch ekonomik má teda tendenciu k samočinnému vyrovnávaniu úrovne ekonomického rozvoja, smeruje k homeostázii.²⁰ Tento proces je výsledkom kooperácie oboch zúčastnených ekonomik. Ak sa do takéhoto modelu zavedú ďalšie zahraničné vzťahy, ako je medzinárodná socialistická deľba práce, kooperácia, koordinácia, integračné procesy,

²⁰ Žiaľ, nemôžeme si dovoliť demonštrovať celú analýzu. O tejto problematike pripravujeme samostatný článok pre Ekonomický časopis. Úlohu vyrovnávania s vlastnosťami homeostázy sme riešili aj v habilitačnej práci [2]. V tejto práci sú uvedené aj veľmi početné odvolávky na literatúru, z ktorej sme čerpali, a ktorú tu z rovnakých dôvodov nemôžeme uvádzať.

a to v podmienkach proletárskeho internacionalizmu, potom sa vlastnosť homeostázy ešte znásobí. V ďalšom príklade naznačíme možnosť riešenia procesu navedenia, keď cieľový objekt sa správa antagonisticky protirečivo k činnosti navádzaného objektu.

c) *Príklad optimálneho ekonomického súťaženia socializmu s kapitalizmom*

Predstavme si teraz veľmi abstraktnú úlohu optimálneho ekonomického súťaženia medzi kapitalizmom a socializmom. Socialistický systém, ktorý vychádza z historicky nižšej úrovne ekonomického rozvoja, má pred sebou dlhodobý cieľ ekonomického rozvoja — vyrovnať a predbehnúť úroveň rozvoja kapitalistického ekonomického systému. Socialistický ekonomický systém teda využíva všetky prednosti socialistickej spoločensko-ekonomickej formácie na to, aby v historicky určenom období predstihol kapitalistický systém vo všetkých rozhodujúcich sociálno-ekonomických ukazovateľoch. Pokiaľ ide o dĺžku obdobia, v ktorom sa dosiahne tento cieľ, možno vychádzať z dvoch predpokladov:

- dĺžka obdobia je vopred určená,
- dĺžka obdobia je sama predmetom optimalizácie, t. j. minimalizácie.

Antagonisticky protirečivý charakter tejto úlohy možno veľmi vhodne analogizovať prostredníctvom matematickej teórie diferenciálnych hier, konkrétne pre danú úlohu možno aplikovať teóriu optimálneho prenasledovania [25, 26, 35, 36]. Z priestorových dôvodov si nemôžeme dovoliť vo väčšej šírke rozvinúť túto zaujímavú úlohu. Preto v tomto článku načrtujeme len jej hlavné obrysy.

Predstavme si socialistickú a kapitalistickú sústavu ako body, ktoré sa pohybujú vo fázovom priestore. Jeho rozmery závisia od toho, aký je počet cieľových sociálno-ekonomických ukazovateľov, ktoré majú byť predmetom súťaženia. Označme kapitalistickú ekonomickú sústavu ako K a analogicky socialistickú sústavu ako S . Potom bod $S = (S^1, S^2, \dots, S^n)$ môžeme nazvať, v zmysle Kelendžeridzeho úlohy o prenasledovaní [26], prenasledujúcim bodom a bod $K = (K^1, K^2, \dots, K^n)$, kde n znamená počet dimenzií fázového priestoru, bodom prenasledovaných.

Pohyb týchto bodov vo fázovom priestore opisujú dve sústavy diferenciálnych rovníc, ktoré obsahujú dve sústavy regulačných parametrov. Predpokladá sa o nich, že sú nezávislé od seba. V počiatočnom okamihu sa nachádzajú v polohe S_0, K_0 , pričom $K_0 \neq S_0$. Okrem toho predpokladáme, že pri ľubovoľnom výbere regulovania bodu K , môže bod S ako prenasledujúci bod vždy dobehnúť a predbehnúť bod K pri najlepšom výbere vlastnej regulácie. Vyplyva to z toho, že socialistická ekonomická sústava môže účinnejšie mobilizovať svoje zdroje a faktory ekonomického rozvoja, ako aj efektívnejšie riadiť proces prenasledovania (výhoda, ktorá plynie z centrálne riadeného systému a ostatných predností socializmu).

Na druhej strane musíme pripustiť, že aj sústava K môže regulovať svoj pohyb tak, že sa bude usilovať oddialiť okamih stretnutia. Zo všetkých prípustných regulácií si vyberie zrejme tú, ktorá maximalizuje obdobie prenasledo-

vania. Zmysel optimálnej regulácie v úlohe hospodárskeho súťaženia medzi kapitalizmom a socializmom možno teda sformulovať takto:

Pri zadanej regulácii sústavy K , sústava S vyberá takú reguláciu, ktorá umožní realizovať stretnutie za najkratší čas. Naproti tomu sústava K vyberá takú reguláciu, ktorá zabezpečí, aby minimálny čas stretnutia vyplývajúci z optimálnej regulácie sústavy S bol maximálny. V danej situácii teda určenie optimálnosti predpokladá, že sústave S sú ex ante známe rozhodovacie akty sústavy K a sústave K sú známe aspoň možnosti, ktoré má sústava S . Kelendžeridze [26] dokázal, že takto sformulovanú úlohu možno vyriešiť za určitých, pomerne prísnych podmienok, a to aplikáciou buď princípu maxima, buď princípu optimálnosti odvodeného od Bellmanovej rovnice dynamického programovania. Poznávame, že vývoj v oblasti optimálneho prenasledovania sa ďalej prudko rozvíja smerom k oveľa komplikovanejším úlohám. Najmä sovietski matematici²¹ priniesli do tejto oblasti veľa nových pohľadov a povzbudivých výsledkov. Možno sa oprávnenne nazdávať, že ich užšia aplikácia na uvedené úlohu by v mnohom zmiernila jej terajšie chyby.

Osobitnú poznámku si zaslúži okolnosť, že v ostatných rokoch sa veľmi prudko rozvíja zvláštna oblasť aplikovanej matematiky, a to teória diferenciálnych hier. Metódy vypracované v rámci tejto teórie sa ukazujú byť veľmi nádejné v súvislosti s ich aplikáciou v oblasti ekonomického navedenia a v ekonomickej analýze vôbec. Chceli by sme upozorniť aspoň na dva problémy, v ktorých sa úspešne použili pre analýzu optimálneho navedenia nástroje teórie diferenciálnych hier. Ide jednak o analýzu kapitalizmu ako dynamického konfliktu medzi robotníckou triedou a kapitalistami, jednak o úlohu, v ktorej sa rieši dynamická rovnováha vojnovo-ekonomických potenciálov dvoch proti sebe stojacich krajín (zospupení).

Kapitalizmus ako dynamický konflikt medzi robotníckou triedou a kapitalistami riešil aplikovaním teórie diferenciálnych hier L. Lancaster [29].²² Vychádza z toho, že každá trieda v konečnom horizonte chce dosiahnuť svoju cieľovú funkciu odvodenú od saturácie spotreby, pričom ich konanie v tomto procese navedenia na cieľovú cestu spotreby si vzájomne protirečí. Z toho vzniká diferenciálna hra s nenulovým súčtom, ktorá je riešiteľná a Lancaster toto riešenie na veľmi zjednodušenom modeli aj demonštroval. Je zaujímavé (ak odhliadneme od niektorých Lancasterových zjednodušení, ktorými je poplatný najmä neoklasickej ekonómii), že pomocou takého modelu možno dokázať veľmi názorne neefektívnosť a nespôsobilosť kapitalizmu riešiť najzákladnejšie spoločensko-ekonomické otázky na súčasnom stupni historického rozvoja ľudskej spoločnosti. Inými slovami, ak na jednej strane možno taký model použiť na apologetické ciele, predovšetkým na spochybňovanie Marxovej analýzy kapitalizmu, tak na

²¹ Máme na mysli Pontrjagina a jeho žiakov a spolupracovníkov. Pravda, aj celý rad matematikov a ekonomicky orientovaných matematikov zo západných krajín dosiahol pozoruhodné výsledky v tejto oblasti, napr. [16, 19, 33].

²² O tejto problematike pripravujeme článok, ktorý sa bude v širšom zábere zaoberať kritikou buržoáznej teórie optimálneho fungovania kapitalizmu ako dynamickej sústavy.

druhej strane možno taký model použiť ešte účinnejšie na dokázanie nespôsobilosti kapitalizmu ďalej sa pozitívne rozvíjať, a zároveň demaskovať pokusy o jeho ideologickú obhajobu pomocou takýchto exaktných nástrojov. Na základe štúdia súčasnej produkcie buržoázných ekonómov o problematike optimálneho ekonomického rastu sme dospeli k záveru, že Lancasterov model uzaviera teoreticko-metodologický vývin teórie optimálneho fungovania kapitalistickej ekonomiky, ktorého základy položil F. P. Ramsey [37].

Pokiaľ ide o druhú problematiku, chceme zdôrazniť, že matematické modelovanie vojnovno-ekonomických konfliktov nemá dlhé trvanie, zato metodologický aj teoretický vývoj bol v tejto oblasti veľmi dynamický. Prvým buržoáznym teoretikom, ktorý použil matematické modelovanie na odhalenie príčin a pôvodu vojen, bol Lewis Fry Richardson, ktorého dielo vyšlo posmrtno v roku 1960 [38]. Odvtedy po dnešok považujeme v tomto vývine za významné medzníky, z ekonomického hľadiska, dve iniciatívy.

Historicky prvým z nich je úsilie aplikovať na riešenie dynamickej rovnováhy vojnovno-ekonomických potenciálov Pontrjaginov princíp maxima, v podobe, v akej sa ujal v buržoáznej ekonomickej teórii, najmä pod vplyvom Arrowa. Druhá, podľa nášho názoru dôležitejšia iniciatíva, súvisí s aplikáciou teórie diferenciálnych hier na riešenie ekonomickej stránky dynamickej rovnováhy pretekov v zbrojení [14]. Celý vývin od Richardsonových jednoduchých diferenciálnych modelov až po súčasnú analýzu pomocou teórie diferenciálnych hier zapadá formálne veľmi presne do našej schémy úloh riešených v rámci teórie ekonomického navedenia. Na druhej strane plní táto teória už od svojho vzniku významnú politickú a ideologickú funkciu. V praktickej polohe slúži ako teoretický základ vypracúvania zbrojných doktrín a postupov na odzbrojovacích konferenciách delegácií hlavných imperialistických mocností, v ideologicko-apologetickej rovine slúži na mystifikáciu týchto rokovanií, medzinárodného vývoja a na očierňovanie politiky socialistických zemí.

Vo všetkých uvedených prípadoch, v ktorých sme sa usilovali ilustrovať predmet a niektoré z metód ekonomického navedenia, použili sme predpoklady veľmi zjednodušujúce celú analýzu. To však neznamená, že nie sú tu možnosti použiť oveľa komplikovanejší rámec a predpoklady, ktoré by zvýšili relevantnosť dosiahnutých výsledkov.

Do modelu navedenia možno napríklad zaviesť predpoklady o rôznych teoretických druhoch technického pokroku, o mnohosektorovosti ekonomiky (t. j., že ekonomika sa skladá z množiny parciálnych výrobných funkcií), o existencii zahraničných transferov (t. j. o otvorenosti ekonomiky), o regulácii obyvateľstva, o pravdepodobnostnom správaní cieľovej trajektórie, ako aj celý rad ďalších predpokladov, ktoré by komplikovali pôvodný model.

Zavedenie niektorých zo spomenutých predpokladov zvýši na jednej strane vypovedaciu schopnosť modelov navedenia, ale na druhej strane zavádza celý rad ťažkostí teoretickej i metodologickej povahy. Okrem toho vzniká množstvo ťažkostí matematickej povahy, najmä vtedy, keď sa zavedú predpoklady o stochastických vlastnostiach ekonomických systémov.

Všetky tieto okolnosti svedčia o tom, že otázok teoreticko-metodologickej pô-

vahy, ktoré treba v súvislosti s rozvojom teórie ekonomického navedenia preskúmať, je nemálo. Okrem toho sú tu otázky, ktoré sa týkajú vzťahov tejto teórie k ostatným ekonomickým disciplinám, jej miesta v systéme ekonomických vied. Žiaľ, na tomto mieste si nemôžeme dovoliť rozobrať uvedené otázky komplexne, v celej šírke a zložitosti. Vyžiadali by si prinajmenšom taký priestor, ktorý rozsahom zodpovedá samostatnému článku. Preto sa tu vyjadríme len k dvom otázkam. Ide nám jednak o načrtnutie vzťahu teórie ekonomického navedenia k politickej ekonómii socializmu, jednak jej vzťahu k teórii riadenia a plánovania národného hospodárstva.

III.

Význam teórie ekonomického navedenia vo vzťahu k politickej ekonómii, ako aj k teórii riadenia a plánovania národného hospodárstva treba vidieť predovšetkým v jej metodologickom prínose. Popri hlavnom prínose, ktorý by mal spočívať v rozšírení analytických nástrojov ekonomického výskumu, treba oceniť aj jej možný didaktický prínos, predovšetkým, v tom, že pomáha rozvíjať názornosť výučby zložitých dynamických procesov ekonomického rozvoja. Máme na mysli, že pomocou teórie ekonomického navedenia možno priblížiť strategické rozhodovacie procesy ekonomického rozvoja komplexnejšie, ako sa to robí pri tradičnej metóde deskripcie.

Napríklad v politicko-ekonomickom výskume môže teória ekonomického navedenia prispieť k vhodnému rozvinutiu a doplneniu analytických nástrojov v oblasti výskumu:

- základného ekonomického zákona socializmu a jeho realizácie,
- plánovitého rozvoja socialistickej ekonomiky,
- teoretických otázok riadenia cenovej sústavy,
- spoločenskej reprodukcie a socialistickej akumulácie,
- plánovitého riadenia medzinárodnej socialistickej delby práce a medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie,
- plánovitého riadenia hospodárskeho súťaženia medzi kapitalizmom a socializmom, ako aj ďalších makroekonomických či čiastkových problémov v politicko-ekonomickom výskume. Niektoré z týchto otázok sme sa usilovali priblížiť v našich jednoduchých ilustračných úlohách.

Pokiaľ ide o didaktický prínos teórie ekonomického navedenia, chceme upozorniť najmä na možnosti konštruovania jednoduchých funkčných modelov, ktoré približujú skryté, hlbinné prvky zložitých riadiacich procesov dynamického rozvoja socialistickej ekonomiky, v ekonomicko-kybernetickom zmysle. V takých modeloch možno vhodne prepojiť sústavu (blok) cieľov, sústavu regulátorov (ovládacie nástroje) a vlastný riadený objekt, a to jednak priamou väzbou, jednak aj nepriamymi a spätnými väzbami.

Na takom modeli možno veľmi názorne demonštrovať všetky zložité ekonomické procesy, ktorých výklad tradičnými prostriedkami je buď málo efektívny, buď vôbec nie je možný. Pritom tu nemáme na mysli len výchovno-vzdelávací proces, ale aj ekonomický výskum, kde teória ekonomického navedenia môže

slúžiť ako veľmi cenný heuristický prostriedok všeobecne a osobitne pri overovaní správnosti a oprávnenosti predpokladov, hypotéz, prognóz a pod. v užších aplikovaných výskumoch. Teda ide tu predovšetkým o možnosti simulovať zložité cieľovo ovládané procesy.

Nazdávame sa tiež, že teória ekonomického navedenia môže byť veľmi užitočná pri simulovaní rôznych dynamických procesov oveľa širšieho charakteru, ako sme to už načrtli. Ide predovšetkým o otázky dlhodobého spoločensko-ekonomického rozvoja v najširších súvislostiach. Veľmi povzbudivá je najmä okolnosť, že väčšinu doteraz známych úloh optimálnej regulácie možno reformulovať na úlohy lineárneho programovania a ako také sú pomerne jednoducho riešiteľné na číslicových počítačoch. Výsledky takto získané môžu byť veľmi cenné pre analýzu a modelovú verifikáciu dlhodobých ekonomických rozhodnutí. Myslíme si, že týmto smerom (aspoň pre začiatok) vedie cesta k aplikáciám v oblasti teórie riadenia a plánovania národného hospodárstva. Hoci je iste predčasná úvaha o priamej použiteľnosti teórie ekonomického navedenia v plánovacej praxi, nezdá sa nám príliš opovážlivá myšlienka o jej použití v oblasti automatizovaných systémov riadenia procesov ekonomického rozvoja. V hypotetickej rovine si možno bez ťažkostí predstaviť taký samonavádzací systém, ktorý realizuje vlastnú (spätnoväzobne zlepšovanú) cieľovú funkciu, resp. trajektóriu. Možno, že tento smer aplikácií teórie ekonomického navedenia by mohol priniesť pri sústredenom úsilí veľmi konkrétne výsledky, a to v krátkom čase.

Príkladov — niektoré sme už uviedli — by bolo možné bez väčších ťažkostí uviesť oveľa viac. Nekládli sme si však za cieľ vyčerpáť všetky možnosti, ktoré nám ponúka teória a prax. Chceli sme len načrtnúť predmet, metódy a niektoré možnosti teórie ekonomického navedenia, oboznámiť s ňou širšiu ekonomickú verejnosť. Sme si vedomí, že táto informácia je neúplná a má, žiaľ, niektoré nedostatky, ktoré sa azda vždy vyskytnú pri komunikovaní menej frekventovaných problémov, medzi ktoré teória ekonomického navedenia rozhodne patrí. Chceli by sme veriť, že ďalšie výskumy preukážu oprávnenosť samostatnej existencie teórie ekonomického navedenia a v ďalšej perspektíve azda aj jej použitie v teórii a praxi riadenia a plánovania národného hospodárstva.

Literatúra

- [1] ALLEN, R. G. D.: *Macro-economic Theory. (A Mathematical Treatment)*. New York, Macmillan 1968.
- [2] ANDRÁŠIK, L.: *Modelovanie procesov vyrovnávania úrovne ekonomického rozvoja. (Teoreticko-metodologické problémy optimalizácie.)* [Habilitationná práca.] Bratislava 1975.
- [3] ANDRÁŠIK, L.: *Vývin buržoázných teórií optimálneho ekonomického rastu.* [Kandidátska dizertačná práca.] Bratislava, 1975.
- [4] AOKI, M.: *Optimization of Stochastic Systems. II.* vyd. New York, 1968.
- [5] BELLMAN, R.: *Dynamic Programming.* New York, Princeton 1957.
- [6] BELLMAN, R. — GLICKSBERG, I. — GROSS, O.: *Some aspects of the*

- Mathematical Theory of Control Processes. [Správa č. R-313, 1958.] Santa Monica, California, RAND Corporation.
- [7] BELLMAN, R. — GLICKSBERG, I. — GROSS, O.: Some Non-Classical Problems in the Calculus of Variations. Proceeding of American Mathematical Society, 7, 1956, s. 87—94.
- [8] BOLĀANSKIĀ, V. G.: Matematičeskije metody optimalnogo upravlenija. Moskva, Nauka 1966.
- [9] BOLĀANSKIĀ, V. G.: Optimalnyje processy s parametrami. Doklady Akademii Nauk Uzbeckoj SSR, č. 10, 1959, s. 9—13.
- [10] BOLĀANSKIĀ, V. G.: Princip maxima v teorii optimalnych processov. Doklady Akademii Nauk SSSR, 119, 1958, s. 1070—1073.
- [11] BRYSON, A. E. and YU-CHI HO: Applied Optimal Control, Ginn and Company, London (Toronto), 1969.
- [12] CASS, D.: Optimum Growth in an Aggregative of Capital Accumulation. REStud. Vol. 32 (3), č. 91, júl 1965, s. 233.
- [13] CASS, D.: Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation: A Turnpike theorem. EM. Vol. 34, č. 4, október 1966, s. 833.
- [14] CRUZ, J. B. jun. — SIMAAN, M.: Formulation of Richardson's Model of Arms Race from a Differential Game Viewpoint, REStud. Vol. 42 (1), č. 129, január 1975, s. 67.
- [15] DAVIS, E. G. — SATO, R.: Optimal Savings Policy when Labor Grows Endogenously. EM. Vol. 39, č. 39, č. 6, november 1971.
- [16] EATON, J. H. — ZADEH, L. A.: Optimal Pursuit Strategies in Discrete State Probabilistic Systems. Paper No. 61-IAC-11, 1961.
- [17] FELDBAUM, A. A.: Ob optimalnom upravleniji markovskimi objektami. Avtomatika i telemekhanika, 22, č. 8, 1962.
- [18] FELDBAUM, A. A.: Osnovy teorii optimalnych avtomatičeskich sistem. Moskva, Nauka 1966.
- [19] FRIEDMAN, A.: Differential Games. New York, Wiley-Interscience 1971.
- [20] GABASOV, P. K. — KIRILLOVA, F. M.: Osobyje optimalnyje upravlenija. Moskva, Nauka 1973.
- [21] GAMKRELIDZE, R. V.: O skol'zjačich optimalnych režimach. Doklady Akademii Nauk SSSR, 1962, tom 143, No. 6, s. 1243—1245.
- [22] GAMKRELIDZE, R. V.: O teorii optimalnych processov. Doklady Akademii Nauk SSSR, tom. 116, No 1, 1957.
- [23] GODDARD, R. H.: A Method for Reaching Extreme Altitudes. Smithsonian Collection, No. 2, 1919.
- [24] HOTELLING, H.: A General Mathematical Theory of Depreciation. Journal of the American Statistical Assotiation. Vol. 20, september 1925.
- [25] KELENDŽERIDZE, D. L.: Ob teorii optimalnogo presledovanija. Doklady AN SSSR, tom 138, č. 3, 1961.
- [26] KELENDŽERIDZE, D. L.: Ob odnoj zadače optimalnogo presledovanija. Avtomatika i telemekhanika, 23, 1962, č. 12.
- [27] KIRILLOVA, L. S.: Zadača ob optimalizacii konečnogo sostojanija reguliruemoj sistemy. Avtomatika i telemekhanika, 23, 1962, č. 12.
- [28] KURZ, M.: Optimal Paths of Capital Accumulation Under the Minimum Time Objective. EM. Vol. 33, č. 1, január 1965.
- [29] LANCASTER, G.: Dynamical Inefficiency of Capitalism. JPE. Vol. 81, č. 5, september/október 1973, s. 1092.

- [30] LANE, J. S.: A Synthesis of the Ramsey-Meade Problems when Population Change is Endogenous. REStud. Vol. 42 (1), č. 129, január, 1975.
- [31] LANE, J. S.: Optimal Savings Policy when Labour Grows Endogenously: A Critique. (Rukopis vyjde v Econometrica.)
- [32] PHELPS, S. E.: Golden Rules of Economic Growth (Studies of Efficient and Optimal Investment). New York, Norton 1966.
- [33] PINDYCK, R. S.: Optimal Planning for Economic Stabilization (The Application of Control Theory to Stabilization Policy). London, North-Holland 1973.
- [34] PITCHFORD, J.: Population and Optimal Growth. EM. Vol. 40, č. 1, január 1972, s. 109.
- [35] PONTRJAGIN, L. S.: Linear Differential Games. SIAM Journal of Control. Vol. 12, č. 2, máj 1974.
- [36] PONTRJAGIN, L. S.: Matematická teorie optimálných procesů. Praha, SNTL 1964.
- [37] RAMSEY, F. P.: A Mathematical Theory of Saving, In: Readings in Welfare Economics. Vol. XII, 1969, R. D. Irwin, s. 619.
- [38] RICHARDSON, L. F.: Arms and Insecurity (A Mathematical Study of the Causes and Origins of War). Pittsburgh, 1960.
- [39] ROZONOER, L. I.: Princip maxima L. S. Pontrjagina v teorii optimalnych sistem. I—III. Avtomatika i telemekhanika, tom XX, 1959.
- [40] SOJKA, J.: Ekonomická dynamika a rovnováha. Bratislava, Epoque 1970.
- [41] STRATONOVIC, P. L.: K teorii optimalnogo upravlenija. Dostatočnyje koordinaty. Avtomatika i telemekhanika, tom 23, č. 8, 1962.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЗНАНИЙ ТЕОРИИ НАВЕДЕНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ

АНДРАШИК, Ладислав

Статья занимается теоретическо-методологическими вопросами управления так наз, переходных процессов в экономических системах. Для обозначения этой группы проблем автор вводит название теория экономического наведения. При анализе он исходит из аналогии с процессами преследования в природе, технике, военном деле и космонавтике.

Первая часть статьи содержит краткий набросок предмета и методов наведения, как и короткую историю развития теоретическо-методологической стороны анализа процесса преследования, уникания и слежки. Сосредотачивается прежде всего на формальной стороне анализа, решение предлагает в экономико-математической форме. Апликует методы математической теории оптимальных процессов, прежде всего, принцип Понтрягина и метод дифференциальных игр.

Вторая часть статьи содержит иллюстрированные примеры различных задач оптимального экономического наведения. Более подробно разбираются два примера — пример оптимальной наводки на доминантный путь постоянного состояния роста и пример оптимального выравнивания уровня экономического развития. Третий пример оптимального экономического соревнования сформулирован в главных чертах, и дан метод его решения, выведен из задачи преследования Келенджеридзе. В заключении этой части упоминаются возможности апликации новейших результатов теории дифференцированных игр для решения задач оптимального экономического наведения.

Третья, заключительная часть статьи направлена на отношение теории экономического наведения к остальным экономическим дисциплинам, однако, прежде всего к политической экономии и к теории экономического планирования. Здесь назначены и некоторые перспективные направления использования теории экономического наведения на уровне ее апликации в конкретном процессе управления и планирования народного хозяйства. По мнению автора теория экономического наведения могла бы положительно влиять на расширение и повышение эффективности инструментов экономического анализа сознательного руководства долгосрочными экономическими процессами.

POSSIBILITIES OF UTILIZING THE THEORY OF TRACKING IN ECONOMIC ANALYSIS

ANDRÁŠIK, Ladislav

This article is concerned with theoretical and methodological problems concerning the management of so called transitive processes in economic systems. The author introduces for this group of problems a name the the theory of economic tracking. His analysis is based on an analogy with pursuit processes in nature, technology, military science and aeronautics.

The first part of this article contains a brief outline of the subject and methods of economic tracking as well as a short history of the development in theoretical and methodological sides of the analysis of pursuit processes, escape and following processes.

His analysis is concentrated first of all on a formal side of this analysis and the proposes solutions in an economic and mathematical form. For this purpose he uses methods of mathematical theory of optimal processes, first of all the Pontryagin's principle of maximum and methods of differential games.

The second part of this article contains illustrative examples of various tasks of optimal economic tracking. The author presents in detail two examples, namely, an example of optimal tracking of economy on a dominant path of a constant growth and an example of optimal equalization in the level of economic development. The third example of optimal economic competition is formulated in main features and a method for its solution based on the Kelendzeridze's pursuit problem is outlined. In the conclusion of this part the author outlines possibilities for applications of newest results of the theory of differential games for solving problems of economic tracking.

The last part of this article is devoted to relationships of the theory of economic tracking to other economic disciplines, first of all to political economy and the theory of economic planning. Some perspective directions of utilizing the theory of economic tracking on an applicational position as well as in a concrete process of management and planning of national economy are also outlined. In the author's opinion the theory of economic tracking could have a positive effect on an extension of means of economic tracking could have a positive effect on an extension of means of economic analysis for an effective and purposeful control of long range economic processes.

K o n z u l t á c i e

Některé problémy využití ekonometrických modelů pro prognózy tržní spotřeby

BÁRTA, Vladimír — ZELENKA, Jan

Rozvoj životní úrovně se dostává stále více do popředí prognostické činnosti. Výhledy do budoucna si vyžadují stále náročnějších přístupů a zasahují nutně i do arsenálu statistických a matematických metod. Požadavky na zkvalitnění prognostických metod a tím i vytváření kvalitnějších podkladů pro plánování se projevuje v celém národním hospodářství. V tomto směru lze citovat z referátu s. Brežněva na XXIV. sjezdu ÚV KSSS: „Úkolem prvořadého významu se stává další zvyšování vědecké úrovně plánování. Plánování se musí opírat o přesnější zkoumání společenských potřeb, o vědecké prognózy našich ekonomických možností, o všestranný rozbor a hodnocení různých variant řešení, jejich bezprostředních i dlouhodobých následků... Věda podstatně obohatila teoretický arsenál plánování, neboť vypracovala metody ekonomicko-matematického modelování, systémového rozboru aj. Je nutno těchto metod více využívat...“ [1]

V oblasti životní úrovně a zvláště v oblasti tržní spotřeby stojíme oproti ostatním oblastem národního hospodářství před problémy zvláštního druhu, které jsou dány zvláštnostmi rozhodovacího procesu spotřebitele i skutečností, že v nabídce spotřebního zboží se v kvantitativní i kvalitativní formě sumují všechny problémy řízení národního hospodářství jako celku.

V současném období se projednává plán na šestou pětiletku a celá příprava koncepce hospodářské politiky, která by měla vyvrcholit na XV. sjezdu KSČ. Tato příprava vyžaduje zhodnocení dosavadních přístupů se zdůrazněním jejich konkrétní aplikační hodnoty a systematické zaměření výzkumu na jejich soustavné prohlubování.

Jedním z důležitých základů solidní prognostické činnosti tržní spotřeby jsou nesporně ekonometrické modely. Jejich význam rok od roku roste, jejich vypočítací schopnosti se zvyšují a stále více se přibližují praxi.

Výzkumný ústav obchodu má v tomto směru relativně dlouhou tradici. Postupně zavedl celý komplex prognostické činnosti, který počíná s měsíčními charakteristikami a výhledy situace na trhu, zahrnuje čtvrtletní prognózy maloobchodního obrátu, roční prognózy, střednědobé prognózy a dlouhodobé prognózy. Tyto

prognózy jsou zpracovávány ze systematicky vedeného podkladového materiálu a zahrnují široké spektrum pohledů. Pro informaci uvádíme, že např. nedávno předkládaná prognóza na šestou pětiletku vycházela z variantní analýzy různých modelů časových řad, z cenových elasticit, z analýz vývoje průměrných cen, z analýz rodinných účtů, z analýz vývojových trendů v zahraničí, z analýz výpovědí expertů pomocí metody Delfi, z analýz cílových charakteristik, z analýz vybavenosti a dalších.

Výčet různých přístupů, které jsou definovány pouze charakterem vstupních materiálů a obsahují ještě různé metodické analytické kroky, nám ukazuje relativní bohatost informací. Přesto samotná bohatost informací nedostačuje k tomu, aby byla vytvořena kvalitní prognóza. Pro prognostické práce je typické, že největší náročnost nastupuje právě ve fázi syntetické, ve které je nutno hodnotit specifičnost informace a její zasazení do rámce, do ekonometrického, a nakonec i do logického modelu celé stavby prognózy.

Z tohoto hlediska chápeme — což koneckonců není žádný nový objev — ekonometrické modelování jako krok z hlediska konečného efektu důležitý, nicméně schematický. Rozbor dalších faktorů, které dávají vlastnímu vývoji jeho plasticitu a variabilitu, postižení vlastního spotřebního a životního klimatu nemůže být řešeno v rámci uzavřeného systému vztahů; modely budoucího vývoje je proto nutno nechat otevřené dalším vstupům, u nichž bohužel nemůžeme být zcela spokojeni s korektností kvantitativních dat.

Z hlediska matematického modelování vytváří tento fakt řadu otázek; problém je především v tom, že nejistota se odráží nejen v reziduu, ale i v samotném modelu vzájemných závislostí. Lze vyslovit tézi, která platí s jistou výhradou i krátkodobě, že vývoj je determinován určitou skupinou faktorů — dominantních, že však tato dominance má svou krátkodobou i dlouhodobou podmíněnost. Přehlušení novou dominantou může vést k zeslabení vlivu předchodících dominant, ale dokonce i k jejich negaci. Takovéto příklady by bylo možno uvést u vztahu ceny a dostatkovosti zboží, inovačních procesů atd.

Spotřebitelská poptávka je kategorií, která může být chápána z ekonomického, sociálního a psychologického pohledu. Tomuto principu odpovídá i modelování rozhodovacího procesu — uváděné někdy v literatuře — modelem ekonomickým (marshallovským), modelem sociologickým (veblenovským), modelem psychologickým. V určitých etapách a ve vzájemné relaci mohou tyto přístupy nabývat na různém významu — dominanci. Jestliže předpokládáme modelování ekonomických vztahů jako matematicky celkem dobře zvládnutelné, pak u modelování sociálních vztahů máme jisté potíže, psychometrie je pak matematicky nejtíže zvládnutelná.

Vlastní prognostická činnost nás nutí k interdisciplinárnímu přístupu, pomocným procesům (subjektivnímu testování), podmíněným regresím, k určitým algoritmům při syntéze prognózy, kdy jednotlivým analytickým přístupům je v konečné syntetické fázi přiřkládán specifický význam.

Aniž bychom dále rozváděli problémy s vlastním postupem spojené, zaměříme se na některé otázky systematické analýzy časových řad, maloobchodního obratu, která po zkušenostech i omylech se nám dnes jeví jako výchozí bod pro krátko-

dobé i dlouhodobé prognózování. V konfrontaci uvedeme i některé zkušenosti z použití rodinných účtů.

Časová řada představuje řadu hodnot určité ekonomické skutečnosti; hodnoty jsou uspořádány v čase a charakterizují vývoj dané skutečnosti. Z povahy časové řady vyplývá při jejím použití v modelování a prognostice řada teoretických i praktických problémů. Teoretické problémy navazují na předpoklady, které podmiňují využití metod matematické statistiky a získání validních výsledků při analýze časových řad. Jejich řešení je součástí teorie a metodologie příslušného vědního oboru. V příspěvku bychom chtěli spíše vytypovat některé praktické problémy spolu s naznačením přístupu k jejich řešení tak, jak vyplývá z naší dosavadní prognostické praxe.

Prognostická činnost a využití modelů je zaměřeno na oblast tržní spotřeby reprezentované maloobchodním obratem. Analýza časových řad maloobchodního obratu v rámci komplexní metodiky má za úkol poskytnout základní výchozí údaje, které s využitím dalších metod jsou postupně formovány v definitivní prognózované objemy. Pod zorným úhlem tohoto zásadního přístupu je třeba posuzovat i formy řešení praktických problémů tak, jak jsou dále uváděny.

Délka časové řady maloobchodního obratu

V běžně používané nomenklatuře je pro maloobchodní obrat k dispozici čtrnáctiletá časová řada počínající údaji roku 1960. Konzistence náplně jednotlivých položek je zajištěna v celé její délce. Tato časová řada se podle dosavadních zkušeností blíží optimu, které by mělo představovat patnáctiletou řadu. 10—15-ti letá délka časové řady se v současné situaci ukazuje jako optimální. Spodní hranice je vymezena požadavkem dostatečného počtu stupňů volnosti a z hlediska obsahového vyloučením mimořádných výkyvů. Horní hranice je vyvolána zkušeností, že za dnešních podmínek vývoje (včetně nomenklatury, sortimentu, způsobu používání nástrojů obchodní politiky apod.) ztrácí časová řada maloobchodního obratu svou obsahovou konzistenci. Tuto skutečnost by bylo možno prokázat na řadě případů. Prodloužení časové řady nad patnáct let by tedy nepřineslo výrazné zlepšení odhadů. Naopak, zahrnování dalších údajů (před rokem 1960) by mohlo znamenat i zhoršení výsledků vzhledem k úrovni spotřeby v tehdejších obdobích.

Proto se pro zvýšení počtu členů časové řady nabízí řešení přechodem na hodnoty kratších časových období, tj. půlročních, případně čtvrtletních. Postup však vyvolává nutné řešení dvou základních problémů: vyloučení sezonních zkreslení a pro čtvrtletní časové řady v podrobnějším členění nomenklatury odhad obratu vzhledem k tomu, že údaje maloobchodního obratu vzhledem k organizaci evidence jsou prozatím k dispozici pouze v základních agregacích.

S délkou časové řady úzce souvisí vyhodnocování tzv. klouzavých řad. Při tomto postupu byla zvolena základní časová řada v délce sedmi let. Řada byla aplikována běžnou klouzavou formou na celé období. Časovou řadu 7 let jsme zvolili jako výchozí z mnoha důvodů. Nejzávažnější z nich jsou:

— jde o nejkratší časovou řadu, kterou lze z hlediska statistických kritérií prakticky využít;

— nejaktuálnější prognózy, sloužící jako podklad pro 5-letý plán, se musejí zpracovávat s cca 2-letým předstihem; jde tedy defakto o 7-leté prognózy a zpracování klouzavé 7-leté řady dává pro jejich použití velmi informativní materiál.

Získané výsledky poskytují informaci ve dvou směrech:

— při rozdělení na sedmileté úseky lze v celém období vytypovat varianty, které charakterizují rozdílnou dynamiku vývoje, tj. stagnaci, mírný a progresivní růst, a návazně zjistit „chování“ jednotlivých položek v úsecích typických z hlediska dynamiky vývoje;

— parametry získané statistickým vyhodnocením mohou vykazovat určitou tendenci (např. pokles u příjmové pružnosti). Porovnáním výsledků z klouzavých propočtů lze získat informaci o stálosti, případně změnách parametrů v čase. Parametry mohou samy dále sloužit pro statistické vyhodnocení a přispět ke zpřesnění modelových parametrů používaných v prognózách.

Pro úplnost je třeba uvést, že volba délky časové řady a jejího intervalového členění je rovněž ovlivňována časovým horizontem, pro který mají výsledky analýzy sloužit.

Ceny v časové řadě maloobchodního obratu

Časové řady maloobchodního obratu jsou k dispozici v trojím cenovém vyjádření: v běžných cenách, ve srovnatelných cenách a ve srovnatelných průměrných cenách. Vyjádření ve srovnatelných cenách provází řada problémů, které souvisejí s cenovými přepočty vůbec a vyplývají z formy sledování položek, jejich agregací apod. Z uplatněného pohledu praktického využití jde o to, které z výše uvedených cenových vyjádření zvolit při modelování tržní spotřeby.

Ve většině případů je používáno pro krátkodobé a střednodobé prognózy časových řad v běžných cenách (pokud jde o dlouhodobé prognózy, není zatím řešení této otázky dostatečně jednoznačné).

K volbě běžných cen vedlo několik důvodů:

— Vyjádřování prodeje v běžných cenách odpovídá rozhodování spotřebitele. Při uvážkách o nákupu je spotřebitel zřejmě ovlivňován více bezprostřední situací na trhu než minulými cenovými změnami. Uvažuje v daných cenových relacích, které jsou rozhodující pro zatížení a strukturu jeho rozpočtu.

— Pro budoucí období je prozatím velmi obtížné odhadovat koncepci cenového vývoje tak, aby bylo možné kvantitativně vyjádřit vývoj cen a promítnout ho do ovlivňujících faktorů.

— Vyjádření v běžných cenách zahrnuje určitou tendenci ve vývoji nominálních i průměrných cen; je pravděpodobnější předpokládat podobnou tendenci i v budoucnu, než uvažovat neměnnou cenovou hladinu; přičemž vývoj nominálních a průměrných cen chápeme ve vzájemné symbióze.

— Použití stálých cen vyžaduje určení bazického období. Volbou je fixována do značné míry i struktura prodeje tohoto období. Analýzy minulého období

na takovém základě jsou zkrusleny už vzhledem k tomu, že předpoklad neměnné struktury prodejů je nereálný. Regresní charakteristiky (např. příjmová pružnost) vypočítané ze stálých cen se proto liší od charakteristik získaných regresní analýzou údajů v běžných cenách. Vzhledem k úloze běžných cen v rozhodování spotřebitele jsou reálnější hodnoty získané na základě analýzy údajů vyjádřených v běžných cenách.

Pokud dojde k výrazným změnám cen v některých skupinách zboží ve srovnání s tendencemi fixovanými použitým vyjádřením, lze předpokládat, že bude ovlivněna celá struktura spotřeby. Vzhledem k tomu je vhodnější promítnout tyto změny dodatečně do odhadů pomocí oddělených propočtů a vhodných metod.

Nomenklatura časové řady maloobchodního obratu

Používaná nomenklatura odpovídá v zásadních rysech běžné plánovací nomenklaturě. Podrobnost jejího členění je závislá při konkrétním použití zejména na časovém horizontu projekce; s rostoucím horizontem stoupá agregace položek. Z požadavku obsahové srovnatelnosti položek při zpětné konstrukci časových řad nebo jejich doplňování o další údaje vyplývá nutná opatrnost při úpravách nomenklatur. Jiný druh úprav než agregace dříve sledovaných položek znemožňuje konzistentní přepočít časové řady, dělení položek vylučuje zpětnou konstrukci.

Otázka nomenklatury se objevuje i v jiné souvislosti. Jedním z prognostických nástrojů je i mezinárodní srovnání. Obsahová srovnatelnost nomenklatury se tak stává předmětem mezinárodního měřítka. V této oblasti je značným omezujícím faktorem, který ztěžuje jak přímé srovnání dosahované úrovně a jejich změn, tak i analýzu vývoje, srovnání charakteristik a vlivu rozhodujících činitelů. Omezení se projevuje jednak v rozdílné náplni položek a jejich agregací (základní členění, zahrnování nespotebního zboží, způsob zahrnování veřejného stravování), jednak v odlišné formě vykazování (různé jednotky, odlišné přepočty na obsah základních látek). Unifikace obsahu v mezinárodním rozsahu by prohloubila možnost využití důležitého informačního zdroje a dále zdůraznila jeho význam v metodice prognóz.

Projektivní postupy

Nomenklatura časové řady maloobchodního obratu obsahuje agregace různého stupně, od podskupin až k maloobchodnímu obratu jako celku. Pro projekci v agregovaných položkách se využívá kombinace přímé a nepřímé metody extrapolace. Objem agregovaných položek je získáván tedy přímou extrapolací a nepřímou jako součet extrapolovaných hodnot jejich částí (položek, podpoložek). Projektivní technika tak využívá vzájemně nepropojených a na sobě nezávislých funkcí vytvářejících otevřený model. Postup vyžaduje korekci výsledků k zajištění bilanční sestavy a prakticky nepřihlíží ke vzájemným vazbám položek nebo k nim přihlíží pouze zprostředkovaně prostřednictvím ovlivňujících faktorů.

Další rozpracování teoretického zázemí se proto zaměřuje na ověřování uzavřených modelů, které přihlížejí ke vzájemným vazbám ve struktuře. V této souvislosti se objevuje požadavek podstatného zvětšování počtu členů časové řady s ohledem na zajištění příslušných statistických nároků na modely a jejich parametry.

Základní faktory ovlivňující vývoj maloobchodního obratu

Na vývoj maloobchodního obratu působí řada vlivů, které mohou mít proměnlivý charakter a jsou vyvolány individuálními, společenskými, sociálními a psychologickými podmínkami. V analýze a v projekci nacházejí tyto vlivy konkrétní výraz ve faktorech, které je možno shrnout do tří základních skupin: faktory ekonomické (příjem, cena, nabídka, sortiment apod.), faktory sociálně ekonomické (obyvatelstvo, podíl sociálních skupin, aglomerace apod.), faktory sociálně psychologické (vývoj potřeb, způsob života, motivační procesy a pod.). Intenzita působení faktorů je značně rozdílná, vliv se může projevovat zprostředkovaně, koncentrovat se do několika faktorů a v čase se mění.

Koncentrace faktorů může být žádoucí z hlediska vlastní techniky vyhodnocování a zpracování výsledků analýzy. Velký počet faktorů vyžaduje další poměrně náročná statistická kritéria spolehlivosti modelu a jeho parametrů a ztěžuje vlastní interpretaci získaných parametrů. Při volbě faktorů přicházejí v úvahu i ryze formální hlediska, zda totiž lze získat jeho odhad pro projekci s dostatečnou přesností, protože jinak se stává jeho využití při modelování problematické.

Podle dosavadních výsledků je možno konstatovat, že faktory používané při zpracování prognóz maloobchodního obratu patří svou povahou v převážné většině do oblasti faktorů ekonomických. Ve směru k dlouhodobým prognózám se jejich počet zmenšuje. U jednotlivých položek případně agregací mohou přicházet v úvahu různé kombinace faktorů, které vyplývají z postavení položky ve spotřebě. Počet faktorů se rovněž zmenšuje směrem k vyšším agregacím.

Podle časového horizontu prognózy se okruhy faktorů mění a lze tedy přijmout časový horizont jako diferencující hledisko.

Čtvrtletní prognóza maloobchodního obratu se zpracovává pouze v oborovém členění za obrat celkem. Okruh faktorů zahrnuje dvě obdobné varianty: první z nich tvoří příjmy (jako součet příjmů z mezd, ze zemědělství a sociálních příjmů), výběry z úspor, půjčky a bytová výstavba. Protože jednotlivé zdroje příjmů mají diferencovaný pohyb a jejich působení na obrat obchodních oborů je rovněž rozdílné, druhou variantu tvoří příjmy rozdělené podle zdrojů (příjmy z mezd, příjmy ze zemědělství a sociální příjmy) výběry z úspor, půjčky a bytová výstavba. Pro jednotlivé obory se nepoužívají vždy všechny faktory, dochází k užšímu výběru podle povahy zboží, které je předmětem činnosti oboru. Přitom v modelech se čtyřmi faktory se nejčastěji uplatňují příjmy a bytová výstavba, v modelech se šesti faktory příjmy z mezd a bytová výstavba. Při určitém zjedno-

dušení vycházejí jako určující složka vývoje maloobchodního obratu příjmy. Struktura obratu by podle dosavadních výsledků souvisela s bytovou výstavbou, která působí jako modifikující složka spotřeby.

Roční prognóza maloobchodního obratu se zpracovává v podrobnějším členění podle plánovací nomenklatury. Z časového hlediska jde o souhrnnější údaje, z věcného hlediska o podrobnější údaje než u čtvrtletních prognóz. Vzhledem k tomu dochází i k modifikaci použitých faktorů. Na základě logických úvah, teoretických studií a testovacích propočtů byly ověřovány následující faktory:

- čistý příjem jako jeden z hlavních činitelů ovlivňujících výši spotřeby;
- konjunkturální charakteristika, která vyjadřuje určitou cykličnost vývoje poptávky v čase, a která je kvantifikována na základě relativních meziročních přírůstků maloobchodního obratu;
- časový faktor pro vyjádření v podstatě rovnoměrného vývoje bez velkých výkyvů nebo k vyjádření průběhu spotřeby do značné míry stabilizované nebo vykazující zřetelné tendence k nasycenosti;
- zpožděná spotřeba (tj. objem maloobchodního obratu předchozího roku), jejíž zařazení vychází ze skutečnosti, že spotřeba běžného období je ovlivněna nejen příjmy z běžného období, ale rovněž příjmy z období předcházejících, a tedy již dosaženou úrovní spotřeby v minulosti, ze které vyplývají dnešní spotřební zvyklosti;
- bytová výstavba, protože pořízení bytu a jeho vybavování bezesporu ovlivňuje rozpočet domácnosti a celkovou strukturu spotřeby; významnost faktoru se potvrzuje i jeho zařazením ve čtvrtletních prognózách;
- vybavenost předměty dlouhodobé spotřeby jako faktor ovlivňující především další nákup předmětů pro vybavení domácností.

Použití jednotlivých faktorů je rovněž diferencované podle skupin zboží a podle stupně agregace. Určující složkou vývoje obratu prakticky u všech položek jsou příjmy. Působení ostatních faktorů není již tak jednoznačné a souvisí s postavením položky ve spotřebě nebo vykazuje logickou vazbu. Konjunkturální charakteristika nevykazovala v modelu — ani v kombinaci s příjmem, ani v kombinaci s časovým faktorem — významné charakteristiky, které by odůvodňovaly její další využívání.

Vyjádření údajů maloobchodního obratu

Údaje o maloobchodním obratu mohou být vyjádřeny v celkovém objemu nebo v přepočtu na obyvatele. Dosavadní praxe dává přednost celkovým objemům už i proto, že pro přepočet při použití údajů na obyvatele nebyla při projekci k dispozici demografická projekce v potřebném rozsahu. Dalším důvodem je nutnost přepočtu na celkové objemy nebo nutnost zařadit do modelu přímé nebo nepřímé charakteristiky demografického vývoje. Snaha po dosažení maximálního zjednodušení závislosti a zajištění spolehlivé interpretace charakteristik mluvila ve prospěch prvního postupu.

Přehled postupů aplikovaných při řešení některých problémů spojených s využíváním časových řad maloobchodního obratu pro prognózy představuje jen dílčí část celkové problematiky. Bylo by možné se dále zabývat otázkami výběru modelové funkce, způsoby extrapolace, preferencí statických nebo dynamických modelů apod. V tomto směru nelze tedy příspěvek považovat za vyčerpávající ani v rozsahu ani v obsahu.

Dalším možným vstupem pro modelování tržní spotřeby jsou údaje statistiky životní úrovně domácností — rodinné účty. Jejich použití v prognózách tržní spotřeby má svoji tradici, a to především v zemích, kde soustavná evidence časové řady není realizovatelná, nebo nedovoluje vzhledem ke korektnosti podkladového materiálu vyvozovat solidnější závěry, ať už z důvodů nedostatečné reliability (tak je tomu např. u časových řad odvozených z velkoobchodních údajů, což je v mnoha zemích používáno), či z hlediska validity.

Použití rodinných účtů je založeno na principu časoprostorové analogie. Vztahy, které můžeme odvodit srovnáním dvou jednotek, respektive dvou skupin, slouží jako model změny v případě změny adekvátních podmínek v čase.

Je třeba říci, že v některých pracích je i u nás věnována pozornost prognózám na základě rodinných účtů.

Základní problémy v použití dat z rodinných účtů je třeba vidět podle našich zkušeností v těchto bodech:

— Rodinné účty na rozdíl od časové řady jsou pohledem statickým, nemohou postihnout dynamiku změn vyvolanou podmínkami vyvíjejícími se v čase. Jde především o technický vývoj, ale i o způsob života, jehož změny jsou zdánlivě těžko postižitelné, nicméně však mění v některých etapách dosti výrazně spotřebitelské preference.

— Rodinné účty svou podstatou produkují systematickou chybu, jejíž eliminace je velmi problematická. Tato chyba vyplývá především z tzv. panelového efektu, který je dán technikou výběru, záznamu i psychologickými aspekty šetření. Velikost a charakter této systematické chyby lze pouze odhadovat a konfrontovat v globálním měřítku. Promítnutí do jednotlivých skupin obyvatelstva je sice možné, ale nelze se při něm ubránit určité simplifikaci.

Nicméně k úvaze o způsobu eliminace těchto chyb při použití rodinných účtů přistoupit musíme. i když není otázka stavěna takto otevřeně. Nejjednodušší je ovšem předpokládat, že podstatná není absolutní výše, ale relace ve spotřebě. Tímto způsobem sice zjednodušíme východisko, nicméně faktické vztahy zůstávají mírně zamlženy.

Problém nepřesnosti časoprostorové projekce a chyb vyplývajících z odchylek časového a prostorového průběhu tím pochopitelně řešen není. Můžeme usuzovat, že v prostorovém modelu postihujeme určitou část vztahů, jejichž úloha v časovém průběhu je významná. Řada prognóz vypracovaná na jejich principu v různých modelových přístupech nás však přesvědčuje o tom, že přesnost prognózy získaná touto cestou je pro naše prognostické účely nedostatečná.

Pravidelnost určitých odchylek, charakteristiky vlivu jednotlivých faktorů ukazují, že vývojové trendy mají svoje specifčnosti, které dosti výrazně dokreslují rozhodovací proces spotřebitele.

Tyto a další zkušenosti nás přivedly k tomu, že v prognostických pracech preferujeme časovou řadu, rozbor rodinných účtů pak používáme tam, kde rozhodovací proces spotřebitele má charakter spíše krátkodobých sociálních přesunů. Pokládáme kupř. za účelné modelovat důsledky změn v důchodovém zabezpečení pomocí výsledků získaných z rodinných účtů, které se additivně připojí k vývojovým tendencím. I když proti tomuto postupu mohou být námitky, především z hlediska zpětné vazby působení jednotlivých činitelů, zdají se tyto přístupy akceptovatelné.

Obdobně konečkonců přistupujeme k problematice modelování cenových změn, i když otázka cenových vztahů tvoří samostatnou kapitolu. Odhady cenových elasticit nemají v naší časové řadě dostatečné zázemí. Pokud byly cenové úpravy prováděny ve větším rozsahu, byly vždy provázány určitým hospodářským i politickým klimatem, které jejich působení do jisté míry dokreslovalo. Cenové elasticity takto propočtené jsou v některých případech i z hlediska obsahového těžko aplikovatelné pro prognostickou činnost. K tomu přistupuje i skutečnost, že statistická spolehlivost bývá podstatně nižší než např. u příjmových elasticit.

Jsou-li nutné určité cenové úvahy, je třeba cenovou pružnost odhadovat, a přitom vycházet alespoň z těch podkladů, které jsou k dispozici. Teoreticky bychom se sice přikláněli k modelování působení cenového vlivu kupř. pomocí „Koyckovy transformace“, která vystihuje postupné „dozrávání“ vlivu. Účelný může být i postup respektující počáteční „halo efekt“ cenové změny, který naopak vliv cenové změny v prvním období předimenzovává. Tyto pohledy mají sice svoje teoretické oprávnění, ale z hlediska praktické aplikace, s ohledem na výše uvedené skutečnosti, k nim přistupujeme spíše kriticky, se snahou docílit pokud možno přesného limitního vlivu ceny. Proto hledáme možnosti konfrontace jinými cestami (např. porovnání vztahu mezi cenovou a příjmovou pružností pomocí Sluckého teorému apod.) a aplikaci provádíme ve formě jednorázového přepočtení vlivu.

Zhodnocení možností aplikovat výsledky jednotlivých metod bylo ve Výzkumném ústavu obchodu využito ke zpracování materiálu zabývajícího se problematikou ročních a střednědobých prognóz. Charakterizuje a číselně dokumentuje výsledky analýz z různých zdrojů (časových řad, rodinných účtů, mezinárodního srovnání, vývoje vybavenosti domácností, matice cenových a křížových pružností apod.). Jednotlivým metodickým přístupům je modelově přisouzeno místo v prognostické syntéze.

Tento přístup postupně přináší poměrně příznivé výsledky, i když je stále nepovažujeme za uspokojivé. Potvrzuje to však naši hypotézu, že takovýto „heterogenní“ přístup k prognóze má svoji informační hodnotu; chceme proto jít i nadále především touto cestou.

Literatura

- [1] XXIV. sjezd KSSS. Praha, Svoboda 1971, s. 55—56.
- [2] BĀRTA, V.: Analýza tendencí vo výdavkovej štruktúre a diferenciacia trhovej spotreby obyvateľstva v ČSSR. Bratislava, VÚŽÚ 1970.
- [3] BĀRTA, V. a kol.: Výzkum spotřebitelské poptávky. [Metodická příručka.] Praha, VÚO 1972.
- [4] BĚROVÁ, J.: Metodika ročních prognóz maloobchodního obratu. Praha, VÚO 1974.
- [5] BĚROVÁ, J.: Metodika střednědobých prognóz spotřeby a maloobchodního obratu a odhady na léta 1976—1980. Praha, VÚO 1974.
- [6] DAVIDOVIČ, B. a kol.: Metody prognozovania spros. Moskva, 1972.
- [7] JANÁČEK, K.: Použití dynamického modelu při analýze osobní spotřeby obyvatelstva v Československu. Praha, VÚO 1974.
- [8] ZAHRADNÍČEK, S. — KAFTAN, J.: Krátkodobé prognózy (Čtvrtletní prognózy maloobchodního obratu oborových podniků státního obchodu). Praha, VÚO 1972.
- [9] ZELENKA, J. a kol.: Model výdajové struktury obyvateľstva. Praha, VÚO 1972.
- [10] SBORNÍK: Prognostické modely 74. Bratislava, VVS 1974.
- [11] SBORNÍK: Prognózy spotřeby a maloobchodního obratu. Praha, VÚO 1973.
- [12] BĚROVÁ J. a kol.: Metodika střednědobých prognóz spotřeby a maloobchodního obratu a odhady na léta 1976—1980. Praha, VÚO 1975.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ДЛЯ ПРОГНОЗОВ РЫНОЧНОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ

БАРТА, Владимир — ЗЕЛЕНКА, Ян

Использование прогнозов внедряется и в области рыночного потребления населения при предполагаемом развитии розничного оборота. Основные исходные данные для прогноза предоставляют эконометрические модели, использование которых требует, кроме иного решения ряда практических проблем, связанных с применением временных рядов розничного товарооборота как вступительных информаций. Подходы к решению, вышедшие из практики Исследовательского института торговли, направлены на следующие из них: на подходящую десяти—пятнадцатилетнюю длину временного ряда розничного оборота, на выражение розничного оборота в текущих ценах, на деление номенклатуры и аспекты использования в международном сравнении, на проектный ход помощи прямому и косвенному методу экстраполяции, на основные используемые факторы, которые влияют на развитие розничного товарооборота и наконец, на выражение розничного оборота в больших объемах.

Хотя авторы и отдают предпочтение временным рядам при обработке прогнозов, подчеркивают одновременно итердисциплинарный подход к прогнозу розничного оборота, который ведет к использованию и других источников информации. К ним относится и статистика жизненного уровня семей — семейные учеты, непосредственное использование которых наталкивается, однако, на статику взгляда и систематическую ошибку.

Применение результатов различных подходов к конечному синтезу расчета прогнозируемых объемов помогает поднять качество прогнозов и их информативную ценность

UTILIZATION OF ECONOMETRIC MODELS FOR FORECASTING MARKET CONSUMPTION

BÁRTA, Vladimír — ZELENKA, Jan

The utilization of forecasts in the area of market consumption of population is carried out by estimates of the development in retail turnover. Basic starting data for forecasting are given by econometric models, whose utilization requires, besides others, solutions of a number of research problems as well as practical problems associated with application of time series of retail turnover as input information. Approaches to such solutions based on the practice of the Research Institute of Commerce are directed to the following: a suitable 10-15 year length of time series of retail turnover, expression of retail turnover in current prices, divisions of nomenclature and utilization aspects in international comparison, projection procedures by means of direct and indirect extrapolation methods, basic utilized factors which affect the development in retail turnover and finally an expression of retail turnover in total volumes.

Although the authors prefer time series in working out the forecasts, at the same time they underline an interdisciplinary approach to forecasts of retail turnovers, which lead to utilization of further information sources. These also include statistics of living standard of households — family bills, whose direct use is encountered with statistics of living standard of households — family bills, whose direct use is encountered with statistics of viewpoints and a systematic error.

The application of results from various procedures in the final synthesis of computing the forecasting volume contributes to an improvement of forecasts and their information values.

Zo zahraničnej vedy

Typ rozšírenej reprodukcie v rozvinutom socializme

NOTKIN, A.

Každej veľkej etape v rozvoji výrobných síl a výrobných vzťahov prislúcha určitý typ rozvinutej reprodukcie. Možno povedať, že aký je typ výroby, taký je aj typ reprodukcie.

V predkapitalistických formáciách rozšírená reprodukcia predstavovala sotva badateľný proces, ktorý sa uskutočňoval raz za čas na úkor rastu miery použitia ručnej práce na predošlom technickom základe. Zdokonaľovanie ručných pracovných nástrojov a pokrok v delbe práce prebiehal mimoriadne pomaly. V týchto historických epochách po dlhé stáročia vládol extenzívny typ rozšírenej reprodukcie.

Materiálne a sociálne podmienky pre dosiahnutie značných temp ekonomického rastu na základe technického pokroku vznikajú s rozvojom strojovej veľkovýroby, t. j. v rozvinutom kapitalizme, keď prebieha aj prechod od extenzívneho typu k intenzívnemu typu rozšírenej reprodukcie. Extenzívny typ rozšírenej reprodukcie sa zachováva, pretože aj v kapitalizme rozšírenie výroby sa čiastočne uskutočňuje predchádzajúcou výrobnou technikou, predchádzajúcim organickým zložením kapitálu a predchádzajúcou spoločenskou produktivitou práce. V obdobiach relatívne vysokej konjunktúry často začínajú pracovať aj podniky s vysokými výrobnými nákladmi, technicky a ekonomicky zaostalé. Predsa však v celej výrobnej sfére jasne prevláda proces intenzifikácie na báze technického pokroku. To sa odrazilo aj v nedávno uverejnených ilustračných tabuľkách V. I. Lenina, ktoré rozpracoval v súvislosti s kritikou knihy R. Luxemburgovej *Akumulácia kapitálu*. V týchto tabuľkách sa predpokladá, že za 2000 rokov otroctva a nevoľníctva organické zloženie výroby zostalo bez zmien (c a v vzrástlo rovnako, 2-krát), no za 200-ročného rozvoja kapitalizmu sa c zväčšilo 50-krát, v 5-krát.¹

Typy rozšírenej reprodukcie, zvlášť ak sa hovorí celkove o sfére spoločenského hospodárstva, nemožno charakterizovať jedným znakom. Extenzívny typ sa v li-

¹ Pozri: Leninskij zbornik XXXVIII. Politizdat 1975, s. 90.

teratúre obyčajne stotožňuje s kvantitatívnym rastom rôznych prvkov výroby a intenzívny typ s ich lepším využitím. Avšak každý typ rozšírenej reprodukcie predstavuje systém kvalitatívnych a kvantitatívnych znakov, ktoré sa organicky navzájom dopĺňajú, je to teda komplex ekonomických spojení.

Kapitalistická industrializácia vyvolala veľký príliv vidieckeho obyvateľstva do miest a priemyselných centier. Nepoľnohospodárske odvetia sa veľkou mierou rozvíjali na úkor dodatočnej pracovnej sily odchádzajúcej z poľnohospodárstva.

Charakteristickou črtou extenzívneho rozvoja je rozšírenie výroby v dôsledku rastu počtu robotníkov. Nebolo by však správne na základe toho usudzovať, že urbanizácia je príkladom extenzívneho typu rozšírenej reprodukcie. Po prvé, úbytok pracovnej sily z poľnohospodárstva — kde na jedného zamestnaného spravidla pripadá relatívne menšie ročné množstvo hrubého a čistého produktu — do nepoľnohospodárskych odvetví, v ktorých sú tieto ukazovatele omnoho vyššie, bol jedným z faktorov zvýšenia produktivity práce v celkovom objeme materiálnej výroby, a teda aj zvýšenia úlohy intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie. Po druhé, počet zamestnaných v celej materiálnej výrobe vzrastal značne menšími tempami ako v takých odvetviach, ako sú priemysel, doprava, stavebníctvo. Dôsledkom toho v materiálnej výrobe ako celku bol hlavným faktorom rozšírenej reprodukcie rast produktivity práce. V priemyselne rozvinutých krajinách sa už v XIX. stor. začal spoločenský produkt a národný dôchodok zväčšovať vplyvom rastu produktivity práce na báze technického pokroku v oveľa väčšej miere ako vplyvom zamestnanosti.

Vznik takej situácie, v ktorej sa rozšírená reprodukcia začne uskutočňovať hlavne vplyvom rastu produktivity práce, je podmienený predovšetkým rozvojom techniky a znamená definitívne víťazstvo intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie. Extenzívny typ rozšírenej reprodukcie v týchto podmienkach začína hrať druhoradú, podradnú úlohu. Takto sa prechod k prevažne intenzívnemu typu rozšírenej reprodukcie uskutočnil už v dôsledku kapitalistickej industrializácie a zmeny strojovej výroby na základný spôsob rozvoja výrobných síl.

Prevažne intenzívny typ rozšírenej reprodukcie vznikol v určitých historických podmienkach rozvoja strojovej veľkovýroby, v období prevládania prvej mechanizácie práce. Zakladal sa na úspore iba jedného výrobného prvku — pracovnej sily, na úspore živej práce. Tento prvok hrá najdôležitejšiu úlohu vo výrobnom procese, no nie je jediným faktorom tohto procesu. Úspora živej práce v podmienkach prevládania prvej mechanizácie sa dosahuje pomocou dodatočných nákladov spoločenskej práce. V danom prípade sa rozšírená reprodukcia stáva intenzívnou preto, lebo vyjadruje určitý systém vzájomných súvislostí. Dodatočné náklady výrobných prostriedkov, ktoré samy osebe predstavujú extenzívny faktor, vystupujú v tomto systéme ako prostriedky úspory živej práce, rastu spoločenskej produktivity práce a zníženia spoločenských nákladov vcelku, t. j. ako prostriedok intenzifikácie spoločenskej výroby.

Socialistická industrializácia v ZSSR a v iných socialistických krajinách, uskutočnenie prvej mechanizácie práce vo veľkej miere prispeli k zvýšeniu úlohy prevažne intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie založenej na zvýšení produktivity práce. V Sovietskom zväze priemerné ročné tempo prírastku spoločenskej

čenskej produktivity práce, vypočítané ako vzájomný vzťah fyzického objemu národného dôchodku a počtu zamestnaných v materiálnej výrobe, veľmi prevyšuje tempo prírastku zamestnanosti: v r. 1961—1973 približne 3,5-krát.

Prevažne intenzívny typ rozšírenej reprodukcie podporuje oveľa viac ako extenzívny typ rozvoj socialistických výrobných vzťahov. Vychádzajúc z rastu produktivity práce, umožňuje systematicky a rýchle zvyšovať veľkosť národného dôchodku a na tomto základe aj reálne dôchodky na jedného obyvateľa. Pri extenzívnom type rozšírenej reprodukcie veľkosť národného dôchodku na jedného obyvateľa vzrastá len takou mierou, akou zväčšenie zamestnanosti v materiálnej výrobe predbieha rast obyvateľstva a jeho celkovú zamestnanosť. Avšak v období rozvinutého socializmu sa podiel pracovníkov zamestnaných v materiálnej výrobe na celkovom počte zamestnaných v národnom hospodárstve znižuje (z 83 % r. 1960 na 75,7 % r. 1974). Zamestnanosť v materiálnej výrobe zatiaľ rastie rýchlejšie ako počet obyvateľstva, no rozdiel medzi tempami prírastku zamestnaných v materiálnej výrobe a tempami prírastku obyvateľstva sa bude nevyhnutne skracovať. Príčinami sú spomalenie tempa prirodzeného prírastku obyvateľstva v práceschopnom veku, zavedenie povinného stredoškolského vzdelania, nevyhnutnosť aj naďalej zvyšovať podiel zamestnaných v nevýrobnej sfére.

V podmienkach rastúcej napätosti v bilancii pracovných síl, ktorá je charakteristická pre súčasný stav ekonomiky ZSSR, vzniká tendencia doviest prevažne intenzívny typ rozšírenej reprodukcie k jeho hornej hranici. Po dosiahnutí tejto hranice sa materiálna výroba v ZSSR bude rozširovať bez dodatočného zapojenia pracovnej sily, alebo dokonca pri znížení jej počtu. Extenzívny typ rozšírenej reprodukcie založený na nezmenenej technike a zapojení dodatočnej pracovnej sily sa zníži na minimum. Existencia tohto minima je nevyhnutná v dôsledku nerovnomernosti rozvoja techniky a výstavby podnikov rôznych veľkostí s rôznou výrobnou technikou. Avšak v rozsahu celospoločenskej výroby sa môže stať skutočnosťou dosiahnutie hornej hranice prevažne intenzívneho rastu.

Prevažne intenzívna reprodukcia, založená na úspore iba živej práce, a jej dovedenie na hornú hranicu vyžaduje stále vzrastajúce dodatočné náklady výrobných prostriedkov. V určitej historickej etape náklady minulej práce začnú značne prevyšovať náklady živej práce. Prírastky národného dôchodku získané hlavne vplyvom rastu spoločenskej produktivity práce, v celom rozsahu stále viac ustupujú prírastku základných a obrátových výrobných fondov, ktoré sú potrebné na získanie prírastkov národného dôchodku. Vzájomné vzťahy týchto veličín sú zrejme z tabuľky 1.

V tabuľke 1 je vypočítaný celý prírastok základných (a časti obrátových) výrobných fondov, hoci je známe, že iba jeho časť je materiálnou podmienkou získania prírastku národného dôchodku v danom roku.

Z tejto tabuľky vyplýva však aj zvlášť dôležitý záver — získanie prírastku národného dôchodku určitého rozsahu je spojené v každom danom roku s akumuláciou a odvodom omnoho väčších prostriedkov potrebných na uspokojenie bežných potrieb.

Čím vyššia je úroveň fondovej vybavenosti práce a organické zloženie výroby, tým väčšia je cena, ktorú spoločnosť platí vo forme dodatočných nákladov spo-

Tabuľka 1

Vzťahy ročných prírastkov národného dôchodku a základných výrobných a obrátových fondov z ZSSR (v bežných cenách, v mld Rbl)

	1960	1970	1971	1972	1973
Prírastok národného dôchodku	8,8	28,0	15,1	8,6	23,6
Prírastok základných výrobných fondov a materiálových obrátových prostriedkov a rezerv	28,7	65,2	66,9	64,8	73,8
Vzťah prírastkov (2:1)	3,3	2,3	4,4	7,5	3,1

ločenskej práce na získanie každého percenta úspory živej práce a na tomto základe dosahuje prírastky fyzického objemu národného dôchodku.² No spoločnosť môže platiť túto cenu nekonečne dlho dovtedy, dokiaľ v priebehu určitého normatívneho obdobia veľkosť úspory živej práce prevyšuje veľkosť dodatočných nákladov minulej práce. Dokonca ani toto prevýšenie neodstraňuje pri terajších vzťahoch nákladov zvecnenej a živej práce otázku o nevyhnutnosti využívať všetky ekonomické a organizačné možnosti zníženia tejto ceny v záujme zvýšenia efektívnosti spoločenskej výroby a čo najrýchlejšieho riešenia sociálnych úloh rozvinutého socializmu. Ako ukazuje historická skúsenosť, tieto možnosti spočívajú v doplnení úspor živej práce úsporami spredmetnenej práce v rámci celej spoločenskej výroby.

Inými slovami, vzniká taká ekonomická situácia, v ktorej sa musí uskutočniť prechod od jednostranne intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie, založeného na raste produktivity živej práce, k všestranne intenzívnemu typu rozšírenej reprodukcie, rozvíjajúcemu sa na báze všestrannej intenzifikácie spoločenskej výroby, ktorého zabezpečenie predvída XXIV. zjazd KSSZ. Tento typ nespočíva len v raste produktivity práce, ale aj vo využívaní všetkých možností úspor základných a obrátových výrobných fondov a výrobných materiálových nákladov.

Možnosť prechodu k všestranne intenzívnemu typu reprodukcie sa vytvára v procese rozvoja strojovej veľkovýroby. Vzájomný vzťah možnosti a nevyhnutnosti v ekonomike vystupuje spravidla vo dvoch formách: ekonomická nevyhnutnosť vzniká buď spolu s technickou možnosťou jej realizácie, buď urýchľuje technický pokrok smerujúci k vzniku tejto možnosti.

V priebehu XIX. storočia hlavným prostriedkom zníženia nákladov kapita-

² Z tabuľky 1 predovšetkým vyplýva, že táto cena môže kolísat nielen v dôsledku dlhodobých zákonitostí vzťahu medzi nákladmi zhotvenej a živej práce, ale aj v dôsledku konjunkturálnych rozdielov v prírastkoch národného dôchodku v jednotlivých rokoch, spojených v ZSSR predovšetkým s dynamikou úrod.

Tabuľka 2

Vzťah dynamiky fixného kapitálu, nákladov živej práce a produkcie v spracovateľskom priemysle USA v ekonomických cykloch prvých desaťročí XX. stor.*

	1909—1899 (ceny z r. 1899)	1929—1920	1937—1929
		(ceny z r. 1919)	
Vzťah rastu fixného kapitálu k rastu produkcie	125	82	25
Vzťah rastu nákladov živej práce k rastu produkcie	...	71	85

* Údaje z r. 1921—1929 a 1930—1937 sú vypočítané podľa CLARK, C.: The Conditions of Economic Progress. Londýn 1940, s. 381 a z iných prameňov. Tieto údaje sa týkajú iba spracovateľského priemyslu, no sú dostatočne typické, pretože aj v tomto najrozsiahljšom odvetví materiálnej výroby USA najprv prebehla jednostranná úspora živej práce.

listickej výroby bola úspora variabilného kapitálu. Hoci v jednotlivých podnikoch tiež prebiehala úspora nákladov na konštantný kapitál, predsa „cenou“, ktorú platila kapitalistická spoločnosť za úsporu variabilného kapitálu v , a na jeho základe zvýšenie miery vykorisťovania, boli dodatočné náklady konštantného kapitálu c , ktoré značne prevyšovali tieto úspory.

No už v 20. rokoch XIX. storočia sa objavili nové javy spojené so zmenou úlohy rôznych foriem technického pokroku. Uvedené javy môžu byť charakterizované týmito štatistickými údajmi (tab. 2).

Údaje v tabuľke 2 svedčia o tom, že zníženie nákladov živej práce v určitých podmienkach nemusí byť sprevádzané rastom fondovej náročnosti výroby, dodatočnými nákladmi pracovných prostriedkov na jednotku produkcie.

Aké sú tieto podmienky?

Keď sa strojová výroba stane hlavným spôsobom rozvoja výrobných síl, technický pokrok v materiálnej výrobe a zvlášť v priemysle sa stále viac prejavuje v ďalšom rozvoji strojov a systému strojovej veľkovýroby, nie v pôvodnej zámene ručnej práce mechanizovanou prácou. Technický pokrok tu spravidla začína vyvolávať aj úsporu živej práce, aj zvýšenie produktivity pôsobiacich pracovných prostriedkov. Pritom úspora živej práce na jednotku produkcie vystupuje už nielen ako výsledok prvého zavedenia strojov, ale v stále väčšej miere ako dôsledok rozvoja a rastu ich produktivity, rovnako ako aj produktivity celého systému strojovej výroby. V XX. storočí veľmi vzrastá úloha zámény jedných strojov druhými, technicky a ekonomicky dokonalejšími, zintenzívňuje sa význam zvýšenia jednotkovej kapacity a rýchlosti práce pracovných nástrojov.

Proces zvýšenia produktivity strojov, spracovania veľkého množstva suroviny pomocou daného fixného kapitálu bol známy už v XIX. storočí. Marx napísal: „Množstvo a hodnota používaných strojov vzrastá s rozvojom produktivity práce, ale nie v tom istom pomere, ako rastie táto produktivita, t. j. ako sa zväčšuje

množstvo výrobkov dodávaných týmito strojmi.³ Avšak vtedy tento proces v spoločenskom meradle iba stál v protiklade k mohutnejšiemu procesu zvýšenia fondovej náročnosti výroby. Stal sa prevládajúcim v miere, v akej sa znižovala úloha prvej mechanizácie práce.

Rast produktivity strojovej výroby prebieha nielen zmenou jej technického základu, ale aj v dôsledku zavádzania nových technologických procesov a novej organizácie výroby. Súčasná strojová výroba v mnohých odvetviach predstavuje nepretržitú linku rôznorodých strojov, ktoré postupne spracúvajú surový materiál, uvádzajú sa do pohybu jedným motorom, obsluhujú sa automatizovanou vnútro- podnikovou dopravou, určujúcou svoje normy využitia zariadenia.

Zvlášť treba zdôrazniť úlohu, ktorú má vo zvýšení produktivity výroby komplexná mechanizácia a automatizácia. Obidva tieto procesy (zvlášť komplexná mechanizácia) obsahujú v sebe prvky prvej mechanizácie ručnej práce. Ak sú tieto prvky veľké, potom sú nevyhnutné dodatočné náklady výrobných prostriedkov na daný objem konečného produktu. Tým skôr však všeobecný spoločenský význam komplexnej mechanizácie práce a automatizácie výroby na úsporu práce spočíva v tom, že tieto procesy nielen zvyšujú produktivitu práce, ale aj mimoriadne aktivizujú a intenzifikujú využívanie všetkých existujúcich pracovných prostriedkov, zvyšujú podiel a úlohu ich aktívnej časti bezprostredne pôsobiacej na rast produkcie.

Rast produktivity pracovných prostriedkov spôsobujú aj také procesy, ktoré sa rozvíjajú v posledných desaťročiach, ako sú zavádzanie mnohoúčelových strojov s programovým riadením, rýchlo prechádzajúcich z jedných druhov produkcie na iné, a modernizácia existujúceho zariadenia, ktorá ho do istého času chráni od morálneho opotrebenia a podstatne zvyšuje jeho produktivitu pri obmedzených nákladoch na vybavenie.

Napokon, značný rast produktivity strojovej výroby v XX. stor. je vyvolaný štruktúrnymi pohybmi v národnom hospodárstve. Ak sa v minulosti relatívne silne rozvíjali fondovo najnáročnejšie odvetvia, napr. železničná doprava a ťažobný priemysel, potom v súčasnosti ťažisko ekonomického rozvoja sa presunulo do fondovo oveľa menej náročnejšieho spracovateľského priemyslu ako celku, najmä do strojárstva. Pravda, aj v samotnom ťažobnom priemysle (v odvetví palív) prebehli štruktúrne pohyby v prospech odvetví s nižšou fondovou náročnosťou (v prepočte na jednu tonu merného paliva). Najväčší význam v tomto vzťahu má rozvoj plynárenského priemyslu.

Všetky vymenované formy technického pokroku, ktoré sa postupne rozvíjajú, vytvárajú podmienky pre spájanie rastu fondovej vybavenosti a produktivity práce, rastu technického a organického zloženia výroby so znížením fondovej a materiálnej náročnosti. Spoločné uskutočňovanie všetkých týchto procesov zabezpečuje možnosť prechodu od jednostranne intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie k jej všestranne intenzívnemu typu.

Všestranne intenzívny typ rozšírenej reprodukcie, uskutočňujúci sa v ZSSR v období rozvinutého socializmu, je charakteristický radom špecifických znakov.

³ MARX, K.: Kapitál III — 1. Bratislava, SVPL 1958, s. 140.

Po prvé, úspora živej práce, zvýšenie jej produktivity sa stále viac dosahuje nie dodatočnými nákladmi výrobných prostriedkov ako v podmienkach jednostranne intenzívnej reprodukcie, ale sprevádza ho zníženie fondovej a materiálovej náročnosti národného dôchodku. Pritom celá úspora spoločenskej práce v materiálnej výrobe značne prevyšuje sumu úspor získaných oddelene rastom produktivity práce, znížením fondovej a materiálovej náročnosti výroby v rôznych odvetviach. Zníženie napr. materiálovej náročnosti vplyva na štruktúru národného hospodárstva, znižuje v ňom podiel takých fondovo a pracovne náročných odvetví, ako je ťažobný priemysel a poľnohospodárstvo. A toto vedie k dodatočnému prírastku produktivity práce alebo k dodatočnému zníženiu fondovej náročnosti materiálnej výroby. Ak je zníženie materiálovej náročnosti spojené so zavedením dodatočného zariadenia, špeciálne predurčeného na úsporu suroviny, paliva, elektrickej energie, potom môže podmieniť aj rast fondovej náročnosti. Riešenie otázky závisí od „rovnováhy“ celého systému zvecnenej a živej práce a od stupňa dôležitosti tej alebo inej úspory pre spoločnosť v daných podmienkach.

Po druhé, urýchljuje sa vyradenie morálne a fyzicky opotrebovaného zariadenia a zvyšuje sa miera náhrady základných výrobných fondov, mení sa vzťah medzi mierou výrobného akumulácie a náhrady v prospech miery náhrady. V mnohých prípadoch to vytvára možnosť urýchliť výmenu menej produktívneho zariadenia produktívnejším a výkonnejším zariadením a vedie k úsporám na generálnych opravách a novej výstavbe, t. j. umožňuje dosiahnuť určité tempo rozšírenia výroby pri menšom vynakladaní zdrojov.

Po tretie, na základe koncentrácie materiálnych zdrojov a pracovných síl v stavebnom priemysle pri relatívne obmedzenom množstve budovaných objektov a urýchlenej výstavbe sa norma nedokončenej výstavby znižuje po objem rezerv nevyhnutných na realizáciu päťročných a dlhodobých plánov. Táto rezerva sa môže určovať na základe údajov najprogresívnejšej praxe stavebníctva v našej krajine i za hranicami.

Po štvrté, vďaka úsporám základných a obrátových výrobných fondov sa znižuje koeficient akumulácie, ktorým rozumieme mieru výrobného akumulácie nevyhnutnú na získanie jedného percenta prírastku spoločenského produktu a národného dôchodku. Pravda, zníženie koeficientu akumulácie v niektorých socialistických krajinách sa môže spomaľovať v dôsledku obmedzenosti a vyčerpanosti najúspornejších ložísk úžitkových nerastov, zvýšenia cien importovaných surovín a palív, čo sa do určitej miery kompenzuje výhodami socialistickej integrácie.

Po piate, rýchlo sa skracuje čas osvojenia projektovaných kapacít v nových a rekonštruovaných podnikoch, vo výrobných, ktorých analógie v krajine už sú, až sa postupne redukuje na čas nevyhnutný na zábeh.

Po šieste, robia sa podstatné úpravy podmienok realizácie spoločenského produktu. Úspora výrobných prostriedkov vytvára situáciu, v ktorej základná podmienka jednoduchej reprodukcie, t. j. $(v+m) = II c$, pri úspore c sa svojím ekonomickým obsahom podobá základnej podmienke rozšírenej reprodukcie, t. j. $(v+m) > II c$. Výrobné prostriedky pre I. a II. skupinu sú väčšie, ako je nevyhnutné pre jednoduchú reprodukciu. V rozvinutom socializme sa táto okolnosť

môže využiť ako dodatočná rezerva pre urýchlený rast II c, ktorá vyžaduje zmenu štruktúry akumulácie v prospech II. skupiny.

Pokiaľ možno teraz predvídať, všestranne intenzívny typ rozšírenej reprodukcie vo svojom rozvoji musí prejsť dvoma principiálne dôležitými štádiami.

Prvé z nich je charakteristické tým, že miera a tempo úspory živej práce jasne prevládajú nad mierami a tempami úspor práce spredmetnenej vo výrobných fondoch a materiálových nákladoch. Napríklad podľa údajov z minulých medziodvetvových bilancií ZSSR za roky 1952 a 1966 priemerné ročné tempo poklesu výrobných materiálových nákladov (bez amortizácie) predstavovalo 0,5 %, keď produktivita práce sa ročne zvýšila o 5 %. Tento vzťah sa bude samozrejme meniť, zvlášť v tej miere, v akej sa k zníženiu materiálovej náročnosti pripojí viac alebo menej stabilné zníženie fondovej náročnosti. V dlhodobej perspektíve stojí pred ZSSR úloha uprednostňovať nielen úspory výrobných prostriedkov, ale v každom prípade nie menšou mierou aj tempá rastu produktivity práce. Určuje to predovšetkým stav pracovnej bilancie. V tom období sa v mnohých oblastiach používania ručnej práce v meste i na dedine bude dokončovať prvotná mechanizácia práce, nevyhnutná na riešenie rastu ekonomických a sociálnych problémov rozvinutého socializmu.

Nepozerajúc na veľký rast energetickej a fondovej vybavenosti práce, v našej krajine v predvojnových a v povojnových päťročniciach sa uskutočňuje prechod k všestrannej intenzifikácii spoločenskej výroby a k všestranne intenzívnemu typu rozšírenej reprodukcie v podmienkach, keď práca značnej časti zamestnaných v materiálnej výrobe ešte stále nie je mechanizovaná. Veľká časť základných výrobných prác sa už robí pomocou mechanizmov, ale napríklad v priemysle nie sú mechanizované montážne práce, ktoré sa zatiaľ zle prispôsobujú mechanizácii, nedostatočne je mechanizovaná práca v poľnohospodárstve (najmä v živočíšnej výrobe); ešte nie veľmi hlboko prenikla do výroby výpočtová technika a automatizované informačné prostriedky regulácie a kontroly. Naliehavá je mechanizácia mnohých pomocných prác vo všetkých odvetviach národného hospodárstva.

Boj za záchranu a zlepšenie prírodných podmienok života a za zlepšenie pracovných podmienok človeka nadobúda v storočí súčasnej industriálnej civilizácie stále väčší význam, vyvoláva potrebu dodatočných nákladov výrobných prostriedkov na daný objem výrobného konečného produktu. Rovnako pôsobí na štruktúru materiálnej výroby zvýšenie podielu obohatenej prírodnej suroviny, opatrenia zamerané na zníženie strát materiálov a na rozšírenie spracovania ich odpadu. Podľa svojho ekonomického významu sa všetky tieto procesy môžu porovnať s prvotnou mechanizáciou práce, lebo vyžadujú prvotné použitie strojovej techniky v rade oblastí výrobných činností. Preto v prvom štádiu všestrannej intenzifikácia spoločenskej výroby súvisí a preplétá sa s prvotnou mechanizáciou práce v širokom chápaní (opísanom vyššie) s jednostrannou intenzifikáciou. To všetko musí vplývať na rozsah rozširovania sa všestranne intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie, zvlášť na tempá fondovej náročnosti spoločenskej výroby.

Druhé štádium rozvoja všestranne intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie bude charakterizované prevýšením objemu úspor výrobných fondov nad rozsahom úspor živej práce. Toto štádium sa môže stať reálne iba v dôsledku podstatných

zmien vo vzťahu spredmetnenej a živej práce a v rozvoji technických prostriedkov spojených s úsporou výrobných prostriedkov.

O rozsahu týchto zmien možno do určitej miery súdiť na základe tohto výpočtu. V roku 1973 bol vzťah medzi hodnotou všetkých výrobných fondov ZSSR, v ktorej je vyjadrená spredmetnená práca akumulovaná v materiálnej výrobe, a hodnotou národného dôchodku ZSSR v bežných cenách, ku ktorej bola pripočítaná živá práca daného roka, vyjadrený pomerom 2,3:1. Znamená to, že úspora 1 % hodnoty výrobných fondov je úmerná rastu produktivity práce o 2,3 %. Perspektívne sa predpokladá, že produktivita práce v celej materiálnej výrobe bude vzrastať o 5,5—6 % za rok, čo je ekvivalentné ročnej úspore výrobných fondov o 2,4—2,6 %. Logika ekonomického rozvoja je pritom taká, že tieto ekvivalenty sa budú naďalej meniť v prospech úspor výrobných fondov.

Samozrejme, rozvinutá socialistická spoločnosť bude musieť vynaložiť veľa síl, aby sa veľkosť úspor výrobných prostriedkov vyrovnala veľkosti úspor živej práce, a najmä aby ich predbehla. No predovšetkým je potrebné prejsť prvé štádium všestranne intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie, ktorej nevyhnutnosť a reálnosť je dokázaná skúsenosťou.

Už pri všeobecnej charakteristike všestranne intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie je potrebné odpovedať na otázku, akú úlohu pri jeho uskutočňovaní musí spĺňať kvantitatívny rast pracovných síl, pracovných prostriedkov a pracovných predmetov. Zväčšenie týchto prvkov sa často skúma iba ako extenzívny faktor ekonomického rozvoja, ako rast základných a inokedy aj obrátových fondov, a je nevyhnutnou podmienkou akéhokoľvek intenzívneho typu rozšírenej (aj jednostranne, aj všestranne) reprodukcie. Kvantitatívny rast základných a obrátových fondov, vyvolaný technickým pokrokom a zvýšením fondovej vybavenosti práce, predstavuje organický moment v systéme intenzifikácie spoločenskej výroby. Principiálne sa odlišuje od jednoduchého rozšírenia základných fondov, podmieneného nie zvýšením fondovej vybavenosti práce, ale zväčšením počtu zamestnaných, pri zachovaní predchádzajúcej technickej základne. Zväčšenie zamestnanosti skúmané izolovane od iných faktorov ekonomického rozvoja je nesporne extenzívnym faktorom rastu výroby. Často však rast počtu dodatočných pracovníkov v materiálnej výrobe je sprevádzaný zvýšením ich fondovej vybavenosti. Prebieha akoby zlúčenie dvoch procesov: rast počtu zamestnaných, predstavujúci najcharakteristickejšiu črtu rozšírenej reprodukcie a zvýšenia fondovej vybavenosti ich práce, ktorá je charakteristickým znakom každého intenzívneho rozvoja. Takéto spojenie prehĺbuje intenzifikáciu, a podľa nášho názoru ho treba skúmať ako jednu z jej foriem.

Kvantitatívny rast jednotlivých prvkov spoločenskej výroby teda nemusí byť príznakom extenzívnej rozšírenej reprodukcie v tom prípade, keď je nevyhnutnou podmienkou technického pokroku a lepšieho využitia týchto prvkov. V tom prípade vchádza do systému intenzifikácie spoločenskej výroby a nemožno ho dávať do protikladu s všestranne intenzívnym typom rozšírenej reprodukcie. Tento názor vyplýva zo systémového prístupu k charakteristike typov rozšírenej reprodukcie. Treba s ním počítať aj pri meraní vzťahov intenzívnych a extenzívnych faktorov ekonomického rozvoja.

Úhrnné údaje ako výsledok priebehu týchto faktorov sa dostatočne plne vyjadrujú radom ukazovateľov. V ZSSR má technický pokrok zameraný na úsporu nielen živej práce, ale aj výrobných prostriedkov v súčasnosti podstatnú úlohu. O tom hovoria nepretržite publikované údaje o zvýšení koeficientov využitia výrobných kapacít a znížení podielu nákladov na materiál. Svedčí o tom tiež rast jednotkového výkonu technických prostriedkov. Roku 1950 priemerný výkon vyrobených turbín bol 17 tis. kW, r. 1973 44 tis. kW, t. j. zväčšil sa 2,6-krát; za to isté obdobie priemerný jednotkový výkon vyrobeného traktora vzrástol zo 47 na 71 HP, t. j. 1,5-krát a priemerný výkon vyrobených traťových elektrických lokomotív z 5,3 tis. r. 1960 na 7,3 tis. HP r. 1973, t. j. 7,4-krát.

Potvrdzujú to aj zmeny v štruktúre palivovej bilancie, spôsobujúce zníženie fondovej náročnosti výroby: ak r. 1960 bol podiel fondovo náročného uhoľného priemyslu (na jednotku merného paliva) 53,9 % z ťažby palív meranej v jednotkách merného paliva a podiel fondovo náročného naftového a plynárenského priemyslu bol 30,5 a 7,9 %, potom r. 1973 podiel naftového a plynárenského priemyslu predstavoval 43,2 a 19,9 %.

Spoločným ukazovateľom úspor bežných nákladov predmetnej práce môže byť dynamika materiálovej náročnosti národného dôchodku, vyjadrená prostredníctvom rastu hrubého spoločenského produktu a národného dôchodku. Pretože prvá veličina je vyššia ako druhá o objem výrobných materiálových nákladov, rýchlejší rast spoločenského produktu v porovnaní s národným dôchodkom svedčí o raste materiálovej náročnosti, kým opačný vzťah svedčí o jej znížení.

Uvedeným spôsobom meraná dynamika materiálovej náročnosti v porovnateľných cenách bola takáto (v %): 99,8 r. 1960—1965; 99,3 r. 1965—1966; 98,6 r. 1966—1970; 101,6 r. 1970—1975.

Materiálová náročnosť národného dôchodku (včítane amortizácie) pri jeho výpočtoch v päťročných obdobiach sa teda spravidla znižovala. Údaje minulých medziodvetvových bilancií v ZSSR v rokoch 1959—1966 (sedemročné obdobie) tiež ukazujú na tendenciu zníženia materiálovej náročnosti. Za toto obdobie sa výrobné materiálové náklady (včítane amortizácie) na jeden rubeľ národného dôchodku (v porovnateľných cenách) znížili celkovo o 1 % a bez amortizácie o 3 % (priemerné ročné zníženie o 0,5 %). V tom istom období materiálová náročnosť národného dôchodku v bežných cenách vzrástala: r. 1959 predstavovala 1,04; r. 1965 1,17; r. 1972 1,3. To je zákonitý proces. Podiel prenesenej hodnoty v hodnote spoločenského produktu sa zvyšuje v dôsledku zníženia podielu novej hodnoty, v ktorej je vyjadrená živá práca. Navrhuje sa zmerať dynamiku materiálovej náročnosti spoločenskej výroby porovnaním rastu produkcie v ťažobnom priemysle a v poľnohospodárstve na jednej strane a rastu produkcie spracovateľského priemyslu na druhej strane. Pri takomto meraní ukazovateľ materiálovej náročnosti výroby v ZSSR sa značne znižuje, pretože v rokoch 1960—1973 objem produkcie v ťažobnom priemysle vzrástol 1,94-krát, produkcia poľnohospodárstva 1,56-krát a produkcia spracovateľského priemyslu 2,89-krát. Predsa však posledný ukazovateľ neporovnávame s prvými dvomi, pretože rast objemu produkcie spracovateľského priemyslu zahŕňa sumu všetkých znovurozdelných surovín a materiálov vo všetkých predchádzajúcich štádiách výrobného

procesu. Sotva je prijateľný aj návrh určiť materiálovú náročnosť porovnaním rastu úhrnnej výroby prírodných a umelých materiálov s rastom národného dôchodku. Hoci národný dôchodok ako čistý produkt spoločnosti nezahŕňa v sebe obrat hodnoty v priebehu roka, na jeho získanie je potrebná celá suma materiálových nákladov všetkých štádií spoločenskej výroby v danom roku. Preto skutočná materiálová náročnosť národného dôchodku môže byť určená iba porovnaním celkovej sumy výrobných materiálových nákladov za rok a ročného národného dôchodku, ako sa to praktizuje v našej štatistike a obzvlášť pri analýze medziodvetvových bilancií.

Technický pokrok šetriaci výrobné prostriedky ešte nedosiahol takú váhu, aby prekonal tendenciu predstihu rastu všetkých výrobných fondov ako celku, v porovnaní so zväčšením národného dôchodku. Ak ekonomická teória a prax kladne vyriešia otázku možností systematického zvyšovania produktivity práce (zvlášť v socializme), potom možnosť *nepretržitého* znižovania fondovej náročnosti sa týka iba počtu doteraz neriešených problémov. Nehľadiac na prednosti sovietskej ekonomiky, ktorá sa rozvíja plánovite a ktorá nepozná cyklické nerovnomernosti rastu výrobných fondov, nie je v ZSSR dosiaľ priaznivý vzťah medzi rastom výrobných fondov a rastom národného dôchodku.

V ZSSR v období rokov 1960—1974 takmer stále vzrastala celková fondová náročnosť národného dôchodku (na základné obrátové fondy); iba r. 1966 a r. 1973 sa zaznamenalo určité zníženie, ale v priebehu celej tejto päťročnice výrobné základné fondy a materiálové obrátové prostriedky sa zväčšili 3,1-krát, národný dôchodok 2,5-krát, fondová náročnosť 1,24-krát. Z tohto vidieť, že zatiaľ sa ešte nedosiahli podstatné zmeny vo vzťahu temp národného dôchodku a výrobných fondov. Podľa našej mienky je to vyvolané radom príčin, z ktorých najdôležitejšie sú tieto:

1. Ako sme už konštatovali, v období rozvinutého socializmu jednotlivé procesy prechodu k všestranne intenzívnemu typu rozšírenej reprodukcie ešte koexistujú s procesmi jednostrannej intenzifikácie spoločenskej výroby.

2. Pri veľkých teritoriálnych rozmeroch ZSSR, pokračuje aj v období rozvinutého socializmu priekopnícke osvojenie prírodných zdrojov v niektorých východných oblastiach, spojené so zvýšenou potrebou základných fondov, výstavbou fondovo náročných železníc a ciest, tepelných a vodných elektrární. Do ekonomického obehu sa vťahujú aj niektoré druhy surovín, ktoré potrebujú dodatočné technické prostriedky na obohatenie (napríklad kovové rudy s nízkym obsahom kovu), čo zvyšuje fondovú náročnosť výroby. Okrem toho vzrastá export niektorých fondovo náročných druhov surovín (napr. v ZSSR sa vývoz železnej rudy zvýšil z 24,1 mil. ton r. 1965 na 41,4 mil. ton r. 1973, valcovaných čiernych kovov zo 4,5 mil. na 6,5 mil. ton).

3. V ZSSR sú zdĺhavé termíny osvojenia nových základných fondov. Mnohonásobne prevyšujú čas nevyhnutný na zábeh, v dôsledku čoho rast produktivity práce silne zaostáva za rastom fondovej vybavenosti, a to sa negatívne prejavuje na dynamike fondovej náročnosti národného dôchodku.

4. Existujúce normy náhrady základných fondov neberú do úvahy skutočný čas opotrebenia. Roku 1973 v priemyselných podnikoch, pracujúcich na vlastnej

bilancii, vyradenie základných fondov z dôvodov opotrebenia a živelných pohrôm predstavovalo 1,7 %, z toho budov a zariadení 0,8 %, prevodových strojov a zariadení, dopravných prostriedkov a osobných fondov 2,5 %. Pri takej norme vyradenia aktívna časť existujúcich základných fondov priemyslu sa môže obnovovať priemerne len raz za 40 rokov. Veľmi sa tým zdržiava zavádzanie produktívnejšieho zariadenia, ktoré umožňuje znižovať fondovú náročnosť výroby.

5. Vysoké tempá ekonomického rozvoja ZSSR sú podmienené výlučne vysokým podielom nových základných výrobných fondov. Tak v celkovom objeme základných výrobných fondov v priemysle ZSSR k 1. januáru 1971 podiel fondov uvedených do prevádzky v rokoch 1966–1970 predstavoval 43 % a v objeme fondov k 1. januáru 1974 predstavoval podiel fondov uvedených do prevádzky r. 1971–1975 26 %. Táto okolnosť vytvára podmienky pre zavedenie najvýkonnejšieho zariadenia, ktoré umožňuje znížiť fondovú náročnosť výroby v nových a rozšírených podnikoch. Avšak v praxi rast jednotkového výkonu zavádzanej techniky nevedie vždy k zníženiu fondovej náročnosti výroby. Príčinou tohto nepriaznivého javu je predovšetkým fakt, že vysoká produktivita novej techniky sa nerealizuje naraz, rast cien produktívnejšej techniky často predstihuje zvýšenie jej výkonu a aj skutočnosť, že novozavádzané základné fondy vždy nepredstavujú produktívnejšiu techniku.

6. V ZSSR je ešte stále vysoký podiel investícií viazaných v nedokončenej výstavbe. V celkovom objeme investícií do štátnych a družstevných podnikov a organizácií (bez kolchozov) podiel hodnoty nedokončenej výstavby r. 1970 predstavoval 73 %, r. 1971 74 %, r. 1972 78 %, r. 1973 77 %. To vedie k akumulácii neoprávnene veľkých obrátových materiálových prostriedkov v počte na daný objem národného dôchodku.

Mnohé príčiny, v dôsledku ktorých v ZSSR ešte nenastal základný prelom vo vzťahu dynamiky výrobných fondov k dynamike národného dôchodku, môžu byť odstránené už v najbližšej perspektíve, čo zabezpečí značný vzrast ekonomiky k všestranne intenzívnemu typu rozšírenej reprodukcie.

Z vedeckého hľadiska predstavuje teória všestranne intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie ďalšie rozvinutie Marxovho učenia o extenzívnych a intenzívnych typoch rozšírenej reprodukcie. Zovšeobecňuje súčasné tendencie rozvoja ekonomiky strojovej výroby, mimoriadne dôležité pre riešenie ekonomických a sociálnych úloh rozvinutého socializmu, a preto si zasluhuje detailné rozpracovanie.

Z časopisu *Voprosy ekonomiki*, 1975,
č. 8 preložil Milan Fillo

Recenzie a bibliografia

SEREGHYOVÁ, Jana: *Podnik v podminkách socialistické integrace*. Praha, Svoboda 1975, 308 s.

Integračný proces v spoločenstve RVHP sa dnes už všeobecne považuje za jednu z rozhodujúcich ciest intenzifikácie ekonomického rastu, výraznejšieho zvyšovania efektívnosti spoločenskej výroby a zvládnutia úloh spojených s vedeckotechnickou revolúciou. Dynamický rozvoj integrácie kladie, pravda, na teóriu i prax stále nové požiadavky. Popri zdokonaľovaní globálneho projektu socialistickej integrácie vyžaduje čoraz naliehavejšie rozpracovanie jej konkrétnych parciálnych aspektov, v ktorých sa strategické zámery, obrazne povedané, „rozmieňajú na drobné“. Knihu J. Sereghyovej *Podnik v podminkách socialistickej integrace*, ako to vyplýva už z jej názvu, no predovšetkým z jej obsahu, možno preto hodnotiť ako mimoriadne aktuálnu tak z vecného, ako aj z časového hľadiska. Veľmi cennou je už sama skutočnosť, že autorka pri skúmaní integračného procesu preniesla analytickú pozornosť z makroekonomických polôh do mikroekonomickej sféry, keď si vytýčila cieľ objasniť špecifické predpoklady, ktoré pre optimalizáciu výsledkov hospodárenia podnikov vytvára socialistická ekonomická integrácia (s. 11–12). S takto formulovaným predmetom skúmania sa dokázala fundovane vyrovnáť, čím významne prispela k prekonávaniu niektorých zjednodušených predstáv o tom, že rozvoj socialistickej integrácie a všestranné využívanie jej efektov je závisitosťou len centrálnych orgánov. Z tohto hľadiska úvahy

a argumenty autorky explicitne alebo implicitne vyúsťujú do záveru, že úspech integrácie tak z hľadiska jej optimálnych efektov, ako aj rýchlosti jej priebehu nezastupiteľne vyžaduje permanentne aktívny a konštruktívny postoj celej hierarchie ekonomických subjektov, ktoré musia do svojho rozhodovania v potrebnej (stále rastúcej) miere vnášať medzinárodné dimenzie.

Kniha J. Sereghyovej je rozdelená na tri — rozsahom vyvážené a obsahom vhodne nadväzujúce — kapitoly, ktoré spolu s úvodom a záverom tvoria účelnú logickú štruktúru.

Vybrané determinanty podnikové aktivity pôsobící v súčasnej etapě socialistické ekonomické integrace je názov prvej kapitoly, v ktorej autorka objasňuje faktory pôsobiace na správanie podnikov v spojitosti so sférou vonkajších ekonomických vzťahov. Ako prvú skupinu faktorov skúma niektoré stránky ekonomického prostredia v rámci jednotlivých socialistickej štátov, predovšetkým spôsob plánovania v zahraničnom obchode i vo výrobe, a ukazuje, že oslabovanie vplyvu určitých limitujúcich činiteľov, spojených s vecnými problémami súčasnej etapy ekonomického rozvoja, nie je možné na základe uzavretého izolovaného prístupu každej členskej krajiny RVHP.

Druhá skupina faktorov je spojená s vedeckotechnickou revolúciou. Osobitnú po-

zornosť venuje autorka v tejto súvislosti najmä zmenám v optimálnej veľkosti prevádzok, v morálnom opotrebení investícií, v diverzifikácii produkcie a v rýchlosti inovačných procesov.

Ako poslednú skupinu faktorov analyzuje osobitosti sústav plánovitého riadenia a smery ich zdokonaľovania v členských štátoch, zmeny situácie na trhu RVHP a aktuálne aspekty motivácie hospodárskych subjektov, podmienené dosiahnutou úrovňou ekonomického rozvoja krajín RVHP.

Rozbor faktorov určujúcich aktivitu podnikov vo sfére medzinárodných ekonomických vzťahov priviedol autorku k záveru, že možnosti a potreby podnikov v krajinách RVHP sú často veľmi rozdielne, čo nepovažuje za prekážku, ale za priaznivý predpoklad pre nachádzanie spoločných záujmov pri nadväzovaní účelných komplementárnych vzťahov medzi podnikmi rôznych členských krajín (s. 100—101). Záujmy podnikov sa neviažu len na plnenie plánovaných úloh, ale stále výraznejšie sa formujú aj pod tlakom úloh spätých s vedeckotechnickou revolúciou a odrážajú meniace sa podmienky nielen vo vlastnej ekonomike, ale aj v jej kontaktoch so zahraničnými trhmi. Nielen na úrovni centrálnych orgánov, ale aj v podnikovej sfére „už dozreli predpoklady pre rozvoj netradičných foriem medzipodnikových vzťahov medzi hospodárskymi organizáciami so sídlom v rôznych krajinách RVHP“ (s. 101).

Druhá kapitola — *Mezipodnikové vzťahy jako jedna z forem realizace socialistické ekonomické integrace* — hovorí o jednotlivých formách hospodárskej účinnosti medzi podnikmi rôznych krajín RVHP. Pritom nejde len o opis, ale aj o vytypovanie ich najdôležitejších črt z hľadiska potenciálnych efektov, ktoré môžu prinesť zúčastneným partnerom. Autorka v nej podnikla úspešný pokus objasniť jednotlivé formy z hľadiska, akými konkrétnymi prínosmi a za akých podmienok môžu prispieť k riešeniu základných úloh

a problémov, s ktorými sa v súčasnosti musí boríť podniková sféra.

V tomto zmysle rozoberá najprv tradičné zahraničnoobchodné styky a zmeny v ich obsahu na základe adaptácie výrobných štruktúr, ako aj rozširovanie ich prínosu z primárnych efektov (t. j. len z hľadiska rentability zahraničného obchodu) aj na sekundárne efekty (t. j. zvyšovanie efektívnosti celého národného hospodárstva).

V súvislosti s medzinárodnou špecializáciou a kooperáciou, ako formami, ktorých účinky sú niekoľkonásobne väčšie ako efekty bežných zahraničnoobchodných stykov, dochádza k presvedčivým záverom o tom, že tieto formy predstavujú mimoriadne účinný prostriedok na riešenie zdanlivo neriešiteľných podnikových problémov, na všestrannú racionalizáciu výrobných procesov, na žiaduce zvyšovanie technicko-ekonomických parametrov produkcie atď.

Rozšírenie použiteľnosti progresívnych foriem medzinárodnej výrobnnej účinnosti sa v rastúcej miere viaže na rozširovanie a prehĺbovanie vedeckotechnickej spolupráce. V tomto kontexte autorka objasňuje význam niektorých základných foriem inventorskej a technickej spolupráce najmä z hľadiska celkového urýchľovania inovačných procesov, ako aj z hľadiska potrebného vyrovňovania technicko-technologickej úrovne partnerov, ktorí vstupujú do medzinárodnej špecializácie a kooperácie.

Veľmi cenné je, že v knihe J. Sereghyovej nachádzame osobitný paragraf venovaný účinnosti socialistických krajín na zahraničných trhoch. Poukazuje sa v ňom oprávnené na to, že spoločný postup vo sfére obehu umožňuje plne využiť prednosti ostatných foriem spolupráce a že členské štáty by mohli prakticky bez nárokov na dodatočné zdroje výrazne zväčšiť docieľované efekty na „tretích“ trhoch.

V závere druhej kapitoly nachádzame rozbor základných variantov spoločného podnikania hospodárskych organizácií členských štátov v RVHP. Úvahy a argumenty obsiahnuté v tejto časti presvedčajú čitateľa, že spoločné podnikanie vytvára kva-

litatívne nové súradnice pre optimalizačné procesy na úrovni podnikovej sféry tak z hľadiska prekonávania rôznych rozvojových bariér, ako aj hľadiska podstatného zvýšenia dosahovaných efektov. Maximálna účinnosť spoločného podnikania predpokladá systémový prístup, to znamená, komplexné a vzájomne zosynchronizované využívanie všetkých foriem medzinárodnej hospodárskej súčinnosti.

Po tom, ako si autorka v prvých dvoch kapitolách vytvorila potrebné predpoklady a „navodila zodpovedajúcu atmosféru“, pristúpila k analýze problémov, ktoré „v podmienkach socialistickej ekonomickej integrácie majú kľúčový význam pre úspech podnikových rozhodnutí“ (s. 208). Za východisko považuje výstižnú identifikáciu a dôsledné využitie komparatívnych zvähodnení jednotlivých podnikov v relácii k zahraničným výrobcom v tom istom odbore. Na tomto základe by sa potom malo formovať ich výrobné zameranie. Identifikácia komparatívnych výhod je procesom, v ktorom sa kalkuluje na jednej strane so súčasnými a anticipovanými zmenami na trhoch členských štátov a na druhej strane s realizovanými a potenciálnymi prínosmi dostupných foriem hospodárskej činnosti medzi podnikmi v rôznych krajinách RVHP. O realistickom prístupe autorky k otázkam rozvojových koncepcií podnikov v podmienkach integrácie svedčí skutočnosť, že vo svojich úvahách vychádza z problémov neistoty a rizika a ukazuje možnosti, ich paralyzovania, resp. zmierňovania. Zaoberá sa tiež niektorými aspektmi koncepcnej práce v podmienkach vedeckotechnickej revolúcie. Túto časť knihy končí závažným záverom: „Nie je možné naďalej sa uspokojiť s tým, že budeme — v závislosti od výrobných možností a potrieb podnikov ostatných socialistických krajín i od vývoja tamojšieho spotrebiteľského dopytu — optimalizovať len obsah a rozsah našej exportnej výroby. Je nevyhnutné, aby hospodárske organizácie prispôbovali týmto vonkajším podmienkam všetku svoju vý-

robu, pravda, najmä svoje rozvojové koncepcie.“ (s. 262)

Završením tretej kapitoly je paragraf venovaný konkretizácii integračných zámerov. Autorka v ňom najprv objasňuje východiská komplexne chápanej hospodárskej súčinnosti, ktorá zahŕňa celý reprodukčný cyklus od výskumu až po odbyt produkcie. Na to nadväzujú úvahy o problémoch získavania relevantných informácií ako základu pre selekciu partnerov vhodných na spoluprácu. Nakoniec poukazuje na to, že nemalý podiel na celkovom úspechu hospodárskej súčinnosti podnikov so sídlom v rôznych štátoch RVHP má adekvátna voľba konkrétnych realizačných foriem, čo aj výstižne dokumentuje na viacerých praktických príkladoch. V závere kapitoly zdôrazňuje, že predpokladom voľby vhodných realizačných foriem medzinárodnej medzipodnikovej súčinnosti je „dokonalá znalosť všetkých použiteľných integračných riešení, ich bezprostredných a odložených ekonomických efektov i okolností podmieňujúcich ich dosiahnutie. Nie menej dôležitá je, pravda, aj schopnosť zodpovedných hospodárskych pracovníkov tieto znalosti tvorivým spôsobom využiť pri riešení podnikových problémov i pri formovaní rozvojovej stratégie, hospodárskych organizácií či podnikov, ktoré im podliehajú“ (s. 284).

S priekopníckym zameraním recenzovanej práce sa prirodzene spájajú otvorené problémy, napr. či by bolo možné a únosné, aby jednotlivé podniky samy získavali informácie k rozhodnutiam, ktoré sa uvádzajú na s. 236—237 a ako by dôsledné uplatnenie navrhovaných rozhodovacích kritérií pôsobilo na vyrovnávanie rozdielov v úrovni ekonomického rozvoja v mikroekonomickom i makroekonomickom meradle.

Zmyslom našej recenzie nebolo všestranné podrobné hodnotenie, ale chceli sme predovšetkým upozorniť na originálny prínos k teórii medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie, ktorý kniha J. Se-reghyovej nesporne predstavuje.

Živý a vecný spôsob výkladu, v ktorom sa účelne spája erudovaný teoretický prístup s praktickou názornosťou, poskytuje veľa podnetov pre výskumný i hospodárskych pracovníkov.

Sme presvedčení, že inšpirujúci a v pozitívnom zmysle provokujúci charakter recenzovanej knihy účinne prispieje k tomu, aby sa prax, ale i teória postupne zbavovali

tých rozhodovacích i metodologických stereotypov, ktoré už nie sú adekvátne dnešným potrebám rozvoja socialistickej integrácie. V tomto zmysle možno povedať, že kniha je v rámci svojho zamerania zároveň dobrou učebnicou integračného spôsobu uvažovania. Svojimi kvalitami si určite získa široký a profesionálne rozmanitý okruh záujemcov.

Milan Šikula

ČÍŽKOVSKÝ, Milan: *Tendence k státněmonopolnímu plánování na úrovni Evropských společenství*. Praha, Academia 1975, 170 s.

Tendencia zblížovania účinnosti zákona hodnoty ako živelného makroregulátora kapitalistickej ekonomiky a rozvoja určitých prvkov plánovitosti, na ktorú upozornili už klasici marxizmu-leninizmu, nadobúda v poslednom desaťročí aj medzinárodné dimenzie. Výrazne sa to prejavilo v súvislosti s integračným procesom medzi kapitalistickými štátmi Západnej Európy. V kontexte evidentnej potreby marxistickej analýzy nových javov v vývoji súčasného kapitalizmu predstavuje recenzovaná kniha M. Čížkovského podnetný príspevok. Ako v úvode konštatuje, „... je analýza nových vývojových foriem státně monopolního kapitalizmu aktuální i pro ty síly dělnického hnutí, které mají cíl odstranění třídního panství kapitálu teprve před sebou. Analýza je základem pro stanovení správné strategie i taktiky, která může vést masy za jejich předvojem“ (s. 6).

Všeobecnej metodologickej charakteristike tendencie k medzinárodnému plánovaniu v súčasnom kapitalizme autor venuje prvú kapitolu. V jej úvode konštatuje, že v súčasnosti sa integračné procesy chápu ako objektívne ekonomické procesy, ktoré majú špecifickú triednu formu. Vychádzajúc z klasikov marxizmu-leninizmu objasňuje hlavné determinanty plánovitosti v kapitalizme a jej triednu podmienenosť. Prvky

plánovitosti sa objavujú na jednej strane v dôsledku toho, že kapitalizmus je logikou svojho vývoja objektívne tlačенý smerom k vytváraniu materiálnych predpokladov socializmu, a na druhej strane, zostrujúce sa protirečenia nútia buržoáziu, ktorá sa všemožne usiluje predĺžovať prežitie kapitalizmu ako systému, hľadať v celospoločenskej regulácii potrebné „lieky“. Do kontextu tejto kapitoly vhodne zapadá prehľad názorov niektorých marxistických ekonómov na možnosti medzinárodného plánovania v súčasnom kapitalizme.

V druhej časti prvej kapitoly autor načrtáva možnosť plánovitého vývoja v rámci kapitalizmu a jeho hraníc. V desiatich bodoch zhŕňa problémy týkajúce sa tak vecnej, ako aj obsahovej stránky možnej plánovitosti vo sfére zasahovania štátu do ekonomiky v súčasnom kapitalizme. V závere kapitoly konštatuje, že „... dôležitým vonšším impulsom pro vznik kapitalistického plánování je rovněž existence socialistickej světové soustavy“, ktorá „vyprovokovala mezinárodní solidaritu kapitálu“ (s. 25).

V ďalšej kapitole autor načrtáva teoretické spory v súvislosti s tzv. európskym plánovaním, ktoré nadobudli podobu konfrontácie dirigistického¹ a neoliberalistického smeru v buržoáznej teórii. Diskusia

¹ V podstate ide o neokeynesovský smer a jeho hospodársko-politickú aplikáciu.

o európskom plánovaní však nebola len diskúsiou „liberálov“ a „dirigistov“, ale predstavovala širšie stretnutie názorov buržoáznych teoretikov a praktikov v medzinárodnom meradle.

Autorov zovšeobecňujúci pohľad na argumenty oboch táborov má nielen poznávací, ale aj hlboký ideologický význam. Názorne ukazuje, že mnohé prístupy buržoáznych ekonómov slúžili ako ideové zdroje revizionistických názorov zamera- ných proti plánu a jeho funkciám v socialistickej ekonomike.

Európske hospodárske spoločenstvo vzniklo spojením krajín s rozličnými typmi „hospodárskej filozofie“. Výrazné rozdiely boli medzi najvýznamnejšími členmi, a to Francúzskom a NSR.

Francúzsko sa plne orientovalo na posilnenie (zvýraznenie) úlohy štátu v ekonomickom rozvoji. Naproti tomu v NSR prevládali silné neoliberalistické tendencie a averzia k regulačným zásahom štátu a k internacionalizmu v meradle EHS osobitne.

V prvých rokoch existencie EHS sa tento rozpor neprejavil. Diskusia o európskom plánovaní sa rozvinula až v rokoch 1962-1963. Za určitú predohru možno v tejto súvislosti považovať prípravu a prijatie *Akčného programu*.² Komisia EHS vydala Akčný program, v ktorom dokumentovala svoje predstavy o vývoji Spoločenstva do roku 1970. Začiatkom šesťdesiatych rokov sa v NSR začínajú prejavovať nedostatky „sociálneho trhového mechanizmu“, preto sa — oproti doterajšej línii ministerstva — odporúčalo, aby sa v NSR vypracovali viacročné výhľady vlády. Po dlhých diskusiách bol tento návrh prijatý.

Diskúziu o európskom plánovaní M. Čížkovský rozdeľuje na argumenty zástancov a odporcov medzinárodného plánovania, hoci, ako sám podotýka, nie je to úloha ľahká, lebo diskusia sa rozšírila nielen na plánovanie v európskom meradle,

ale aj na plánovanie v trhovom hospodárstve vôbec.

Francúzski ekonómovia (Hirsch a Marjolin), zástancovia európskeho plánovania, argumentovali pragmaticky, kým nemeckí ekonómi diskutovali dosť abstraktne.

Ani po dlhých diskusiách na oboch stranách sa nepodarilo spor o európske plánovanie vyriešiť. Autor knihy na záver kapitoly uvádza: „V súčasnej dobe jde spíše o progmatické okrašlování hospodářské praxe, když se ukázalo, že třídňé omezené metodologické pozice nedávají naději na dosažení výsledků cestou racionální analýzy.“ (s. 44)

Tretiu kapitolu, pod názvom *Smlouva o EHS jako plán a jako prostor pro plánování*, autor člení podľa dvojakeho vzťahu k problému medzinárodného plánovania. Jednak sama Zmluva o EHS je špecifickým druhom medzinárodného plánu, ktorý svojimi ustanoveniami vytvára rámec pre plánovaciú činnosť orgánov EHS. Zmluva tvorí základ pre komplexné politické riešenie vzťahov západoeurópskych štátov, smerujúce k dosiahnutiu politickej jednoty v Európe. V Zmluve sa ďalej predpokladá, že sa uvedie do chodu mechanizmus, pomocou ktorého sa po etapách dospeje k plánovitému vytvoreniu spoločného trhu. V nadväznosti na dosiahnutie spoločného trhu pomocou medzinárodného plánu je potrebné podľa Zmluvy vytvoriť orgány koordinujúce úsilie členských krajín, nezávislé od jednotlivých členských štátov.

Zmluva ďalej naznačuje, aké vlastnosti má mať cieľový systém vytvorený spoločným trhom. Autor uvádza aj niektoré ustanovenia Zmluvy, ktoré majú význam pre posúdenie organizačno-inštitucionálneho rámca EHS.

Medzinárodná inštitúcia je podľa autora adekvátna vtedy, ak jej štruktúra odráža historicky aktuálny stupeň jednoty a rozpornosti národných a spoločných záujmov. V EHS je tento základný problém riešený

² Memorandum o prechode k druhej etape.

komplikovanou inštitučnou sústavou. V publikácii je ilustrovaný vzťahom medzi dvoma hlavnými orgánmi, a to Radou ministrov a Komisiou. Okrem toho autor uvádza príklady na všetky štyri typy vyskytujúcich sa protirečení z hľadiska inštitučnej štruktúry v rámci EHS.

V tretej časti štvrtej kapitoly M. Čížkovský načrtáva plánovaciu cestu v rámci EHS. V roku 1964 boli vytvorené inštitučné predpoklady pre zostavovanie strednodobých plánov. Pravda, koncepcia plánovacej procedúry sa rodila so značnými ťažkosťami. Po prvé, práca na prvom programe sa začala s polročným oneskorením, a po druhé, vyskytli sa rozdielne názory na inštitučné postavenie a štruktúru výboru.

Postup spracúvania plánu sa delí na 3 základné etapy:

1. príprava predbežného návrhu, posúdenie predbežného návrhu v Komisii a spracovanie návrhu, ktorý je predložený Rade;

2. Európsky parlament a Hospodársky a sociálny výbor zaujímajú stanovisko k návrhu Komisie;

3. Rada po zhodnotení stanovísk a návrhu vyhlasuje spolu s členskými štátmi plán.

Všetky tri etapy autor vysvetľuje a ilustruje prehľadnými schémami.

Piata kapitola je venovaná obdobiu prvých dvoch programov. V roku 1962 bolo Komisiou EHS predložené *Memorandum Komisie EHS o akčnom programe Spoločenstva na druhý stupeň*. Podľa neho by malo európske plánovanie spočívať na viacročnom výhlade pre celé Spoločenstvo. Tento výhľad by sa týkal nielen hospodárskych agregátov, ale aj ich rozdelenia na poľnohospodárstvo, ťažbu, spracovateľský priemysel, dopravu a ďalšie služby, rozdelenia národného dôchodku podľa výrobných faktorov atď.

Predbežné Memorandum bolo schválené až o poldruha roka. Niektoré jeho časti bolo potrebné prepracovať. V prepracovanom návrhu bol viac zdôraznený význam

projekcií a strednodobý charakter programu. Zostavovanie prvého európskeho programu trvalo viac ako štyri roky. V priebehu prác na prvom programe sa postupne črtali problémové okruhy. Na ich riešenie sa vytvoril zvláštny Výbor. Až v roku 1967 bol oficiálne vyhlásený Radou a členskými štátmi prvý program v duchu pripomienok Komisie k prvému programu.

Druhý program zahŕňal spracovanie niektorých špecifických tém.

Ešte pred vyhlásením druhého programu začal výbor s kontrolou realizácie prvého programu.

Hlavný prínos rokov 1964—1968 vidí autor v tom, že bol uvedený do chodu plánovací mechanizmus. Vyskúšali sa niektoré plánovacie postupy a metodiky projekcií. Vytvorili sa základné inštitučné predpoklady pre funkciu EHS ako medzinárodného plánovacieho centra.

Tretí program spoločenstva na roky 1971—1975 zdôrazňoval spracovanie hodnotových projekcií. Najprv boli zostavené globálne projekcie s alternatívnymi východiskami. Ďalej sa zostavila detailná projekcia podľa krajín v stálych a bežných cenách. Nakoniec boli spracované varianty potrebné pre riešenie vplyvu konkrétnych rozhodnutí členských štátov.

Spolu s vypracovaním tretieho programu bolo potrebné zaoberať sa otázkou vytvorenia hospodárskej a menovej únie.

V šiestej kapitole M. Čížkovský poukazuje na projekt hospodárskej a menovej únie ako na nový rámec pre plánovanie EHS. Vývoj ukázal, že „realizácia skutočnej integrácie trhov je možná len vtedy, keď budú postupne integrované aj ciele menovej a hospodárskej politiky“.

Koncom šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov sa zvlášť vyhrotila menová problematika. Ovplyvnil ju aj spor o európskom programovaní medzi neoliberalmi a dirigistami. Ukázalo sa, že je nevyhnutné vytvoriť opatrenia pre ďalší vývoj Spoločenstva k hospodárskej únii, od ktorej sa očakávalo vytvorenie podmienok pre neustály rast a stabilitu.

Otázkou vytvorenia hospodárskej únie sa zaoberalo mnoho porád a konferencií. Ich výsledkom bola dohoda, podľa ktorej vytvorenie Európskej únie je potrebné ešte pred koncom tohto desaťročia.

Koncepcia výstavby hospodárskej a menovej únie ovplyvnila a pozmenila aj koncepciu tretieho programu. Išlo o využitie kvantitatívnych orientačných dát. Tretí program sa zaoberá projekciami budúceho vývoja v rámci jednotlivých krajín, hoci sa v ňom konštatuje, že v období jeho spracúvania sa o ďalšom vývoji hospodárskej regulácie v jednotlivých štátoch iba diskutuje.

Dôležitým záverom pri analýze výsledkov prvého stupňa vývoja k hospodárskej a menovej únii je odporúčanie prejsť od dohôd k direktívnejším formám koordinácie.

V súčasnosti sa vo vyspelých kapitalistických krajinách prejavujú tendencie stále komplexnejšie a dlhodobejšie ovplyvňovať reprodukčný proces v celospoločenskom meradle. Vývoj výrobných síl a ich zospoľočenšovanie na jednej strane a nevyhnut-

nosť rozšírenia úrovne plánovitého riadenia celej ekonomiky krajiny na druhej strane vedú od voľnej konkurencie k ekonomickému monopolu a k štátnemu podnikaniu. Dochádza k nevyhnutnosti programovať na makroekonomickej úrovni, či „plánovať“ nielen jednotlivé kapitalistické ekonomiky, ale aj vývoj integračných zoskupení medzi nimi.

Recenzovaná publikácia M. Čížkovského predstavuje cenný prínos k marxistickej analýze nových javov vo vývoji súčasného kapitalizmu.

K prehľadnosti publikácie prispieva aj zoznam citovanej literatúry, zoznam medzinárodných dokumentov použitých v práci, chronologický prehľad, inštitučná schéma, prehľady a dokumenty.

Publikácia, hoci nie je rozsiahla, obsahuje mnoho podnetných myšlienok, ktoré určite zaujmú nielen záujemcov o bližšie štúdium západoeurópskej integrácie, ale aj tých, čo z marxistických pozícií usilujú o konfrontáciu teórie a praxe kapitalistickej a socialistickej integrácie.

Eva Gollvitzzerová

PREHLAD OBSAHOV ZAHRANIČNÝCH ČASOPISOV

VOPROSY EKONOMIKI, 1975, č. 8

NOTKIN, A.: Typ rozšírenej reprodukcie v rozvinutom socializme — JEREMIN, A.: Štát a hospodárstvo v socializme — ŠVEJDEROV, A.: Proporcie pri reprodukcii investícií — ARTEMOV, Ju.: Ekonomické hranice fondu materiálneho stimulovania — BRONŠTEJN, M.: Ekonomické a sociálne problémy industrializácie poľnohospodárstva — NOVICKIJ, A. — BABKINA, M.: Rezervy zväčšenia pracovných zdrojov — KOLOMINKOV, V. — FREZINSKIJ, I.: Zdokonalenie operatívneho riadenia výroby — KOROVKIN, V. — LAPŠIN, Ju.: Plánovanie ekonomickej efektívnosti využitia počítačov — TRIGUBENKO, M.: Hospodársky rozvoj Korejskej ľudovodemokratickej republiky za 30 rokov — BABKINA, L.: Spoločnosť masovej spotreby: mýty a skutočnosť — Na pomoc systému ekonomickej výchovy — Plánovanie a riadenie vedeckotechnického pokroku v X. päťročnici — DAVIDOVA, E.: Využívanie odpadu z kameňolomov v priemysle a stavebníctve — SACHAROV, V. — KANTOV, Je.: Charakter geologickoprieskumnej činnosti

VOPROSY EKONOMIKI, 1975, č. 9

FEDININ, V.: Socialistická súťaž v systéme výrobných vzťahov — BUNIČ, P.: Mzdy a prémie v podmienkach chozrasčotu — BOĐUL, I.: Ekonomická poľnohospodárskopriemyselná kooperácia — ASTACHOV, A.: Metodické otázky určovania integrál-

neho efektu — VILENSKIJ, M.: O chozrasčotnom efekte novej techniky — KOŠUTA, A. — ROZENOVA, L.: Morálne opotrebovanie pracovných prostriedkov a cenová tvorba — KLINSKIJ, A. — KIRPIČEVA, L. — SOKOLOV, A.: Komplexné materiálové bilancie — BEZRUKOV, V.: Problémy spojitosti pri vytváraní automatického systému plánovania a riadenia — KORMNOV, Ju.: Socialistická ekonomická integrácia a kooperácia — VAJS, T.: Spolupráca členských krajín RVHP a využitie pracovných zdrojov — GROMEKA, V.: Súčasná tendencia vedeckotechnického pokroku v USA — MIČHAJLOV, A.: Riadiaca práca v systéme občianskej bytovej výstavby v Orle

PLANOVOJE CHOZIAJSTVO, 1975, č. 8

Zdokonalenie spolupráce a rozvoj socialistickej ekonomickej integrácie členských krajín RVHP — GEORGIJEV, G.: Socialistická ekonomická integrácia — dôležitý faktor výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti v BLR — GANCER, Š.: Maďarská ľudová republika na ceste realizácie Komplexného programu socialistickej ekonomickej integrácie — POJZER, K.: Otázky plánovania opatrení týkajúce sa socialistickej ekonomickej integrácie v NDR — FIGEROA, A.: Úloha socialistickej spolupráce v hospodárskom rozvoji Kuby — KNYZIAK, Z.: Prvky medzinárodného plánovania v národných plánoch hospodárskeho rozvoja — INOZEMCEV, I.: Niektoré zvláštnosti koordinácie národ-

hospodárskych plánov členských krajín RVHP v súčasnosti — ŠEDIVÝ, Z.: Základné smery rozvoja národného hospodárstva ČSSR a koordinácia plánov s členskými krajinami RVHP na obdobie do r. 1980 — NEPOROŽNYJ, P.: Perspektívy sovietskej energetiky — JEFIMOV, K.: Plánovanie a stimulovanie zvýšenia kvality výroby — SOROKIN, G.: Leninská metodológia skúmania proporcií reprodukcie — DOROVSKICH, A.: Niektoré otázky metodológie ekonomickej analýzy v národohospodárskom plánovaní — MAŠINSKIJ, I.: Plánovanie a materiálne stimulovanie vo výrobných jednotkách — MERGELOV, G.: Centralizované fondy a rozvoj celoštátnych výrobných jednotiek — ARENDARENKO, V.: Nový systém plánovania a ekonomického stimulovania v projektových a vývojových organizáciách — RŽEŠEVSKIJ, V.: Technický rozvoj a systém veľkoobchodných cien — EIDELMAN, M.: Skúmanie štruktúry sovietskeho hospodárstva pomocou údajov výsledných štruktúrnych bilancií — ASANBAJEV, E.: Metódy stimulovania napätých úloh a intenzifikácie výroby — POLAKOV, V.: Za najvyššiu produktivitu práce

PLANOVOJE CHOZIAJSTVO, 1975, č. 9

KOSYGIN, A.: K novým úspechom krajín socialistického spoločenstva — BAJBAKOV, N.: Zosúladený plán mnohostranných medzinárodných opatrení — nový stupeň zosúladenej plánovacej činnosti členských krajín RVHP — TIMOFEJEV, N.: Generálna schéma riadenia lesného priemyslu — GVIŠIANI, D.: Socializmus a kapitalizmus. Dva prístupy k riadeniu spoločenskej výroby v podmienkach vedecko-technickej revolúcie — Tvorba cien — dôležitá funkcia hospodárskeho riadenia — JAKOVEC, Ju.: Niektoré teoretické problémy plánovitej tvorby cien — ORLOV, N.: Veľkoobchodné ceny priemyselných výrobkov v deviatej päťročnici — KOŠUTA, A. — ROZENOVA, L.: Zvýšenie kvality

pracovných prostriedkov a tvorba cien — BRAGINSKIJ, B.: Metodologické základy plánovania skupiny „A“ a „B“ v priemysle — PROMSKIJ, N.: Chozrasčot v zahraničnoobchodnej činnosti podnikov v Maďarsku, NDR a Poľsku — MAKAROV, V.: Úspechy socialistického plánovaného hospodárstva a zahraničnoobchodné vzťahy KLDR — RADAJEV, V.: Rozvoj chozrasčotných vzťahov v súčasnosti a zdokonaľovanie plánovania — KARNAUCHOVA, Je. — GUSEV, P.: Kooperatívno-kolchozná vlastníctvo v systéme ekonomickej výchovy pracujúcich — REPP, CH., Podstata a úlohy organizácie riadiacej práce — PRIGOŽIN, Je.: Ústretové plány podnikov a ich úloha pri zvyšovaní efektívnosti výroby — ŠACHOV, G.: Výpočet diferenciálnej renty v lesníctve pomocou počítačov

EKONOMIČESKIJE NAUKI, 1975, č. 8

MITAJEV, V.: Nový školský rok: aktuálne otázky práce katedrií politickej ekonomie — BOLDYREV, V.: O charaktere pôsobenia ekonomickej zákonov — JEREMIN, A.: Obecná cesta poznania a metóda politickej ekonomie — ZUBEC, V.: K otázke úrovne rozvoja materiálno-technickej základne socialistickej spoločnosti — BUZUNOV, P.: Štruktúrna bilancia v systéme plánovania — GERŠKOVIČ, B. — LIVŠIČ, V.: Chozrasčot a ekonomicke záujmy — SMIRNOV, V.: O všeobecnej užitočnosti pracovnej sily v socializme — VITUN, Je.: Zohľadnenie kvality pôdy pri určovaní efektívnosti poľnohospodárskej výroby — DERŽAVIN, V.: Dlhodobé prognózovanie v členských krajinách RVHP — KULIGIN, P.: Zdokonalenie riadenia hospodárstva v krajinách socialistického spoločenstva — KOLESOV, V.: Dva typy integrácie a rozvojové krajiny — KLOČKOV, V. — KRAVČENKO, V.: Efektívnosť výchovy podľa buržoáznej politickej ekonomie — PITERCEV, N.: O štúdiu a konspektovaní Kapitálu K.

Marxa — KARCEV, V.: Otázky spracovania a použitia diafilmov — PROCHORENKO, I.: Teoretické študentské konferencie o politickej ekonómii

EKONOMIČESKIJE NAUKI, 1975, č. 9

ČERKOVEC, V.: Zdokonaľovanie výrobných vzťahov v podmienkach rozvinutého socializmu — KOSICYNA, F.: K. Marx o podstate výrobného spôsobu a otázky výskumu socialistických výrobných vzťahov — VYGODSKIJ, S.: Druhý zväzok Kapitálu K. Marxa a jeho význam v súčasnosti (K 90. výročiu vydania) — GINAJTE, S.: Ekonomické aspekty socialistického spôsobu života — PESSEL, M.: Charakter obratových prostriedkov a zdroje ich vytvárania — KARNAUCHOVA, Je.: Niektoré problémy merania diferenciálnej renty v socializme — LYSOV, Je.: Dôležitý faktor vytvárania diferenciálnej renty — SKRIPKA, N.: Diverzifikácia ako forma koncentrácie výroby a kapitálu — SLESAREV, Je.: Nacionalizácia a sociálno-ekonomické problémy rozvinutých kapitalistických štátov (na základe materiálov Veľkej Británie) — LEONENKO, P.: Prekrúcanie dejín ekonomického myslenia v ZSSR „sovietológmi“ — SIGOV, I.: Zdokonaľovanie riadenia a plánovania. Objektívne základy riadenia socialistického hospodárstva

MIROVAJA EKONOMIKA I MEŽDUNARODNYJE OTNOŠENIJA, 1975, č. 8

MARINOV, V. — PIVOVAROV, Ja.: Etapy heroickej cesty — VASILKOV, O.: Roky boja a budovania — USOSKIN, V.: Peniaze a mechanizmus súčasnej inflácie — DIMITRIJEV, S.: Štátmonopolistický kapitalizmus Kanady — PEREGUDOV, S. — CHOLODKOVSKIJ, K.: O súčasných tendenciách v systéme panstva monopolov — GANKOVSKIJ, V.: Tre-

tí svet: problémy zadlženosti voči rozvinutým kapitalistickým krajinám — VIŠŇA, G.: USA a Latinská Amerika: vzájomné vzťahy v podmienkach konfrontácie — BUTLICKIJ, A.: Manévry juhoafrických rasistov — KARPOV, S.: Suezský kanál a svetové hospodárstvo — DUBSON, B.: Problémy voľného času spoločnosti v podmienkach svetového kapitalizmu — PERFILEVA, V.: Práca a boj žien Francúzska — GUZEVATYJ, Ja.: Perspektívy rastu svetovej populácie

EKONOMIKA SOVETSKOJ UKRAJINY, 1975, č. 8

MIROŠNIKOV, P.: K otázke určovania technickej a ekonomickej úrovne podnikov — MIŠČANIN, Je.: Za vysokú intenzitu poľnohospodárskej výroby — BAKUMENKO, P.: Veľký prínos do teórie revolúcie — STOLAROV, P. — KOZLOVA, N.: Učenie Marxa o vlastníctve a súčasní buržoázni falzifikátori — TOPČIJ, L.: Chozrasčotné plánovacie ukazovatele v priemysle a niektoré metódy ich zdokonaľenia — CVETOV, Ju.: O mieste a úlohe dopravného-expedičného systému — POLIŠČUK, N. — STRELČUK, V.: Úrokovopremiové odmeňovanie práce súčasným zálohovaním v chozrasčotných mechanizovaných útvaroch — ČESAKOVA, V. — JAŠKO, G.: O efektívnosti premiovania pracujúcich — ŽUKOVA, A.: Plánovanie stimulov reprodukcie obratových prostriedkov v odevnom priemysle USSR — TYVONENKO, I.: Organizácia práce špecialistov inžinierskej služby kolchozov — LOŽKOVAJA, G. — KALININA, E.: Kritika skresleného systému spoločenských potrieb v antimarxistických koncepciách „trhového socializmu“ — PALIJENKO, Ž.: Určovanie potrieb v investíciách pre ochranu atmosférického vzduchu pred znečisťovaním — KOZYR, V.: Sovchoz na ceste hospodárskeho rozvoja — BESSONOV, Je. — GLUBOČANSKIJ, A. — ČAUSOV,

L.: Použitie počítačov pri riešení niektorých úloh chozrasčotu

EKONOMIKA SOVETSKOJ UKRAJINY,
1975, č. 9

ŠEPOLTO, L. — PROTASOV, V.: Tempá ekonomického rastu v poľnohospodárstve a ich regulovanie — LAPČENKO, Ju. — CHODČENKO, L.: Rezervy materiálnych zdrojov pre výrobu — PANČENKO, N. — ZARUBA, A.: Ekonomické záujmy a riešenie ich protirečení v socializme — JURČENKO, V.: Metódy zvýšenia kvality výroby — NEŽINSKAJA, L. — FEDORENKO, E.: Zásada vytvárania výrobnohospodárskych jednotiek v miestnom priemysle — ROMANENKO, S.: Chozrasčotné zdroje financovania vedeckovýskumných a skúšobnokonstruktívnych prác — JEFREMOV, A.: Zásadné princípy zoskupovania výrobných nákladov banských podnikov — LOJKO, N. — OGIJ, Je.: Stachanovské hnutie a jeho význam v rozvoji socialistického súťaženia — SOTČENKO, E. — BYČKOVA, L.: Charakteristické črty práce v rozvinutej socialistickej spoločnosti — ABAŁYŠNIKOVA, V.: Obsah a význam práce vedúceho — BOGAČEV, V.: Sprievodné javy vedeckotechnického pokroku — CHOBTA-LYKOVA, N.: Efektívnosť chovu mladého plemenného dobytku — SEMENOV, A.: Organizácia krmovínovej základne v kolchozoch špecializovaných na výrobu bravčového mäsa — MACHINA, T.: Úroky na bankový úver a upevnenie chozrasčotu v kolchozoch — KRUGLAK, B. — SIGEL, V.: Otázky optimálneho plánovania rozvoja základne surovín vápeniek a gypsových spojivových materiálov

ských krajinách RVHP — STREIBEL, G.: Ochrana a pretvorenie životného prostredia ako národohospodárska úloha — RADTKE, G. R.: Ekonomické problémy bezprostredného prevodu výsledkov vedeckotechnického výskumu do výroby — ESPENHAYN, R.: Spoločenské zákony a ideologický boj — ZAHN, L.: Saint — Simon a zdroje marxizmu — SVĚRÁK, V.: Niektoré aspekty teórie ekonomickej zastoalosti — GRAEWE, W. D.: K tretej svetovej konferencii o výžive — NIETZOLD, R. — SKAMBRACKS, H.: Teoretická porada k procesu vzniku Kapitálu K. Marxa — MÁTZIG, K. — NEUMANN, G.: Zdokonalenie plánovania a chozrasčotu v socializtických priemyselných podnikoch — KOCH, H.: Päťročný plán podnikov a kombinátov — RICHTER, H.: Medzinárodný pracovný seminár k otázkam procesu koncentrácie

WIRTSCHAFTSWISSENSCHAFT, 1975, č. 9

Úlohy socialistických kombinátov a podnikov pri intenzifikácii ich výrobného procesu (tézy) — MATHO, F. — SCHILLING, G.: K hodnoteniu výkonov kombinátov a podnikov — GROSCHOFF, K. — HEINRICH, R.: Demokratická pozemková reforma — východisko nových spoločenských pomerov na dedine — GERTIG, W. — SABELUS, O.: K niektorým problémom zvýšenia účinnosti plánovania kapacít v socializtickom priemysle — GÖTHNER, K. CH.: K problému štátnonopolistického kapitalizmu v Brazílii — BRASS, H. — STEEGER, H.: Hlavné smery zdokonalenia plánovania národného hospodárstva NDR v období 1976 až 1980 — GRAUPNER, K. H. — KRZYZANOWSKI, W.: 14. zasadnutie Uzbeckej rady pre ekonomický výskum — GRIMMER — HERBST — KISCH: Intenzifikácia reprodukčného procesu a komplexné plánovanie základných fondov — LEHMANN, H.: K novému vydaniu eko-

WIRTSCHAFTSWISSENSCHAFT, 1975, č. 8

UFER, H.: Problémy rastu a štruktúralne problémy hospodárenia energiou v člen-

nomických spisov Rózy Luxemburgovej — BRASS — BOTHE: Smernice k plánovaniu národného hospodárstva NDR 1976 až 1980

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE, 1975, č. 9

INOZEMCEV, N.: Niektoré špecifické črty koordinácie národohospodárskych plánov členských krajín RVHP v súčasnosti — KNYZJAK, Z.: Prvky medzinárodného plánovania v národných plánoch hospodárskeho rozvoja — GEORGIJEV, G.: Socialistická ekonomická integrácia — dôležitý činiteľ výstavby vyspelej socialistickej spoločnosti v Bulharskej ľudovej republike — ŠEDIVÝ, Z.: Základné smery rozvoja národného hospodárstva ČSSR a koordinácia plánov s členskými krajinami RVHP do r. 1980 — FIGUEROA, O. A.: Úloha socialistickej spolupráce v hospodárskom rozvoji Kuby — GANCZER, S.: Maďarská ľudová republika na ceste uskutočnenia Komplexného programu — PEUSER, K.: Skúsenosti s akčnými plánmi súvisiacimi so socialistickou ekonomickou integráciou v NDR — KÁRPÁTI, P. — NOSZKAY, E.: K diskusii o našom článku Problémy riadenia priemyselných podnikov

EKONOMISTA, 1975, č. 4

PAJESTKA, J.: Socialistické krajiny a hospodársky rozvoj kapitalistického systému — MIESZCZANKOWSKI, M.: O zákone pohybu kapitalistickej formácie — CHOLEWICKA-GOŹDZIK, K.: Prvky

výpočtu efektívnosti uspokojovania spoločenských potrieb — LAUDAŇSKA, J.: Poňatie a formy medzinárodnej kooperácie v priemysle — OBREBSKI, T.: Používanie taxonomickej metódy pre výskum úrovne rozvoja oblastí Poľska v rokoch 1960–1970 — PODGORSKI, Z.: Vnútoraná koordinácia systému prognóz — OSIATYŇSKI, J.: Wicksellove efekty a efektívnosť investícií — MEREDYK, K.: Štruktúra zamestnanosti a výber techniky v poľnohospodárstve (na príklade tropickej Afriky)

IKONOMIČESKA MISL, 1975, č. 6

SAMADRŽIJEVA, V.: Bulharská žena — rovnocenný pracovník v socialistickej spoločnosti — LEJKINA, K.: O intenzifikácii spoločenskej výroby — VAČEV, N.: O právnej subjektivite výrobných jednotiek štátnych trustov — GOZES, CH.: Metodologické zásady a základné požiadavky degresívnych cien — GATEVA, N.: O niektorých aspektoch dynamiky natality v Bulharskej ľudovej republike — ROSNEVA, L.: Tendencie a perspektívy rozvoja Nigérie — JANEVA, N.: Metóda harmonických cien a krátkodobé prognózy — MOLODOV, V.: Tvorivá práca špecialistu a jeho vyhodnotenie v priemysle moskovskej oblasti — MANSUR, M.: Tendencie rozvoja organizácie krajín vyvážajúcich ropu (O. P. E. C.) — SAVOV, St. — CHRISTOV, S.: Originálna štúdia o súčasných buržoáznych a revizionistických teóriách socializmu — PETROV, K.: Problémy modernizácie spoločenského stravovania.

POKYNY PRE AUTOROV

Rukopisy prijíma redakcia Ekonomického časopisu, ul. Obrancov mieru 2, 884 16 Bratislava. Články majú mať teoretický charakter zodpovedajúci zameraniu časopisu, ich názov má byť stručný a výstižný. Ku každému článku pripraví autori resumé v rozsahu najviac 50 riadkov. Časopis uvádza resumé v ruskom a anglickom jazyku. Príspevky sa predkladajú v 3 exemplároch (1 originál a 2 kópie), napísané podľa platnej ČSN (60 úderov v riadku, maximálne 30 riadkov na jednej strane). Rozsah článkov je najviac 20–25 strojom písaných strán, recenzii (podľa rozsahu knihy) 6–10 strán, správ 4–10 strán. Redakcia neprijíma rukopisy v kópiách bez originálu, ani texty získané rozmnožovacou technikou. Poznámky, ktoré patria pod čiaru, čísľujú sa poradovým číslom v texte a prikladajú sa súhrnne za článok. Takisto sa v texte označujú obrázky, grafy a schémy a zaraďujú sa za článok. Bibliografické citácie musia zodpovedať ČSN 01 0197 — Bibliografické citace. Odvolania na literatúru sa označujú v texte alebo v poznámkach pod čiarou príslušným poradovým číslom v hranatej zátvorke; zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci článku. Matematické vzorce a výrazy majú byť napísané, pokiaľ je to možné, strojom, zreteľne a podľa zaužívaných zvyklostí. Autor má uviesť presnú adresu svojho pracoviska a tituly; dostane príslušné číslo časopisu a niekoľko separátnych výtlačkov svojho príspevku.

Autori článkov: Ing. OKÁLI, Ivan, CSc., Ekonomický ústav SAV, Obrancov mieru 2, 884 16 Bratislava — doc. Ing. VINCÚR, Pavol, CSc., Mestský výbor strany KSS, Vajanského nábr. 5, 801 00 Bratislava — Ing. MELIŠEK, František, CSc., Ústav systémového inžinierstva, Hrachová 30, 812 27 Bratislava — doc. Ing. MOKRÝ, Vladimír, CSc., Vysoká škola ekonomická, Palisády 22, 886 32 Bratislava — Ing. ANDRÁŠIK, Ladislav, CSc., Vojenská politická akadémia KG, Kutuzovova, 881 42 Bratislava — Ing. BARTA, Vladimír, CSc., — Ing. ZELENKA, Jan, Výskumný ústav obchodu, Lazarská 3, 110 00 Praha 1 — NOTKIN, A., ZSSR.

Z OBSAHU čísla 3/24/1976

KRČ, Rudolf: Zrýchlenie cyklu veda — technika — produkcia a prekážky v jednotlivých fázach cyklu

RENDEK, Ignác: Rozvíjanie úlohy cenovej sústavy v plánovitom riadení socialistickej ekonomiky

KORBŇNI, Jaroslav — KOLÁRIK, Otto: Niektoré otázky zdokonaľovania sústavy plánovitého riadenia poľnohospodárstva v ČSSR

HOFFMANN, Pavel: Modelovanie súvislostí medzi omladzovaním fondov, vývojom ich účinnosti a investičnou náročnosťou rastu výroby

KRESÁNEK, Ján: Potreby — súčasť hybných síl rozvoja spoločnosti

Z OBSAHU časopisu Ekonomického ústavu ČSAV

POLITICKÁ EKONOMIE číslo 3/24/1976

ČERNÁ, Alena — KUTIL, Jaroslav: Vnitřní a vnější podmínky zvyšování soběstačnosti v zemědělsko-potravinářských výrobcích

MATĚJKA, Milan: Základní typy a vazby ukazatelů relativních výsledků výrobního procesu

GÜRLICHOVÁ, Stanislava: Poznámky k systémovému přístupu v buržoazní ekonomické teorii v souvislosti s dílem A. Smithe

MOŠNA, Zdeněk: K některým metodologickým problémům vědy o řízení socialistickej ekonomiky

KOTULAN, Antonín: Úvodem k teorii optimálního plánování a fungování socialistickej ekonomiky

ČMELINSKÝ, Bohumír: Aktuálnost názorů klasiků o postavení dělnické třídy za kapitalizmom

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník 24, 1976, č. 2. — Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Hlavný redaktor Andrej Lantay, výkonná redaktorka Frída Švajdlerová, redaktorka Katarína Rybanská, tajomníčka redakcie Nada Proksová. — Vytlačili: Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Ružomberok. — Výmer SÚTI 2/1. — Rozširuje PNS. — Objednávky vrátane zo zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 884 19 Bratislava. — Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. — Celoročné predplatné Kčs 80.—, jednotlivé čísla Kčs 8.—.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 805 32 Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON und SAGNER, D-8000, München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1976